

“ik hebbe nog vergeeten te zeggen dat...”

Oraliteit in de reiskronieken van twee napoleontische soldaten

Proeve ingediend voor het behalen van de graad van
Master in de Taal- en Letterkunde (Nederlands)

Promotor: prof. dr. Rik Vosters

Copromotor: prof. dr. Hans Vandevoorde

Academiejaar: 2017-2018

“ik hebbe nog vergeeten te zeggen dat...”

Orality in the travelogues of two Napoleonic soldiers

Ik verklaar plechtig dat ik de masterproef, “ik hebbe nog vergeeten te zeggen dat...” Oraliteit in de reiskronieken van twee napoleontische soldaten”, zelf heb geschreven.

Ik ben op de hoogte van de regels i.v.m. plagiaat en heb erop toegezien om deze toe te passen in deze masterproef.

13 juli 2018

Eline Lismont

Voorwoord

Na het afronden van mijn bacheloropleiding, leraar secundair onderwijs, dacht ik niet meteen aan verder studeren. Gelukkig brengt tijd raad en besepte ik al snel dat er iets ontbrak. De twee jaar die ik op de Vrije Universiteit Brussel doorbracht, zijn de meest interessante uit mijn schoolloopbaan geweest. Boeiende colleges en intrigerende professoren zorgden ervoor dat mijn passie voor de Nederlandse taal enkel groeide. Zowel op intellectueel als op persoonlijk vlak ben ik geprikkeld geweest. Het resultaat vindt u in deze scriptie, het sluitstuk van de opleiding 'Taal- en Letterkunde.

De voorbije maanden waren intensief, maar de verrijking die het schrijven van deze masterscriptie met zich meebracht is van onschatbare waarde. Met veel enthousiasme heb ik me verdiept in een onderwerp waar ik vooraf nagenoeg niets over wist. Mijn promotor, prof. dr. Rik Vosters, heeft me wegwijs gemaakt in de wereld van de historische sociolinguïstiek. Hij hielp me nauwgezet op weg en bood steeds de begeleiding die ik nodig had om dit werk tot een goed einde te brengen. Gedurende het masterjaar kreeg ik van hem meerdere kansen aangeboden, die ervoor zorgden dat ik mij op professioneel vlak verder kon ontwikkelen. Voor al deze hulp ben ik hem dan ook oprecht dankbaar.

Voorts gaat veel dank uit naar mijn copromotor, prof. dr. Hans Vandevoorde. Hoewel slechts een deel van deze scriptie binnen zijn specialisatie valt, heeft hij het proces naar dit werk zorgvuldig en met veel interesse gevolgd. Hij is meermaals tot het uiterste gegaan om mij te ondersteunen. Van de hulp bij de redactie van deze scriptie tot het opsporen van een manuscript om het vervolgens samen te consulteren, niets was te veel gevraagd.

Zonder het begrip en de onvoorwaardelijke steun van mijn ouders had ik deze opleiding niet kunnen aanvatten. Ze maakten van mij een doorzetter en een perfectionist. Het is dankzij hun levensbeschouwing en continue vertrouwen dat ik dit resultaat kan afleveren. Ik ben hun dan ook veel dank verschuldigd.

Tot slot wil ik mijn vriend Wouter bedanken. Hij raadde me aan om Taal- en Letterkunde te gaan studeren en fungeerde tijdens de volledige opleiding als mijn steun en toeverlaat. Ik kreeg steeds de kans om mijn problemen aan hem voor te leggen en om raad te vragen. Hij stond ook altijd klaar om hoofdstukken na te lezen of om me te vergezellen naar het archief. Met veel plezier zorgde hij voor de nodige ontspanning wanneer hij vond dat ik genoeg gewerkt had. Ik heb het al vaak herhaald, maar bij deze nogmaals een welgemeende dankjewel.

Samenvatting

In de twintigste eeuw schonken taalkundigen vooral aandacht aan de ontwikkeling van de standaardvariëteit van een taal. Toch geeft een dergelijke geschiedenis slechts een beperkt overzicht van de talige evolutie. De standaardtaal was in het verleden namelijk de variëteit van de hoge sociale klasse. Uit de noodzaak om een volledig beeld van de taalgeschiedenis te creëren, ontstond in de jaren '70 van de vorige eeuw de historische sociolinguïstiek. Binnen dit veld wordt veel gewerkt met bronnen uit de lage en middenklasse van de maatschappij met als doel het taalgebruik van een volledige gemeenschap uit een bepaalde periode in kaart te brengen. Uitstekende bronnen om mee aan de slag te gaan zijn de zogenaamde egodocumenten, zoals brieven of dagboeken.

In deze masterscriptie staan persoonlijke bronnen uit de vroege negentiende eeuw centraal. Twee soldaten die in het leger van Napoleon dienden, hielden hun belevenissen bij in een reiskroniek. Een Frans-Vlaamse soldaat schreef zijn verslag simultaan met de gebeurtenissen, terwijl een Drentse Garde d'Honneur drie verslagen schreef. We vergelijken het laatste verslag van deze scribent met de reiskroniek uit Frans-Vlaanderen.

Omdat men vaak aanneemt dat egodocumenten dicht tegen de gesproken taal aanleunen, onderzoeken we in welke mate het taalgebruik van de scribenten overeenstemt met het lokale, gesproken dialect. De linguïstische kenmerken die we bestuderen zijn *sjwa-apocope in de eerste persoon van het indicatief praesens*, *de volgorde van werkwoordvormen in de bijzin* en *n-deletie na sjwa*. Daarnaast analyseren we in hoeverre de schrijvers formele kenmerken opnemen in hun reiskroniek. Dit gebeurt aan de hand van de volgende taalkundige features: *tegenwoordige deelwoorden*, *de synthetische genitief* en *clause linking*.

De resultaten die uit de analyses voortkomen, tonen aan dat er relatief weinig dialectische kenmerken terug te vinden zijn in beide reiskronieken. De Frans-Vlaamse scribent maakt wel gebruik van een supraregionale variëteit, waarin eerder wijdverspreide orale kenmerken worden opgenomen, om zo de communicatie op grotere schaal mogelijk te maken. Toch vinden we ook formele kenmerken terug in zijn verslag, al komt de spreektaalige invloed ook hier soms naar voren. De noordelijke scribent hanteert daarentegen een zeer formeel taalgebruik met amper orale invloeden.

Het verschil in het geschreven taalgebruik van de twee kroniekschrijvers is deels te verklaren door de linguïstische afstand van de twee documenten. Door de spontaneïteit van het schrijven in de Frans-Vlaamse bron leunt het taalgebruik dichter aan tegen de *Sprache der Nähe* (Koch & Oesterreicher, 1985). Ook de bekendheid met de gesprekspartner zorgt ervoor dat deze scribent onbewust orale kenmerken opneemt in zijn verslag. De noordelijke auteur schreef zijn laatste

reisverslag pas bij zijn thuiskomst uit het leger. Door het retrospectieve karakter wordt de ruimtelijke en temporele afstand vergroot, met een eerder formeel taalgebruik als gevolg. Bovendien kreeg hij de kans om het werk te redigeren, wat de spontaneïteit van het schrijven verkleint. De geschreven taal van deze scribe sluit dus nauw aan bij de *Sprache der Distanz* (ibid.).

Dit onderzoek toont opnieuw aan dat niet alle egodocumenten oraal geschreven zijn. Wel ontdekken we dat ook de inhoud van de reiskronieken kan bijdragen aan een beter begrip van de schrijfcapaciteiten van de scribe. Zo komen we via de discursieve analyse te weten dat beide auteurs een degelijke opleiding hebben genoten en zich in de middenklasse van de maatschappij positioneren. Desondanks blijkt uit de linguïstische analyse dat zelfs in de middenklasse van de negentiende-eeuwse maatschappij het gebruik van een *geïntenteerde standaard* (Vandenbussche, 2002) nog prominent aanwezig is. Een ander opvallend gegeven is het dalend aantal tegenwoordige deelwoorden in de twee egodocumenten. Dit lijkt te erop te duiden dat de negentiende eeuw cruciaal was voor de verdwijning van deze constructie in de geschreven taal. Toch dienen deze resultaten in een omvangrijker corpus en met meer sociale variabelen gecontroleerd te worden om zo algemene uitspraken te kunnen doen.

Trefwoorden: historische sociolinguïstiek, negentiende eeuw, egodocumenten, oraliteit

Abstract

Within the framework of historical sociolinguistics, two travelogues written by Dutch Napoleonic soldiers were compared with regard to the orality of the language used in the manuscripts. We use personal travelogues because ego-documents are often assumed to represent the spoken language as closely as possible. Therefore three features of the local dialect and three prototypical aspects of the nineteenth-century formal language use were investigated. We noticed that the degree to which local features appear is rather low. However, a spontaneously written document shows more oral features, while an adapted version leans closely to the formal variety. An explanation is offered with reference to the linguistic distance and immediacy. As both scribes are members of the upper middle class of society and were more or less aware of the nineteenth-century language norms, we can presume that the degree of preparedness possibly influenced their writing skills. The spontaneously written document (linguistic immediacy) does not show the local dialect but a supraregional variety instead, while the prepared travelogue (linguistic distance) contains some remainders of the oral language but represents an extremely formal variety for a personal ego-document.

Key words: historical sociolinguistics, nineteenth century, ego-documents, orality

Inhoudsopgave

0	Inleiding.....	9
1	Bronnen.....	12
1.1	<i>Maxent Frédéric Marcant</i>	<i>12</i>
1.2	<i>Dubbeld Hemsing van der Scheer.....</i>	<i>14</i>
2	Taalsituatie in de Nederlanden	18
2.1	<i>Frans-Vlaanderen.....</i>	<i>20</i>
2.2	<i>Drenthe.....</i>	<i>22</i>
3	Historische sociolinguïstiek	24
3.1	<i>Het onderzoeksveld: een alternatieve geschiedenis</i>	<i>24</i>
3.2	<i>Egodocumenten.....</i>	<i>26</i>
4	Generische analyse: de reiskroniek.....	30
4.1	<i>Het genre van de reiskroniek</i>	<i>30</i>
4.2	<i>Generische analyse van de bronnen</i>	<i>32</i>
5	Discursieve analyse	35
5.1	<i>Doel.....</i>	<i>35</i>
5.2	<i>Discursieve analyse van de bronnen</i>	<i>35</i>
6	Methodologie	40
6.1	<i>Bronnen</i>	<i>40</i>
6.2	<i>Onderzoeksvragen en hypotheses.....</i>	<i>42</i>
6.3	<i>Kenmerken.....</i>	<i>44</i>
6.3.1	<i>Sjwa-apocope</i>	<i>44</i>
6.3.2	<i>De volgorde van werkwoordsvormen in de bijzin.....</i>	<i>47</i>
6.3.3	<i>Deletie van de slot-<i>n</i> na sjwa</i>	<i>50</i>
6.3.4	<i>Tegenwoordige deelwoorden/ participia praesentis.....</i>	<i>54</i>
6.3.5	<i>Synthetische genitief</i>	<i>56</i>

6.3.6	Clause linking.....	58
6.4	<i>Stappen in het onderzoek</i>	61
6.4.1	Voorbereiden van de corpora	61
6.4.2	Reguliere expressies in R.....	61
6.4.3	Manuele controle en zuivering van de resultaten.....	65
7	Resultaten	70
7.1	<i>Sjwa-apocope</i>	70
7.2	<i>De volgorde van werkwoordvormen in de bijzin</i>	74
7.3	<i>Deletie van de slot-n na sjwa</i>	77
7.4	<i>Tegenwoordige deelwoorden/ participia praesentis</i>	80
7.5	<i>Synthetische genitief</i>	85
7.6	<i>Clause linking</i>	89
8	Conclusie.....	93
9	Bibliografie.....	97
9.1	<i>Primaire bronnen</i>	97
9.2	<i>Secundaire bronnen</i>	97
10	Bijlagen	104

0 Inleiding

Het lijkt geen twijfel dat het Nederlands waarin wij eindverhandelingen schrijven niet meer gelijk op de taal die scribenten in het verleden op papier wisten te krijgen. Een noordelijke scribent uit de negentiende eeuw noteert over de taal uit het Zuiden: “het Brabandsch dat onder de lage klasse der inwoners meest in gebruik is, en als hunne moedertaal worde beschouwd, was ons byna onverstaanbaar”. Deze geografische discrepantie is geen uitzondering in een tijd waarin een groot deel van de bevolking zich uitdrukte in een variëteit van een taal die bestond uit een verzameling van dialecten, verschillend van streek tot streek. Een vastgelegde norm was in deze tijd nog niet aan de orde. Al snel wordt dan ook duidelijk dat er veel variatie heerste in het taalgebruik van de negentiende-eeuwse bevolking. Bijgevolg bestaat er niet zoiets als ‘de’ geschiedenis van de Nederlandse taal, zoals die wordt weergegeven in de naslagwerken (Watts, 2012, p.585). Deze eerder beperkte *tunnel view* concentreert zich enkel op de historie van een standaardtaal, zonder rekening te houden met andere variëteiten (ibid.). Dergelijke weergave is nuttig, maar lijkt te suggereren dat enkel de weg naar uniformiteit de moeite is om te onderzoeken (Van der Wal, 2010, p.14). Deze voorstelling geeft dan ook een onvolledig beeld van de werkelijkheid.

Om de periode in de geschiedenis waarin er nog geen sprake was van een standaardtaal te conceptualiseren, ontstond de *language history from below*-aanpak. Deze benadering gaat uit van de studie van de taalvariëteiten van de lagere en middenklasse van de maatschappij (Auer et al., 2015, p.7). Dit gebeurt omdat hun taalgebruik heeft bijgedragen aan de uiteindelijke standaardtaal en daarom zeker even belangrijk is om te bestuderen als de prestigieuze variëteit van de hoge klasse (Watts, 2012, p.586). Het is namelijk zo dat bepaalde talige aanpassingen die voorkwamen in de hogere lagen van de maatschappij afkomstig zijn uit ondergeschikte sociale klassen (Milroy, 2012, p.574). Daardoor focust dit studiegebied op het mondelinge en schriftelijke taalgebruik van het gewone volk (Watts, 2012, p.585). Door het ontbreken van opgenomen materiaal is het echter geen sinecure om de alledaagse gesproken taal van deze bevolkingsgroepen in kaart te brengen. Men moet dus op zoek gaan naar geschreven bronnen die zo dicht mogelijk tegen het orale taalgebruik aanleunen. Dagboeken, brieven en andere intieme documenten zijn geschriften die deze *vernacular* vaak duidelijk weergeven (Elspaß, 2012, p.158). Deze bronnen worden doorgaans vanuit een individueel perspectief geschreven, waardoor ze onder de noemer ‘egodocumenten’ kunnen worden thuis gebracht. Het persoonlijke karakter van de teksten nodigt dikwijls uit tot het neerschrijven van een eerder gesproken variëteit van het Nederlands (ibid.). Toch zal blijken dat de zogenaamde oraliteit van egodocumenten geen solide gegeven is (Koch & Oesterreicher, 1985).

Om de graad van oraliteit in deze intieme manuscripten verder te onderzoeken, zullen de reiskronieken van twee Napoleontische soldaten onder de loep genomen worden.

Maxent Frédéric Marcant en Dubbeld Hemsing van der Scheer, beiden geboren in 1791, namen in respectievelijk 1811 en 1813 dienst in *La Grande Armée*. Hun geschriften dateren dus uit dezelfde periode, maar zijn afkomstig uit een andere streek, Frans-Vlaanderen en Drenthe. Dit geografische verschil is dan ook meteen een interessante variabele om te betrekken bij de linguïstische analyse in deze scriptie. Zo achterhalen we in een eerste algemene vergelijking of een mogelijke discrepantie in het taalgebruik te verklaren valt aan de hand van het lokale dialect uit bovenstaande regio's. Op basis van deze bevindingen selecteren we twee formele kenmerken uit de negentiende-eeuwse schrijftaal en evenveel spreektaalige aspecten die typerend zijn voor de plaatselijke omgangstaal. Samen met een *feature* dat zowel de geschreven als mondelinge taal vertegenwoordigt, onderzoeken we of en in welke mate de orale kenmerken aanwezig zijn in de manuscripten. Dit heeft als doel het concrete taalgebruik van de scribenten in kaart te brengen, om zo bij te dragen aan het vormen van een complete geschiedenis van de Nederlandse taal. Op deze manier vergaren we immers inzicht in de vroege negentiende-eeuwse gesproken en geschreven taal, alsook mogelijk in de standaardiseringsprocessen die ermee gepaard gingen.

Het spreekt voor zich dat niet iedere negentiende-eeuwse ambachtsman of burger uit de lagere en middenklasse dezelfde opleiding genoot. Bijgevolg kan de mate van geletterdheid binnen de verschillende sociale lagen sterk variëren. Het staat dus ook buiten kijf dat de culturele en biografische achtergrond van de scribent bijdraagt aan zijn individuele schrijfcapaciteiten. Wim Vandenbussche stelt dat “bijkomende achtergrondinformatie over de precieze afkomst en opleiding van de schrijver [allicht kan] bijdragen tot een beter begrip van zijn schrijfkwaliteiten” (Vandenbussche, 1998, p.188). Toch is het vaak niet vanzelfsprekend om deze informatie te betrekken in een historisch-sociolinguïstische studie, simpelweg door een gebrek aan gegevens (Peersman, Rutten & Vosters, 2015, p.13). Uitgaand van deze problematiek, besloten we dit linguïstische onderzoek uit te breiden met een inhoudelijke tekstanalyse vanuit generisch en discoursief perspectief. Concreet betekent dit dat beide werken gesitueerd worden binnen de evolutie van het genre van de reiskroniek, waartoe de onderzochte teksten behoren. Dit nodigt ons eveneens uit om de betrouwbaarheid van de egodocumenten te bepalen, om zo vervalsing uit te sluiten en authenticiteit te garanderen. De discursieve studie heeft als doel meer te weten te komen over de scribenten. Meer bepaald hun positionering in de negentiende-eeuwse maatschappij komt op deze manier naar voren. Aan de hand van deze weergave trachten we inzicht te verkrijgen in het opleidingsniveau, de gepercipieerde sociale klasse en de maatschappij waarin de scribenten zich begeven. Wellicht kan dergelijke studie een verwachting geven over het te onderzoeken taalgebruik.

De beoogde genre- en discoursanalyse in combinatie met een linguïstische studie kan bijdragen aan een beter begrip van de toenmalige maatschappij en cultuur, om zo het waargenomen taalgebruik van de scribenten beter te situeren. Wel moet opgemerkt worden dat deze scriptie uitgaat van slechts twee niet of amper bestudeerde persoonlijke bronnen, waardoor er een beeld geschapen wordt van twee individuen. Door de beperkte omvang van het corpus kunnen de uiteindelijke bevindingen dus niet geprojecteerd worden op een gehele sociale klasse binnen een bepaald gebied. Natuurlijk poogt deze scriptie wel enkele ontbrekende stukjes van de puzzel, die een complete geschiedenis van het Nederlands is, aan te vullen.

We vatten de studie aan met een introductie van de bronnen die de rode draad vormen in dit werk. Tijdens deze beschrijving wordt, naast de documenten an sich, ook de nodige aandacht besteed aan de napoleontische situatie waarin de manuscripten tot stand kwamen. Vervolgens verschaffen we in de tweede sectie meer uitleg over de vroeg negentiende-eeuwse taalsituatie in de Nederlanden. Hier zal bijzondere aandacht geschonken worden aan de regio's waaruit de scribenten afkomstig zijn, Frans-Vlaanderen en Drenthe. In hoofdstuk drie gaan we over naar het onderzoeksveld van de historische sociolinguïstiek, waarin we een licht werpen op de bevindingen die uit eerdere onderzoeken naar voren komen. Na het situeren van ons corpus in dit vakgebied, gaan we aan de slag met het vierde punt: de generische bestudering van de teksten. Samen met de discursieve analyse die in hoofdstuk vijf volgt, smeden we een stevige basis om de taalkundige studie aan te vatten. De conclusie die uit deze voorstudie wordt afgeleid, vormt het uitgangspunt om de methodologie van de ondernomen studie, samen met de onderzoeksvragen en hypothesen nader toe te lichten in deel zes van dit werk. In deze sectie geven we ook een uiteenzetting over de formele en orale kenmerken die geanalyseerd zullen worden, om zo de graad van oraliteit van het schrijven te bepalen. De resultaten die hieruit voortkomen worden in hoofdstuk zeven grondig besproken, om ten slotte deze scriptie met een onderbouwde conclusie af te sluiten.

1 Bronnen

1.1 Maxent Frédéric Marcant

De eerste bron die centraal staat in deze scriptie is van de hand van Maxent Frédéric Marcant. Het is eerder toevallig dat we deze identiteit op het werk kunnen kleven. De naam van de scribent wordt nergens in het werk vermeld, maar werd op een los stuk papier meegeleverd bij de aankoop van het manuscript (Ryckeboer, 2001, p.226)¹. Het raadplegen van de familiestamboom brengt wel meteen meer informatie aan het licht². Zo komen we te weten dat Maxent geboren werd op twaalf december 1791 als zoon van Winnoc “Augustin” Marcant en Isabelle Thérèse De Keister. Deze laatste groeide op in Herzele, maar voedde haar zoon op in Winnezele. Deze twee gehuchten zijn gesitueerd in het meest westelijke gebied van de Vlaamse Westhoek, dat al vanaf de zeventiende eeuw bij Frankrijk gevoegd werd. Het geboortebewijs van Maxents zus, de enige familieakte die gemakkelijk terug te vinden is, werd dan ook in het Frans opgesteld door de plaatselijke burgemeester. Bovendien vermelden de handtekeningen die deze akte bekrachtigen meermaals de naam “Markant”. Uit de genealogische databank blijkt dat Augustin Marcant burgemeester van Winnezele was op het moment van de geboorte van het meisje in het jaar 1800. De andere signatuur is waarschijnlijk afkomstig van Maxent zelf, die als getuige optrad om de wettigheid van het stuk te verzekeren. Dit wijst erop dat deze scribent vermoedelijk geboren is in een familie van welgestelden, die hem een degelijke opleiding konden garanderen. Die verwachting wordt verstrekt door de taal en inhoud van zijn relaas, dat werd opgesteld in het Nederlands, maar toch laat uitschijnen dat de scribent ook de Franse taal vlot beheerste (Ryckeboer, 2001, p.226). Zo vertelt hij dat “den Capitein [...] in goed fransch [...] seyde Dat hy de franschen zeer beminde” (Marcant, ± 1811, p.23).

Maxent begint zijn relaas met de woorden: “gelykkerwys dat een yder zich geirne in de memorie houd zyne besonderste voorvallen ik hebbe beslooten de myne te beschryven” (Marcant, ± 1811, p.1). De merkwaardige gebeurtenissen waarover hij spreekt, nemen een start in de periode dat Napoleon de ene overwinning na de andere binnenhaalt en hij zijn rijk alsmaar groter ziet worden (Bertaud, 1992). Ook de Nederlanden ontsnappen niet aan zijn heerschappij en fungeren vanaf 1810 niet langer als vazalstaat, maar als deel van het Eerste Franse Keizerrijk (ibid.). Het is dan ook

¹ Broeder Ferdinand Schepkens kocht dit manuscript aan en liet het exposeren in het museum Meerhem (Fratersplein 9, Gent).

² De genealogische gegevens van Maxent Frédéric Marcant zijn via deze link te verkrijgen: <https://gw.geneanet.org/claudeverhaeghe?n=marcant&oc=&p=maxent+frederic>

deze annexatie die een weerslag heeft op de twintigjarige Marcant, die op eenentwintig maart 1811 wordt ingelijfd in het infanterieleger van de keizer. Na zijn vertrek wordt hij echter ondergebracht bij de bemanning van een vaartuig, waarop hij soldaat is. Toch is zijn tocht maar van korte duur. Ze worden immers al snel aangevallen door een Engels fregat, waardoor veel medesoldaten sterven. De overlevenden, onder wie Marcant, worden gevangen genomen en overgebracht naar een ponton in de buurt van Chatham (Medway) (Ryckeboer, 2001, p.231). De gebeurtenissen die hij in zijn verslag neerpent spelen zich dan ook grotendeels af in gevangenschap. Hij beschrijft zeer gedetailleerd hoe het harde leven van de krijgsgevangenen eruitziet. Zo vertelt hij onder meer over de maaltijden die ze voorgeschoteld krijgen en de activiteiten die ze ondernemen om hun verblijf wat aangenamer te maken. Voorts worden ze via binnengesmokkelde kranten op de hoogte gehouden van Napoleons veldslagen. Marcant en zijn kameraden onthalen de Franse overwinningen met veel gejuich, waaruit zijn loyale houding ten opzichte van de keizer duidelijk naar voren komt (ibid.). Dit is niet verwonderlijk, want ook uit de eerder besproken geboorteakte blijkt dat vader Marcant spreekt over “L’an huit de la republique francaise [...] le vingt sept fructidor”, en dus de Franse revolutionaire datumnotatie hanteert. Een Fransgezinde patriottische opvoeding lijkt dus voor de hand liggend te zijn. Toch zal Maxent, na een 26 maand durende gevangenschap en de naderende val van de keizer, in februari 1814 in vrijheid gesteld worden en naar Winnezele terugkeren. Na een lange reis komt hij op twaalf maart 1814 thuis aan en zet hij een punt achter zijn kroniek.

Marcant verhaalt zijn belevenissen in een doorlopende tekst van 130 ongelinieerde bladzijden, die in zeven katernen werd samengevoegd tot een schrift. Het werk, dat 14,40 centimeter bij 8,80 centimeter groot is, werd voorzien van een omslag in bruin papier (Ryckeboer, 2001, p.227). De eerste 60 pagina’s nummert de scribent consequent, waarna hij enkele bladzijden overslaat om daarna helemaal geen nummering meer aan te brengen. Daarnaast voorziet hij een kantlijn aan de vier zijden van het blad tot en met pagina 79. Hierna valt het aanbrengen van marges volledig weg. Dit kan mogelijk verklaard worden door het tijdgebrek van de scribent. Hij vertelt in deze passages over de grote toestroom aan gevangenen en de contacten die hij met hen onderhoudt, alsook over de wanhopige situatie in de Franse oorlogvoering. Toch valt bij het consulteren van het manuscript meteen op dat de randen van het document een eerder gekartelde indruk vertonen. Het is dus zeker mogelijk dat de paginanummering en kantlijnen werden weggesneden.

Maxents geschrift is vrij eenvormig, al lijkt zijn hand minder vast te worden vanaf pagina 108. Hier vertelt hij over de bootreis naar Nederland en de hevige vrieskou die zich daar voordoet. Dat wijst mogelijk ten eerste op een causaal verband en ten tweede op het feit dat het schrijven ongeveer

samenvalt met de gebeurtenissen (Ryckeboer, 2001, p.228). Wel geeft de soldaat niet altijd een dagelijkse weergave van zijn ervaringen, maar zijn er intervallen aanwezig, gaande van enkele dagen tot maanden (ibid.). Meestal schrijft hij in de verleden of voltooid tegenwoordige tijd, al maakt hij ook gebruik van de onvoltooid tegenwoordige tijd. Dit kan eveneens wijzen op de synchroniciteit van het schrijven en zijn belevenissen (ibid.). Zoals Hugo Ryckeboer al aanhaalde, wordt de aannemelijkheid van deze veronderstelling vergroot door de zinsconstructies die Marcant vormt. Net zoals bij de meeste Frans-Vlamingen in de negentiende eeuw, treedt er in de tekst van deze scribent zo goed als nooit inversie van het subject en verbum op, wanneer de zin met een ander zinsdeel dan het onderwerp begint. De enkele keren dat dit wel gebeurt, rapporteert Marcant over de gesprekken die hij met Nederlanders voert. Het is met andere woorden plausibel dat deze conversaties het gebruik van de inversieconstructie hebben uitgelokt (Ryckeboer, 2001, p.229-230). Toch moeten we deze aanname met de nodige voorzichtigheid benaderen, aangezien de zinsstructuur met inversie slechts beperkt optreedt in het corpus.

Hoewel de auteur bij zijn thuiskomst belooft om op zijn reisverhaal terug te komen, is deze versie de enige die bewaard is gebleven. Het vermoeden rijst dan ook dat Maxent Frédéric Marcant slechts één reiskroniek schreef, al willen we niet uitsluiten dat een mogelijke kladversie aan de grondslag heeft gelegen van dit manuscript.

1.2 Dubbeld Hemsing van der Scheer

Een soortgelijke bron is van de hand van Dubbeld Hemsing van der Scheer. Deze scribent werd geboren op 30 januari 1791 en is afkomstig uit Coevorden, een stad in de Nederlandse provincie Drenthe³. Hij blijkt een invloedrijk figuur te zijn geweest in Drentse kringen en meer bepaald voor de plaatselijke literatuur (Nijkeuter, 2001, p.50). Zo gaf hij onder meer de *Drent(h)sche Volksalmanak* uit van 1836 tot en met 1851 (ibid.). Ook komen we te weten dat hij bekend stond als schrijver en boekhandelaar. Dit wekt geen verbazing, hij volgde namelijk zijn vader op, die naast stadsontvanger ook gekend was als de lokale boekenverkoper (ibid.)⁴. Naast Dubbeld Hemsing kwamen uit het huwelijk van Jacobus van der Scheer en Rolina Hemsing nog andere kinderen voort. Maria Louisa zal zich ook als boekhandelaar vestigen en Christianus Johannes verdiende de kost als apotheker. De eerbiedwaardige betrekkingen die zowel vader als kinderen uitoefenden wijzen erop dat onze

³ De biografische gegevens en online gepubliceerde akten zijn afkomstig van een genealogische databank die te consulteren is via deze link: <https://www.openarch.nl/show.php?archive=dar&identifier=512170f8-727b-4cb9-abb3-3440d7fa17ed&lang=nl>

⁴ Uit genealogische informatie blijkt dat Van der Scheer werkloos was bij zijn thuiskomst uit het Franse leger in 1814. Bij de geboorte van zijn eerste kind in 1820 was hij reeds boekhandelaar. We situeren de aanvang van deze activiteit dus tussen deze twee jaartallen.

scribent waarschijnlijk in een vermogende familie werd geboren en daardoor mogelijk een kwalitatieve opleiding genoot. Zijn welvaren wordt nogmaals bevestigd door de notariële akten in de genealogische databank. Al deze documenten handelen over de verkoop en verhuur van onroerende goederen op naam van D.H. van der Scheer.

Ondanks Van der Scheers vermoedelijk welvarende toestand kon hij toch niet ontkomen aan de oorlog. Nadat het Franse leger sterk uitgedund terugkeerde uit Rusland en ook de Pruisen Frankrijk de oorlog verklaarden, zag Napoleon geen andere optie dan zijn leger in mei 1813 te versterken (Bertaud, 1992, p.234). Het is dan ook vrij laat in de Napoleontische veroveringen dat deze Nederlander werd ingelijfd in het leger van de keizer. Hij werd, zoals veel eerstgeboren zonen uit de hogere sociale rangen, 'uitverkoren' om deel uit te maken van de keizerlijke *Garde d'Honneur* (Krol, 2002, p.77). De naam roept veel ontzag op, maar niets is minder waar. Deze functie werd namelijk in het leven geroepen om de respectabele families onder de duim te houden (Nijkeuter, 2001, p.50). Na de desastreuze nederlagen in Rusland heerste er een anti-Franse stemming in de Nederlanden (Krol, 2002, p.77). Het is dan ook geen verrassing dat deze jongemannen allerminst vereerd waren wanneer ze deel moesten uitmaken van dit zogenaamde elitekorps. Toch was de legerdienst verplicht en zij die deel uitmaakten van deze erewacht moesten zelf een paard en uniform voorzien, wat dan ook resulteerde in een grote uitgaaf voor velen (Krol, 2002, p.79). De jongelingen werden opgesplitst in vier regimenten: Metz, Versailles, Tours en Lyon (Krol, 2002, p.81). Van der Scheer behoorde tot het eskadron dat van Groningen naar Tours trok op 30 juni 1813. Hij vat zijn schrijven aan met de woorden:

Het was in de maand Juny 1813, dat aan my het verschrikkelyk lot te deele viel om als Garde D'honneur te worden gedesigneerd [...] en het slagtoffer te worden van eenen dwingeland wiens heerszucht gene grenzen had. (Van der Scheer, ± 1814, p.1)

Hoewel Buning beweert dat Van der Scheer vrijwillig toetrad tot het korps, kunnen we uit dit fragment in ieder geval niet afleiden dat hij een toegewijde houding aanneemt ten opzichte van de Franse keizer (Nijkeuter, 2001, p.50).

Uit het vervolg van zijn schrijven blijkt dat hij aan het begin van zijn reis een goed leven leidde. Zo krijgt hij de kans om Brussel en Parijs te bezoeken, waar hij zich van de nodige rust en ontspanning voorziet. Eenmaal in Tours, krijgt het eskadron waartoe ook deze *Garde d'Honneur* behoort de opdracht om het Franse leger in Duitsland te gaan versterken. Ze trekt dan ook verder naar Mainz en vervolgens naar de gebieden in en rondom Frankfurt am Main om zich daar als reserve cavalerie op te stellen. Van der Scheer brengt verslag uit over de tocht die hij onderneemt en de

bezienswaardigheden die hij onderweg passeert. Over de oorlog zelf vertelt hij eerder weinig. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze reservetroepen niet aan de gevechten deelnamen, maar aan de zijde van de Rijn werden opgesteld met als doel de tegenstander te intimideren (Krol, 2002, p.82). Na een mislukte ontsnappingspoging wordt hij samen met een andere Nederlandse *Garde d'Honneur* ontwapend en weggevoerd naar Luneville, waar ze in de gevangenis worden opgesloten. Uit zijn verslag blijkt dat hij gretig gebruik maakt van diensten die tegen betaling worden voorzien. Zo betaalt hij meermaals een te hoge prijs voor bijkomende maar armzalige maaltijden. Uiteindelijk wordt hij naar Bourges gevoerd, waar hij vier maanden verblijft, alvorens hij weer naar huis kan keren. Zijn invrijheidstelling vindt plaats nadat Napoleon van zijn troon werd gestoten. Het is ook bij deze bevrijding dat van der Scheer zijn schrijven beëindigt en met versleten kleren en een gebrek aan geld zijn voetreis naar huis inzet.

Zo eindigt althans de uitgebreide reiskroniek die de scribent na zijn thuiskomst schreef. In het Drents Archief worden immers nog twee andere stukken bewaard die handelen over van der Scheers dienst in het Franse leger. Deze documenten zullen niet geanalyseerd worden in deze scriptie maar worden wel verder toegelicht om een volledig beeld van zijn activiteit te schetsen.

Een eerste versie betreft een zakboekje waarin hij zeer summier zijn belevenissen noteert. Op het voorblad van het uit 73 pagina's bestaande cahier prijkt het volgende opschrift: "Zak-boekje van D.H. Van der Scheer" (Van der Scheer, ± 1813, p.1). Wat meteen opvalt is dat hij zijn notities neerschrijft in een ingebonden boek met een voorgedrukte opmaak. Hij houdt zich meestal ook aan deze pagina-indeling, waardoor hij op het linker blad steeds de datum, de plaatsen die hij voorbijkomt en het aantal reisen registreert. Aan de rechterzijde maakt hij aantekeningen over zijn ontvangst op de verblijfplaatsen en over het al dan niet nuttigen van een maaltijd. Af en toe geeft hij zijn mening over de doorgetrokken steden. Bij zijn bezoek aan Brussel luidt dit als volgt:

gelogeert in een goed logement doch niets genooten dan op eigen kosten en dus zonder twyffel vriendelyk bejegend. – Brussel is eene grote stad doch smerig (Van der Scheer, ± 1813, p.5)

Soortgelijke notities houdt hij bij gedurende zijn volledige reis door de Nederlanden, Frankrijk en Duitsland. Opmerkelijk is dat de scribent hier gebruik maakt van de onvoltooid en voltooid tegenwoordige tijd, wat wijst op de synchroniciteit van het schrijven en de gebeurtenissen. Dit boekje droeg hij dus vermoedelijk bij zich tijdens zijn reis en zal later als geheugensteun gediend hebben om zijn andere documenten te vervolledigen.

Bij zijn thuiskomst neemt van der Scheer de pen weer in de hand om zijn zakboekje in een verzorgde versie over te schrijven. Dit keer is er geen sprake van een voorgedrukt document, maar registreert hij zijn belevenissen in dagboekvorm op 46 samengevoegde bladen. Dit tweede exemplaar lijkt grotendeels een kopie te zijn van zijn simultaan met de gebeurtenissen geschreven memoriaal, al voegt hij af en toe wel extra informatie toe. Zo is ook zijn verslag over Brussel dit maal iets uitgebreider:

Brussel is eene zeer grote doch niet fraaye stad, de environe zijn uitmuntend de weg van Malines naar Brussel is zeer aangenaam de afwisselende schoone gezigten die men aldaar vind zijn waardig om door vreemdelingen, met opmerkzaamheid bezigtigd te worden, het paleis van de Keizer het welk ½ uur van Brussel ligt is zeer schoon, te Brussel in een logement gelogeert en dan 17 juli aldaar doorgebracht (Van der Scheer, ± 1814, p.4)

Zoals later uit de literatuurstudie zal blijken, zijn spontaan geschreven, informele egodocumenten vaak het meest bruikbaar voor historisch sociolinguïstisch onderzoek (Elspeß, 2012, p.157). Hoewel het initieel de bedoeling was het zakboekje op te nemen in deze scriptie, opteren we er nu voor dit niet te doen. Dit omdat de taal van de scribent in deze versie nagenoeg geen variatie vertoont. Daarnaast hanteerde hij een eerder opsommende stijl door gebruik te maken van vaste formuleringen, waardoor we geen beeld zouden verkrijgen van de oraliteit van het taalgebruik. Eerder in deze sectie werd al toegelicht dat Van der Scheer uiteindelijk een retrospectief reisverslag maakte. Het is dan dit document dat we verder centraal zullen stellen in deze verhandeling. Aangezien de taal in dit exemplaar wel de nodige variabiliteit vertoont om de oraliteit verder te onderzoeken en ook Marcant zijn belevenissen in de vorm van een reiskroniek neerpende, kiezen we ervoor om twee manuscripten van dezelfde tekstsoort tegenover elkaar te plaatsen. Het terugblikkende karakter van deze tekst nodigt de schrijver uit om de vertelling grotendeels te laten plaatsvinden in de voltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd. De inhoud van het 164 bladzijden lange document betreft, zoals eerder in dit hoofdstuk al werd besproken, een zeer gedetailleerde weergave van de oorlogsbeleving van deze scribent.

Van der Scheers bekendheid in Drenthe zorgde ervoor dat zijn persoon al vaker deel uitmaakte van letterkundige onderzoeken. Hij komt niet alleen voor in de doctoraatsverhandeling van Hendrik Nijkeuter over de literaire bedrijvigheid in Drenthe (2001), maar ook H.J. Prakke wijdde in 1941 een artikel aan deze Nederlander. Toch werden zijn geschriften die dateren uit de periode voor zijn uitgever- en schrijverschap, nooit eerder onderworpen aan een taalkundige studie.

2 Taalsituatie in de Nederlanden

In dit hoofdstuk willen we de taalsituatie in de Nederlanden schetsen om zo evoluties, taalveranderingen en verschillen in taalgebruik te kunnen situeren. Startend vanaf de zestiende eeuw wordt de Nederlandse taal beschreven tot in de negentiende eeuw. Dit globale overzicht wordt aangevuld met verschillen tussen de sociale klassen in Noord en Zuid. Daarna komen enkele opvallende taalkenmerken uit Frans-Vlaanderen en Drenthe ter sprake. De dialectkenmerken die in deze sectie besproken worden, geven slechts een algemeen overzicht van de spreektaal in de twee gebieden. In hoofdstuk zes van deze scriptie worden de geselecteerde orale en formele *features* voor de linguïstische analyse uitgebreid toegelicht.

Voor de traditionele geschiedenis van het Nederlands vertrekken we in de zestiende eeuw, wanneer beide Nederlanden onder Spaans gezag verkeren. Ondanks de vreemde overheersing is het Nederlands op dat moment een taal die voor verscheidene communicatieve doeleinden wordt gebruikt (Van der Sijs & Willemyns, 2009, p.210). Een opstand doet zich voor in 1581 en de Noordelijke Nederlanden weten zich los te rukken van het Zuiden, wat hun onafhankelijkheid met zich meebrengt (Van der Sijs & Willemyns, 2009, p.217). De contreien die we vandaag Nederland noemen beleven in de zeventiende eeuw zowel op economisch als cultureel vlak hun ‘Gouden Eeuw’ (ibid.). Dit resulteert in een periode van taalbloei, waarin het proces naar een uniforme volkstaal zich in dit gebied voltrekt (De Bonth, 1997, p.362). Het Hollands ontwikkelt zich tot een standaardtaal en verspreidt zich vervolgens op het niveau van de codificatie, met onder meer publicaties van spellingsboekjes en grammatica’s (Van der Wal, 1995; De Bonth, 1997, p.377; Van der Sijs, 2004, p.46). Het Zuiden blijft daarentegen onder Spaans gezag en verliest contact met het Noorden (Van der Sijs & Willemyns, 2009, p.217-220). Hierdoor draagt het Zuiden niet langer bij aan de standaardvariëteit die in het Noorden wordt uitgebouwd, maar blijft hun taal “in een conservatief Middelnederlands stadium steken” (Willemyns, 2003, p.139).

Gedurende de volledige zeventiende eeuw valt het Zuiden onder Spaans bewind, om in 1714 overgenomen te worden door het Oostenrijkse rijk (Van der Sijs & Willemyns, 2009, p.249-250). Zij erven een tweetalig gebied waarvan de elite verfranst is en de lagere klasse Nederlands spreekt (ibid.). Het voortzetten van de taalpolitiek ten voordele van het Frans doet vermoeden dat dit nefast is voor de ontwikkeling van het Nederlands (Van der Sijs & Willemyns, 2009, p.251).

In het Noorden lukt het daarentegen om de noordelijke standaardtaal over een groot gebied te verspreiden. Dit leidt tot de acceptatie en daaropvolgend de functie-uitbreiding van deze variëteit naar het onderwijs in de tweede helft van de achttiende eeuw (Schoemaker & Rutten, 2017, p.114). Wanneer de Zuidelijke Nederlanden aan het eind van de achttiende eeuw door Frankrijk

geannexeerd worden en deel uitmaken van de Eerste Franse Republiek, lijkt de dood van het Nederlands in het Zuiden nabij (Van der Sijs & Willemyns, 2009, p.260). Hoewel het Noorden een standaardtaal heeft uitgebouwd, ontsnappen zij niet aan de autoriteit van keizer Napoleon en behoren ze vanaf het begin van de negentiende eeuw ook tot het Franse *Empire*.

De voorgaande beschrijving van de taalsituatie negeert de talige variatie die heerste in de Nederlanden. Ze is enkel gebaseerd op gedrukte werken, afkomstig van mannen uit de hogere lagen van de maatschappij in het noorden van het taalgebied (Rutten, 2008, p.35). Het geeft daarom slechts een beperkt beeld van de werkelijkheid. Als we de bevindingen uit eerder historisch-sociolinguïstisch onderzoek bekijken, verkrijgen we een realistischer beeld van het taalgebruik van de rest van de bevolking.

In de eerste plaats wordt duidelijk dat de prestigetaal, het Frans, tijdens de vreemde overheersingen een beperkte invloed heeft uitgeoefend op het gebruik van het Nederlands. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, drukte ook de hoge klasse zich uit in het lokale dialect in informele mondelinge contexten (Vandenbussche, 2003, p.480). Frappant is echter dat een studie van Brugse documenten aantoont dat het Nederlands zelfs in het formele geschreven domein door de sociale elite veelvuldig werd gebruikt (ibid.). Van een verregaande verfransing tijdens de Oostenrijkse en Franse tijd lijkt, althans in het negentiende-eeuwse Brugge, geen sprake te zijn (Vandenbussche, 2003, p.483; Rutten, Vosters & Van der Wal, 2015).

Daarnaast zou er een groot verschil waarneembaar zijn op het vlak van de normatieve tradities in beide Nederlanden. Het Noorden publiceerde verscheidene grammaticale werken, wat resulteerde in uniforme voorschriften aan het eind van de achttiende eeuw (Simons & Rutten, 2014, p.52). Zo ontstond er in de vroege negentiende eeuw de spelling van Siegenbeek (1804) en Weiland (1805), die voorgeschreven werden in de Noordelijke Nederlanden (Vosters et al., 2014, p.75). Dit zou in scherp contrast staan met de chaotische taalsituatie in het Zuiden, waar geen officiële taalnormen ingevoerd werden (ibid.). Toch kunnen we ook hier meerdere grammatica's en spellingsgidsen terugvinden die in zekere mate de regel aangaven (ibid.). Van een eerder heterogeen overzicht in het begin van de achttiende eeuw, evolueert het Zuiden naar een startend standaardisatieproces dat begint aan het eind van die eeuw, met werken zoals dat van Des Roches (1761) als voorbeeld (Vosters et al., 2014, p.77-78). Deze spelling werd uitgegeven in Antwerpen en het is dan ook uit het Brabantse gebied dat de zuidelijke norm ontspruit (Rutten, 2011, p.17). Doordat de regels in beide taalgebieden uit elkaar groeien, ontstaan er twee onafhankelijke normgebieden. De overeenstemming tussen de verschillende kenmerken die Vosters, Rutten en Van der Wal (2010)

in dergelijke werken opmerkten, toont echter aan dat dit niet gepaard gaat met een verlies aan uniformiteit (2010, p.95).

Natuurlijk geven deze resultaten enkel een beeld van de normatieve werken en vertellen ze weinig over het feitelijke taalgebruik. De verwachting dat noordelijke scribenten zich in de achttiende en negentiende eeuw zonder moeite konden bedienen van een standaardtaal klopt in ieder geval niet (Van der Wal, 2007, p.83). Een hoge alfabetiseringsgraad betekent niet dat alle burgers daaraan deelhadden (Van der Wal, 2006, p.8). Leden uit de lagere sociale klassen behielpen zich met een ‘survival literacy’, waardoor ze vaak enkel hun naam en persoonlijke gegevens konden neerschrijven (ibid.). De kennis van de norm blijft uit doordat zij niet of slechts beperkt in staat waren om school te lopen. Toch is het niet enkel het gebrek aan kennis dat een rol speelt bij de geringe schrijfvaardigheid van deze burgers. Ook de behoefte om de norm aan te leren was nagenoeg onbestaande. Zo diende het schrijven vooral om te corresponderen. Dergelijke briefwisselingen waren vaak intiem van aard, waardoor een beheersing van de schrijfconventies geen noodzaak was om een boodschap over te brengen. Bij het bestuderen van egodocumenten uit de lagere sociale klassen blijkt dan ook dat de geschreven taal niet zo uniform is als men eerst vermoedde. (Van der Wal, 2006, p.17; Van der Wal, 2007, p.83). Er treedt in deze bronnen, naast een zekere mate van gelijkvormigheid, ook linguïstische variatie op (ibid.). Nochtans valt op dat scribenten niet zomaar hun dialect neerschreven, maar ernaar streefden om aan de norm te voldoen (Rutten, 2008, p.56). Dit benadrukt eveneens de diversiteit in de toenmalige taalsituatie (Van der Wal, 2007, p.95). Een soortgelijke voorstelling krijgen we van zuidelijke manuscripten uit dezelfde periode. Vosters, Rutten en Van der Wal concludeerden dan ook dat “de taalsituatie in Noord en Zuid in de achttiende en vroege negentiende eeuw niet heel veel van elkaar verschild hebben.” (2010, p.108).

2.1 Frans-Vlaanderen

Dit meest zuidwestelijke gebied van de Westhoek werd al in de tweede helft van de zeventiende eeuw door Lodewijk XIV bij Frankrijk ingelijfd (Ryckeboer, 2003, p.29). Na de afscheiding van het graafschap Vlaanderen bleef het Nederlands als cultuurtaal behouden en spraken de inwoners nog steeds hun West-Vlaamse dialect (ibid.). De Franse Revolutie bracht hier echter verandering in. Het officiële karakter van het Nederlands verdween en het gebied verloor contact met de overige regio's aan de andere kant van de rijksgrens (ibid.). Hierdoor ontstond er “een ietwat geïsoleerd dialect” in deze Frans-Vlaamse contreien (ibid.). Om deze uitzonderlijke taalzone af te bakenen maken we gebruik van de Germaans-Romaanse taalgrens. Deze vertrekt ten oosten van Duinkerke en tekent “een curve rondom de volledige verfranste agglomeratie van [de stad]” (Ryckeboer, 2009, p.9). In deze regio bevinden zich een negentigtal dorpen, waaronder Sint-Winoksbergen (Bergues),

Kassel (Cassel) en Hazebroek (Hazebrouck) (ibid.). Ook het gehucht Winnezele waaruit Marcant afkomstig is, situeren we in dit gebied, dat we anno 2018 *La Région Nord-Pas-de-Calais* noemen (ibid.).

Vandaag is deze regio volledig verfranst en spreken slechts enkele ouderen op het platteland het West-Vlaamse dialect nog (Ryckeboer, 2009, p.9). Dit kan verklaard worden door het achttiende-eeuwse prestige van het Picardisch, een variëteit van het Frans, ten opzichte van het Vlaamse dialect (Ryckeboer, 2009, p.10). Vanaf de negentiende eeuw is er dan ook een sterk functie- en structuurverlies van het Nederlands op te merken (ibid.). Toch werd het Vlaamse dialect hier toen nog “als intermediaire taal” gebruikt (Ryckeboer, 2009, p.11). Uit dialectenquêtes wordt duidelijk: “de Frans-Vlaming *spreekt* Vlaams en sommigen van hen *kennen* ook Frans.” (Willemyns, 2005, p.453). Daarnaast blijkt uit de briefwisseling en gedichten van Frans-Vlaamse rederijders dat ze in de achttiende eeuw nog oordelen over de kwaliteit van hun taalgebruik (Ryckeboer, 2003, p.31). Zo voert een onbekende auteur uit Sint-Winoksbergen in 1760 een pleidooi voor een bovengewestelijke taal in *Snoeijs der Vlaemsche Tale*⁵ (ibid.). Andere collega’s discussiëren dan weer over bijkomende spellingskwesties, zoals *g* of *ch* (gezig of gezicht) en *s* of *z* (versen of verzen) (Ryckeboer, 2003, p.32). Opmerkelijk is ook het *Nieuwen Nederlandtschen Voorschriftboek* (1713) van Andries Steven, dat anderhalve eeuw lang als leerboek gebruikt werd in de volledige Westhoek (ibid.). Dit streven naar taalverbondenheid gaat verloren, wanneer het verbod op onderwijs in de moedertaal in de tweede helft van de negentiende eeuw wordt ingevoerd (ibid.).

In het vorige hoofdstuk haalden we al aan dat Marcants schrijven enkele saillante kenmerken vertoont. Zo springt de ontbrekende inversie wanneer de zin met een ander zinsdeel dan het subject begint meteen in het oog als typisch Frans-Vlaams aspect. Dit lijkt een verschijnsel te zijn dat deels door Franse invloeden is ontstaan, aangezien in deze taal nooit inversie na vooropplaatsing optreedt (Ryckeboer, 2009, p.14). Daarnaast laat het Nederlands in deze omgeving veel gelijkenissen met het West-Vlaams zien, al zijn archaïsche Middelnederlandse taalelementen ook erg kenmerkend (Ryckeboer, 2009, p.13). Dit laatste uit zich onder meer in de “vorm *soe* voor het persoonlijk voornaamwoord van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud en het [...] preteritumsuffix *-ede* bij zwakke werkwoorden” (ibid.). Voorts is de verspreiding van de zogenaamde ingweonismen bepalend voor de taal in de Westhoek, en dus ook voor Frans-Vlaanderen. Een voorbeeld hiervan is de deletie van de *-n* in de auslautpositie van werkwoorden, sommige substantieven, bijwoorden en voorzetsels (Ryckeboer, 2009, p.14). Een andere bekende

⁵ Het manuscript van dit werk werd uitgegeven door Rik Vosters en Gijsbert Rutten (2013).

illustratie toont de palatalisering van de korte *u* tot [ɛ], bijvoorbeeld in *brigge* in plaats van *brug* (Ryckeboer, 2002, p.28). Hier is de parallellie met het Engels duidelijk zichtbaar. Ook het eerder besproken gebrek aan inversie na vooropplaatsing is mogelijk daaruit afkomstig, aangezien dit fenomeen ook in het westelijke West-Vlaams voorkomt (Ryckeboer, 2009, p.30). De talige verwantschap met deze aangrenzende regio is dus zeker sterk aanwezig, maar toch kunnen we de Germaans-Romaanse rijksgrens ook zien als een scheidingslijn tussen de twee dialectgebieden. De Frans-Vlaamse uitspraak van de oude dialectische vorm *–sk* als *–sj* aan het einde van een woord (*mensj*) en de intervocalische *–nd–* als *–j–* na een palatale vocaal (*aajers* voor *anders*) kunnen we door de nabijheid van de rijksgrens verklaren (Ryckeboer, 2004, p.59). De productie van deze klanken komt enkel voor in het Frans-Vlaamse gebied, waardoor het *patois* zich onderscheidt van de spreektaal kenmerken in andere omliggende streken (ibid.). Daarnaast vertoont het Frans-Vlaams enkele aparte lexicologische ontwikkelingen die, samen met de Middelnederlandse taalelementen, niet voorkomen in de Vlaamse Westhoek (Ryckeboer, 2009, p.30). Het ontstaan van deze karakteristieken benadrukt het contact met het Picardische dialect of de standaardvariëteit van het Frans (Ryckeboer, 2002, p.28).

2.2 Drenthe

De naam van deze provincie betekent ‘eenheid van drie delen’. Vermoedelijk bestonden deze gebieden uit het ‘Noordenveld’, het zuidoostelijke ‘Zuidenveld’ en het eerder westelijke ‘Westenveld’ (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.19). Vandaag wordt deze opdeling nog steeds gemaakt, mede omdat er op talig vlak merkwaardige verschillen zichtbaar zijn tussen de regio’s (ibid.). Het westelijke deel spreekt meestal het Stellingswerfs, terwijl de noordelijke variëteit nauw aansluit bij het Gronings (ibid.). Coevorden, de geboorteplaats van D.H. van der Scheer, behoort tot de Zuid-Drentse zone (Barbiers et al., 2008, p.9).

Ondanks de verschillen vertonen de dialecten in Drenthe ook overeenkomsten. Ze delen namelijk hun afkomst uit het Oud- en Middelnedersaksisch. Deze talen brachten ook de Nedersaksische spreektaal in Duitsland voort (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.19). Het is bijgevolg niet verrassend dat het Drents algemene gelijkenissen met dit Duitse dialect laat zien (ibid.).

Zo is onder meer de lettergreepdragende nasaal, bijvoorbeeld in *loepm* voor *lopen*, erg kenmerkend. Dit komt voor bij een zwak beklemtoonde slotsyllabe, *–m*, *–n* en *–ng*, waardoor de *sjwa* niet uitgesproken wordt (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.20; p.35). Een ander typisch gegeven voor de negentiende-eeuwse Zuid-Drentse taal zijn de aanspreekvormen voor de tweede persoon enkelvoud. De vormen *doe* en *ie* voor het voornaamwoord *jij* zijn in deze periode eerder regel dan uitzondering (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.64). Daarnaast treedt ook het reflexief pronomen

zyk in plaats van *zich* veelvuldig op (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.65). Vandaag komt enkel de mengvorm *zych* nog voor in deze contreien (ibid.). Op syntactisch niveau tonen de dialectkaarten eveneens enkele constructionele verschillen in vergelijking met andere gebieden in de Noordelijke Nederlanden (zie Van Bree, 2004). Zowel de possessieve datief- als de band lek-structuur zijn prominent aanwezig in het Drentse taalgebruik (Van Bree, 2004, p.212). De eerste constructie doet zich voor in een zin als “*De oren zyn hem bevroren.*” (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.70). Het pronomen *hem* staat hier in de datievorm en drukt tevens een bezitsrelatie uit (ibid.). Ook het lidwoord kan bezittelijk gebruikt worden, bijvoorbeeld “*Ik heb de band lek.*” (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.69). Het bepaald artikel komt hier naar voren als possessief pronomen (ibid.). Voorts is het niet uitzonderlijk als voorzetselgroepen achteraan de zin geplaatst worden in plaats van vooraan, ofwel worden ze net dubbel gebruikt. Conventionele uitingen zijn: “*(Van) Zulke dingen bou ik niet van.*” (Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.71). Een ander opvallend en bekend onderscheid stelt zich op morfologisch vlak, meer bepaald bij het behouden van de sjwa in de auslautpositie van de werkwoordsvervoeging van de eerste persoon in het indicatief praesens; bijvoorbeeld *ik hebbe* (Goeman et al., 2008, p.46; Bloemhoff & Nijkeuter, 2004, p.32). Slechts twee regio’s hebben deze oorspronkelijk Middelnederlandse sjwa-uitgang behouden, namelijk “het noord[o]stelijke deel van Nederland en Oost-Vlaanderen met delen van aangrenzend West-Vlaanderen” (Goeman et al. 2008, p.46).

Wel moet opgemerkt worden dat de laatst aangehaalde syntactische en morfologische kenmerken typerend zijn voor het huidige dialectlandschap. Door het gebrek aan studies van de negentiende-eeuwse taal in Drenthe, is het moeilijk om een beeld te vormen van de toenmalige spreektaal. Het is wel waarschijnlijk dat de tegenwoordige dialectologische kenmerken ook in vorige eeuwen aanwezig waren in dit gebied. Om deze reden kunnen de hedendaagse aspecten dus ook de vroege negentiende eeuw vertegenwoordigen.

3 Historische sociolinguïstiek

3.1 Het onderzoeksveld: een alternatieve geschiedenis

De beroemde paper van Weinreich et al. (1968), waarin sociale gegevens gecombineerd worden met de theorie in taalverandering, zorgde voor de geboorte van de historische sociolinguïstiek in de jaren tachtig van de vorige eeuw (Auer et al., 2015, p.2). Deze tak van de taalkunde focust op talige variatie in het verleden, maar gaat verder dan enkel de studie van extern linguïstische elementen. Zo betreft men sociale factoren, om op die manier het concrete taalgebruik in kaart te brengen en taalverandering te verklaren (ibid.). De term *language history from below*, die door Elspaß (2007) werd geïntroduceerd, omvat de historisch-sociolinguïstische onderzoekstraditie waarin aandacht wordt geschonken aan het taalgebruik van de lagere sociale klassen in het verleden (Elspaß, 2007, p.3). Het vakgebied streeft er dan ook naar om een alternatieve geschiedenis in beeld te brengen, waarin de regionale en sociale variëteiten centraal staan (Nevalainen & Raumolin-Brunberg, 2012, p.24).

Zoals in het vorige hoofdstuk reeds werd aangehaald, wordt in naslagwerken over de geschiedenis van het Nederlands een overzicht gegeven van het ontstaan en de evolutie van de standaardtaal. Over de ontwikkeling van de standaardvariëteit zijn historische linguïsten in het verleden dus al veel te weten gekomen. Onder meer dat de standaardtaal door haar gelijkvormige karakter uiterst functioneel is en over een groot gebied gebruikt kan worden. Het is dan ook de variëteit bij uitstek in literaire en formele contexten (Elspaß, 2012, p.156).

Toch is het niet zo dat deze variëteit altijd al uniform was. De standaardtaal ontstaat uit een of meerdere dialecten die veel aanzien genieten. Vaak zijn dit de dialecten van de hogere lagen van de maatschappij (Van der Wal, 2006, p.6). Na een macroselectie wordt beslist welke vormvarianten tot de standaardtaal mogen behoren. Dit gebeurt door het principe van de isomorfie, waarin slechts één vorm voor een woord, uitspraak of grammaticale structuur wordt toegelaten (Milroy, 2012, p.576). Wanneer deze variëteit aanvaard wordt, geraakt ze over een groter gebied verspreid, waardoor ze dominant wordt en zich ontwikkelt tot een uniforme standaardtaal (Van der Wal, 2006, p.6). Het taalgebruik van de elitegroepen bepaalt dus de standaardisering (Milroy, 2012, p.573).

Hoewel de standaardtaal een essentieel deel van de geschiedenis is, negeert men in deze studie de andere variëteiten. Een dergelijke *tunnel view* geeft dan ook slechts een beperkt beeld van de werkelijkheid (Watts, 2012, p.585). Deze perceptie berust op de *standard ideology*, waarin de ontwikkeling van de standaardtaal gezien wordt als die van de taal in zijn geheel (Milroy, 2012,

p.577). De standaardtaal is de variëteit van de hoge klasse en volgens Elspaß (2007) omvat die groep nergens in het vroegmoderne Centraal- en West-Europa meer dan vijf procent van de totale bevolking (Elspaß, 2007, p.5). De standaardtaal wordt bovendien niet van de ene dag op de andere overgenomen door alle burgers (Van der Wal, 2006, p.8). Dit resulteert dan ook in een talig diverse situatie, waarin het taalgebruik tussen de individuen sterk verschilt (Nevalainen & Raumolin-Brunberg, 2012, p.33). We kunnen dus besluiten dat de standaardtaal vroeger, net zoals vandaag, slechts één van de vele variëteiten was die in het Nederlandse taalgebied werden gesproken.

Om het traditionele beeld van de standaardtaal aan te vullen en de heersende taalvariatie in kaart te brengen, voert het veld van de historische sociolinguïstiek onderzoek naar de gesproken en geschreven taal van de volledige maatschappij. Naast de taal van de hoge klasse worden ook de variëteiten van de lage en middenklasse bestudeerd, om zo een volledig beeld van de taalgeschiedenis te schetsen (Van der Wal, 2006, p.7). Deze laatste groepen zijn mogelijk zelfs interessanter om te bestuderen, aangezien taalverandering vaak afkomstig is uit de ondergeschikte lagen van de maatschappij (Milroy, 2012, p.574). In de eerder besproken naslagwerken wordt de taal van de lagere sociale groepen als onbelangrijk beschouwd en dus genegeerd (Milroy, 2012, p.573). Dit weglatingsproces, dat we *erasure* noemen, laat uitschijnen dat de taal van de elite niet wordt beïnvloed door andere variëteiten (Irvine & Gal, 2000, p.38). William Labov merkt echter op dat personen met een uitgebreid sociaal netwerk “local prestige” met zich meedragen en op die manier het taalgebruik van de elite beïnvloeden (Milroy, 2012, p.574).

De taal van de lagere klasse heeft geen expliciet, maar *covert prestige*. Doordat ze verwijzen naar oude vormen die op school aangeleerd worden en als het meest correct bestempeld worden, geniet hun taalgebruik onbewust aanzien (ibid.; Labov, 2001, p.512). Zo is het niet uitzonderlijk dat de hogere klasse onbewust structuren en klanken van de “social inferior varieties” opneemt in haar taalgebruik en zo taalverandering in de hand werkt (Milroy, 2012, p.574). Een voorbeeld kan gevonden worden in de prestigieuze RP-variëteit van het moderne Engels, waarin “the glottal stop (for word-final [t]) and ‘intrusive [r]’” afkomstig zijn uit de lagere klasse (ibid.). Zulke periodes van taalverandering worden altijd gekenmerkt door de aanwezigheid van het ‘oude’ en ‘nieuwe’ kenmerk. De variatie die afkomstig is uit de lagere klasse markeren we als *language change from below*. Net zoals de *language history from below* kan de *language change from below* een tweeledige interpretatie hebben. Zo wijst Van der Wal (2006) erop dat de termen duiden op taalveranderingen die beginnen in de lagere klassen van de maatschappij, alsook op onbewuste taalveranderingen (“below the level of conscious awareness”) versus de veranderingen die doorgevoerd worden door normerende instanties (Van der Wal, 2006, p. 24). De beschreven taalveranderingen vinden dan ook automatisch plaats omdat

het taalgebruik met *covert prestige* onbewust door de hogere klasse wordt overgenomen (Milroy, 2012, p.574).

Het is geen sinecure om taalvariatie en –verandering van eeuwen geleden te situeren en te interpreteren. Men vertrekt hiervoor vanuit de principes van de hedendaagse taalkunde, meer bepaald het *uniformitarian principle* (Auer et al., 2015, p.5). Deze grondregel ontstond in de geologie, maar werd in 1972 door William Labov toegepast op de linguïstiek (Bergs, 2012, p.81-82). Hij besluit dat “the forces operating to produce linguistic change today are of the same kind and order of magnitude as those which operated five or ten thousand years ago” (Labov, 1972, p.275; zie ook Bergs, 2012, p.82). Concreet houdt dit in dat taalvariatie en taalverandering altijd hebben bestaan. Daarenboven zijn taalgebruikers zich steeds bewust geweest van deze verschillen in hun taalgebruik (Bergs, 2012, p.96). Dankzij dat principe kunnen we ook bepaalde hedendaagse tendensen projecteren op het verleden (Bergs, 2012, p.80). Dergelijke externe factoren, los van de taal en eigen aan de spreker, zijn cruciaal om wisselingen in het taalgebruik te interpreteren (Auer et al., 2015, p.2). Toch moeten we opletten om moderne sociale structuren, zoals de maatschappelijke klasse en gender, te richten op het verleden. Zo waarschuwt Labov voor de *historical paradox*. “We know that the past was different, but what we do not know exactly is *how different* it was” (Labov, 1994, p.11). Net om deze reden moeten we proberen nagaan hoe verschillend het verleden precies was. Daarom moet elke taalgroep en -periode individueel bestudeerd worden, om zo een volledig beeld van de taalgeschiedenis te kunnen schetsen (Bergs, 2012, p.96).

3.2 Egodocumenten

Om een beeld te krijgen van de talige variatie in het verleden moeten we opmerken dat taalverandering voortkomt uit de gesproken taal (Elspaß, 2012, p.157). De spreektaal stuurt met andere woorden de dynamiek van het taalveranderingsproces, terwijl de geschreven taal de gemarkeerde variant is (Elspaß, 2012, p.160). Het is dus noodzakelijk om de orale variëteit te bestuderen, om uitspraken te kunnen doen over de precieze taalgeschiedenis. Aangezien opnamemateriaal pas beschikbaar is sinds de twintigste eeuw, is het geen sinecure om de gesproken taal uit het verleden te onderzoeken. Daarom moet men op zoek gaan naar geschreven bronnen die de spreektaal zo goed mogelijk weergeven. De gedrukte teksten vanuit formeel of literair oogpunt, die voor de traditionele geschiedenis gebruikt worden, zijn niet geschikt voor onderzoek naar het volledige taallandschap (Elspaß, 2012, p.156). Zoals eerder al vermeld werd, weerspiegelen ze slechts een gering deel van de maatschappij, namelijk de hoge sociale klasse (Elspaß, 2007, p.5).

Bronnen die waardevol zijn om het taalgebruik van de meerderheid van de bevolking, de lage en middenklasse, in kaart te brengen zijn de zogenaamde *egodocumenten* (Elspaß, 2012, p.156). De bedenker van deze term, Jacques Presser, definieerde dergelijke bronnen als “die documenten, waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt...” (Dekker, 1993, p.103). Kortom, het woord is een verzamelterm voor teksten waarin een auteur schrijft over zijn eigen handelen en gevoelens (ibid.). Documenten zoals persoonlijke correspondenties, dagboeken, autobiografieën, memoires en reisverslagen kunnen dan ook onder dit genre gecategoriseerd worden (Van der Wal, 2006, p.25). Ze zijn vaak informeel geschreven en zijn dus erg geschikt om meer zicht te krijgen op de historische taalvariatie; vooral wanneer ze afkomstig zijn van minder geroutineerde schrijvers (ibid.; Rutten, 2008, p.35). Ze zijn het meest interessant om te bekijken, omdat ze het minst beïnvloed zijn door schrijfconventies en teksttypes, zeker in vergelijking met de teksten van professionele auteurs en hooggeschoolde tijdgenoten (Elspaß, 2012, p.158). We kunnen er dus van uitgaan dat deze teksten de meest geschikte geschreven bronnen zijn om het orale taalgebruik weer te geven (ibid.).

Toch kunnen deze documenten niet probleemloos benaderd worden. Een fundamentele moeilijkheid stelt zich bij het auteurschap van de persoonlijke manuscripten. In het verleden werden immers vaak professionele schrijvers ingehuurd om brieven en andere akten op te stellen. Daarom kunnen we niet altijd met zekerheid zeggen of de tekst een autograaf is (Elspaß, 2012, p.158). Bijgevolg is het moeilijk te bepalen welke taalkenmerken tot de afzender behoorden en welke tot de eigenlijke schrijver (Hernández-Campoy & Schilling, 2012, p.68). Het is wel zo dat een correcte spelling en grammatica niet vereist was om intieme communicatie succesvol te laten verlopen. Vaak zijn dergelijke persoonlijke bronnen dus wel eigenhandig geschreven, ondanks de beperkte geletterdheid van de scribent (Elspaß, 2012, p.158). Het originele auteurschap en de authenticiteit van de schrijfsituatie zijn dan ook essentiële eigenschappen van bronnen die gebruikt worden voor historisch-sociolinguïstisch onderzoek. Zodoende kunnen fictionele egodocumenten best geen deel uitmaken van historische corpora, omdat de identiteit van de auteur en zijn schrijfsituatie moeilijk te achterhalen zijn (ibid.).

Om een zo volledig mogelijk beeld van de taalsituatie te schetsen, zou men documenten van auteurs uit iedere sociale klasse, periode en streek moeten analyseren. Een groot nadeel is echter dat onderzoekers niet zomaar nieuwe data kunnen verzamelen, maar beperkt zijn tot bronnen die toevallig bewaard zijn gebleven (Hernández-Campoy & Schilling, 2012, p.67). Door de hoge graad van geletterdheid is het ook vanzelfsprekend dat er meer bronnen uit de hogere lagen van de maatschappij in stand gehouden zijn. Zij schreven frequent en hun documenten werden als

waardevol aanzien in vergelijking met manuscripten van de gewone bevolking (Elspaß, 2012, p.159). In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, is het niet zo dat leden uit de lagere sociale klasse niet schreven. De geletterdheid van deze bevolkingslagen groeide in de achttiende en negentiende eeuw, wat ervoor zorgde dat ook zij de pen tot het papier brachten (Rutten, 2008, p.35; Elspaß, 2012, p.159). Het valt wel op dat de graad van geletterdheid sterk verschilt. Zo merken Martineau en Tailleux op dat “[the scribes] can be anywhere from a writer who can barely sign his name to a writer who shows a more regular spelling” (Martineau & Tailleux, 2014, p.17). Daarnaast stelt men vast dat de schrijfvaardigheid ook in de geletterde hogere klasse varieert, al zijn er vooral minder geroutineerde auteurs terug te vinden naarmate men verder verwijderd raakt van de hoogste klasse (Rutten, 2008, p.35).

Het lijkt dus geen twijfel dat de culturele en educatieve achtergrond van de scribent bijdraagt aan zijn individuele schrijfcapaciteiten. Bijgevolg hebben historische linguïsten baat bij extra informatie over “[d]e individuele geletterdheidsgraad van de schrijver[.] [Dit] is een criterium dat allicht veel verhelderder kan zijn bij de bespreking van spel- en stijlmoeilijkheden.” (Vandenbussche, 1998, p.191). Toch is het vaak problematisch om dergelijke achtergrondinformatie te verzamelen, simpelweg omdat deze gegevens over de gewone bevolking amper werden bijgehouden.

Minder ervaren schrijvers van de laaggeschoolde bevolking waren niet altijd vertrouwd met alle voorschriften, maar volgden tot op een zekere hoogte ook bepaalde normen (Van der Wal, 2006, p.17). Vaak is de auteur zich bewust van het verschil tussen zijn alledaagse taal en de variëteit die men verwacht op papier terug te vinden. Door een gebrek aan scholing en schrijfvaardigheid, is de scribent echter niet in staat de regels uit de normatieve werken na te leven (Vandenbussche, 2002, p.34). Hij maakt gebruik van een *intended standard language*, waarin strategieën worden toegepast, die laten uitschijnen dat hij het medium van de geschreven taal beheerst (ibid.; Rutten, 2008, p.35). De schrijver kan dit zien als een middel om op te klimmen in de maatschappij (Martineau & Tailleux, 2014, p.243). Hij tracht met andere woorden te voldoen aan de normen van de geschreven taal en sterk regionale elementen te weren (Martineau & Tailleux, 2014, p.225). Wanneer deze elementen uit de lokale *vernacular* gecombineerd worden met supraregionale taalkenmerken, spreken we van hybride taalgebruik (Martineau & Tailleux, 2014, p.224).

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat scribenten uit de gewone bevolking niet zomaar hun dialect neerschreven, maar streefden naar een bovenregionale communicatie (Rutten & Van der Wal, 2011, p.269). Het aandeel elementen uit de spreektaal is dan ook vaak relatief klein (Rutten & Van der Wal, 2001, p.252). Bovendien is het moeilijk om een strikt onderscheid te maken tussen

gesproken en geschreven taal. Dergelijke distinctie is “simplistic and even misleading.” (Elspaß, 2012, p.157). Om tot een adequaat begrip van deze twee concepten te komen, wordt gebruik gemaakt van het model van Koch en Oesterreicher over *Sprache der Nähe* versus *Sprache der Distanz* (Koch & Oesterreicher, 1985). In de eerste plaats maken zij een onderscheid tussen het talig medium en de conceptie (Koch & Oesterreicher, 1985, p.17). Wat het medium betreft spreken ze van een dichotomie van gesproken en van geschreven taal (*Graphischer Kode – Phonischer Kode*) (ibid.). De conceptie steunt daarentegen op de afstand die geassocieerd wordt met de taaluiting. In dit geval is er geen sprake van een tweedeling, maar van een continuüm dat reikt van ‘afstand’ tot ‘nabijheid’ (*Distanz – Nähe*) (ibid.). Prototypisch rekent men gesproken informele conversaties tot de ‘nabijheid’ en geschreven formele documenten tot de ‘afstandelijke’ teksten. Toch hoeft dit niet altijd het geval te zijn. Om de plaats van een tekst op het continuüm te bepalen, maakt men gebruik van parameters zoals formaliteit, ruimtelijke en temporele afstand, intieme of publieke setting, bekendheid met de gesprekspartner, spontaneïteit en het onderwerp van de tekst (Koch & Oesterreicher, 1985, p.19).

Uit dit model kunnen we afleiden dat vertrouwdheid met de gesprekspartner een typisch kenmerk is voor de ‘taal van de nabijheid’ (Elspaß, 2012, p.158). Intieme dagboeken en persoonlijke correspondenties worden dan ook genoemd als een van de beste bronnen om de gesproken taal te achterhalen (ibid.). Andere egodocumenten vertonen daarentegen vaak een geformaliseerd patroon en zijn daardoor minder bruikbaar voor historisch-sociolinguïstisch onderzoek (ibid.).

4 Generische analyse: de reiskroniek

4.1 Het genre van de reiskroniek

Reizen verrijkt de geest en biedt reizigers inzichten, die van hen een ander persoon kunnen maken. Sommige van deze ontdekkers keren terug met indrukwekkende, vaak overdreven verhalen, andere blijven hun hele leven onderweg en keren niet meer naar huis. Dit zorgt ervoor dat reizigers vaak avontuurlijke en krachtige, maar ook onbetrouwbare figuren zijn. Het is dus niet verrassend dat het personage Odysseus als archetype van de reiziger wordt voorgesteld (Hulme & Youngs, 2002, p.2).

Binnen de christelijke traditie in de middeleeuwen staan de bedevaarten centraal. In deze periode wordt het leven an sich als een reis aanzien. (Hulme & Youngs, 2002, p.3). Naar het einde van de middeleeuwen toe komt de invloed vanuit een andere hoek. Veel van de thema's en problemen die schrijvers vandaag aankaarten, kwamen ook al aan bod in de werken van Marco Polo en John Mandeville. In de Angelsaksische cultuur worden de traditionele bedevaartpatronen vanaf dan ingeruild voor nieuwe interesses in het schrijven, meer bepaald reiservaringen en andere levenswijzen (ibid.). De Nederlandstalige traditie bouwt daarentegen voort op de bedevaartmodellen. Het bekendste voorbeeld is waarschijnlijk de pelgrimsreis van Elckerlijc, die door een onbekende auteur wordt beschreven in het vijftiende-eeuwse *Den spyghel der Salicheyt van Elckerlijc*. Zijn tocht belichaamt de weg naar het zalig worden van de mens en vervolgens de tenhemelopneming van een gezuiverde ziel (-.-., 1979).

Vanaf de zestiende eeuw zijn reizen en schrijven onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het relaas van Christopher Columbus wordt dan pas echt als een nieuw begin voor de reisbeschrijvingen gezien, al wordt zijn schrijven door zowel Mandeville als Marco Polo beïnvloed. De grootste impact op de Engelse traditie komt van Thomas More's *Utopia* (1516), waarin een verzonnen reiziger centraal staat. Het fictionele karakter van het werk beïnvloedde de vorm van toekomstige reisbeschrijvingen, die steeds meer fantasie bevatten (ibid.). Toch is het onderscheiden van feit en fictie belangrijk voor sommige tijdgenoten, waaronder Richard Hakluyt (1553-1613); hij gaat op zoek naar getuigenissen van echte reizigers.

Ooggetuigenverslagen zorgen ervoor dat de individualiteit van de auteur meer op de voorgrond komt te staan in zowel de Engelse als Nederlandse traditie (Hulme & Youngs, 2002, p.4; Porteman & Smits-Veldt, 2008, p.635-636). Vooral de ervaringen en observaties tijdens de reis worden belangrijk in de zeventiende eeuw. Merkwaardig zijn de belevenissen van de Hoornse voc-schipper Bontekoe, die op zijn reis naar Oost-Indië verscheidene avonturen beleeft, zoals een schipbreuk of ontmoetingen met onbekende diersoorten (Bontekoe, 1971; Rosenboom & Roeper, 2002;

Porteman & Smits-Veldt, 2008, p.419; 635-636). Het zijn dan ook deze authentieke en spectaculaire verhalen die de interesse wekken van een groot publiek. Zo wordt ook het verslag over de noodlottige wederwaardigheden van de passagiers op een gestrand schip in Australië ruim verspreid (Porteman & Smits-Veldt, 2008, p.636).

Om aan de enorme vraag en behoeften van de lezers te voldoen, werden veel reisverhalen in een goedkope editie uitgegeven. Deze werken werden geredigeerd om ze leesbaarder en extra spannend te maken. Minder interessante passages liet men achterwege en markante anekdotes werden toegevoegd. Het geheel maakte men aantrekkelijker door houtsneden en gravures bij de tekst te plaatsen. Deze illustraties waren nogal eens misleidend omdat ze afkomstig waren uit oudere teksten en historisch gezien dus niet bij de inhoud van het verhaal pasten. Zo doken er ten onrechte krokodillen op in een verslag over een reis in Korea en werd de dodo opnieuw gespot in de Straat van Magellan (ibid.).

Ook uit logboeken en andere niet-literaire documenten ontstonden reisverhalen. Een scribent beschrijft in zijn *Javaense reyse, gedaen van Batavia over Samarangh na de konincklijke hoofd-plaets Mataram* (1666) op indringende wijze de schoonheid van het paradijselijke landschap aldaar. In hetzelfde journaal wordt tevens veel informatie opgenomen over de zeden en gewoonten van de bevolking. Deze gegevens zijn als voorlichting opgesteld en verschillen qua opzet fundamenteel van de reiskronieken die eerder (her)uitgegeven werden (Porteman & Smits-Veldt, 2008, p.636-637). Andere informatieve werken handelen dan weer over diplomatieke reizen naar China en Japan. Dergelijke publicaties vormen samen het begin van een subgenre met vooral persoonlijk getinte verslagen, waaraan concrete kenmerken werden toegewezen in de achttiende eeuw (ibid.).

Ook in andere culturen groeide in de zeventiende en achttiende eeuw de interesse naar informatieve reisbeschrijvingen. John Locke en Jean-Jacques Rousseau schreven filosofische teksten aan de hand van reisverslagen. Het is echter zo dat beiden niet ver reisden en dus vertrouwden op observaties van andere, minder geleerde reizigers (Hulme & Youngs, 2002, p.4). Geïnteresseerde wetenschappers voorzagen op basis van deze teksten instructies voor reizigers om hun observaties zo nauwkeurig mogelijk neer te schrijven (ibid.). Deze voorschriften omvatten voornamelijk het idee 'to study *Nature* rather than *Books*' (Hulme & Youngs, 2002, p.5). Men raadt dus aan om zelf de wereld in te trekken en niet te plagiëren uit voorgaande werken. Dit soort handleidingen blijft bestaan tot in de vroege twintigste eeuw en vormen zo de basis voor de antropologie (Hulme & Youngs, 2002, p.5). Toch volgden schrijvers tot in de negentiende eeuw deze instructies niet altijd even nauwkeurig, wat leidde tot extravagante verhalen waartoe een groot lezerspubliek werd aangetrokken (ibid.).

Vervalsing en parodie komen in deze periode dan ook veelvuldig voor. Het bezoeken van afgelegen plaatsen zorgt voor het perfecte alibi voor de fraudeur. *Gulliver's Travels* (1726) is hier misschien wel het beste voorbeeld van, maar ook andere literaire auteurs combineren feit en fictie in hun reisverslagen, denk maar aan Daniel Defoe en zijn *Robinson Crusoe* (Hulme & Youngs, 2002, p.6). De vertelling, die gebeurt vanuit een ik-perspectief, blijkt geeft van een logisch-chronologische openvolging en voldoende details bezit om geloofwaardig over te komen, geeft de lezer doorgaans de kans om het reisverslag als betrouwbaar en waargebeurd te categoriseren. Het vermengen van feit en fictie zorgt er vanaf de achttiende eeuw voor dat de literaire reiskroniek meer op een roman begint te lijken. Een onderscheid maken wordt dan ook steeds moeilijker (ibid.).

4.2 Generische analyse van de bronnen

Zoals uit de bovenstaande evolutie blijkt, verplaatsen mensen zich al eeuwenlang om diverse redenen naar en door andere landen en culturen. Reizen en schrijven gingen altijd hand in hand. Dankzij deze traditie beschikken we over verslagen als die van Marcant en Van der Scheer. Deze verhalen zijn erg intiem van aard en sluiten dan ook nauw aan bij het genre dat hierboven beschreven werd. Net zoals in de andere persoonlijke reiskronieken wordt de vertelling vanuit een individueel perspectief gevoerd en beschrijft de scribent zijn eigen belevenissen en observaties.

Hoewel de twee schrijvers in het leger van keizer Napoleon dienden, verschilt de inhoud van hun relaas. Marcant legt eerder de nadruk op de diversiteit die zich voordoet in gevangenschap: hij vergelijkt de verschillende nationaliteiten, dorpen en soorten voedsel met elkaar en merkt op: “het engelsch gewigte en is maer zeer klein” en “een brood van dry ransoenen en is maer half soo groot als een amenitie Brood maer het is veel dikker” (Marcant, ± 1811, p.42). Van der Scheer heeft daarentegen meer oog voor de plekken die hij passeert en de bezienswaardigheden die hij daar aantreft. Bij zijn bezoek aan Parijs bezichtigt hij Place Vendôme en noteert: “de eerzuil aldaar opgerigt levert een trotsch aanzien op, [...] van binnen in dezelve word men door eene trap naar boven geleid, waar op het standbeeld van napoleon geplaats is, en van waar men een fraay uitgestrekt gezicht over Parys” (Van der Scheer, ± 1814, p.23).

De tocht die de twee scribenten aflegden kan niet als een plezierreis gezien worden en hun geschriften stemmen inhoudelijk dus overeen met de hierboven beschreven noodlottige verhalen. Aangezien beide schrijvers vermoedelijk een degelijke opleiding hebben genoten, zou het kunnen dat ze op de hoogte waren van de conventies wat het bijhouden van een reisverhaal betreft. Van der Scheer, die waarschijnlijk vertrouwd was met literatuur, kan mogelijk beïnvloed zijn geweest door vroegere uitgegeven reisbeschrijvingen.

Beide documenten situeren zich aan het begin van de negentiende eeuw, toen het literaire genre de *facto* bestond uit een combinatie van feit en fictie. Daarom kunnen we ons de vraag stellen of de twee onderzochte manuscripten betrouwbare egodocumenten zijn. Het is noodzakelijk om de authenticiteit van de beschreven ervaringen na te gaan, omdat dit een impact heeft op het samenstellen van historisch-sociolinguïstische corpora. Zoals in het vorige hoofdstuk al werd aangehaald, kunnen fictionele egodocumenten best geen deel uitmaken van een dergelijke studie (vgl. Elspaß, 2012, p.158).

Om van een egodocument te kunnen spreken, dient het persoonlijke perspectief van de auteur voorop te staan (Van der Wal, 2006, p.25). Dit is in beide reisverhalen het geval. Zowel Marcant als Van der Scheer schrijven hun individuele gevoelens, gedachten en ervaringen neer vanuit een ik-persoon. Wanneer ze vertellen over collectieve gebeurtenissen, zoals de uittocht van het eskadron of de voorgeschotelde maaltijden, gebeurt dit stevast vanuit een wij-perspectief. De twee manuscripten kunnen dus benaderd worden als een ooggetuigenverslag, waarin observaties en ervaringen tijdens de reis centraal staan. Daarnaast dateren de auteurs de meeste van hun belevenissen, waardoor we een logisch-chronologische opbouw kunnen waarnemen.

Naast een ik-verteller en een logisch-chronologische vertelling zijn ook de feiten die beschreven worden controleerbaar. Zo merken we al in het begin van Marcants relaas dat hij op zeven mei 1811 de geboorte van Napoleons zoon, de Koning van Rome, viert (p.3). Dit is een plausibel gegeven, aangezien Napoleon Frans Karel Jozef Bonaparte op twintig maart 1811 geboren werd (Bertaud, 1992, p.190). Op tien november 1812 krijgt Marcant heuglijk nieuws te horen: “wy hebben de maere vernoomen dat de franschen triomphantelyk in moscou gekoomen zyn” (Marcant, ± 1811, p.52). Voorts vertelt hij ook over het uitbreken van de Amerikaans-Engelse oorlog in de zomer van 1812 en verneemt hij in november 1813 dat “er een revolutie in holland voorgevallen is in verscheide steeden.” (p.81). Zijn datering van de beschreven gebeurtenissen lijkt overeen te komen met de historische feiten, wat de betrouwbaarheid van het document vergroot. Toch kunnen we aan de hand van deze informatie geen sluitende conclusie trekken. Zulke nota’s kunnen immers overgenomen zijn uit een geschiedenisboek of een voorgaand werk.

Een betrouwbaar beeld wordt echter wel gecreëerd doordat we erg persoonlijke stukken opmerken in het manuscript. Zo vertelt de soldaat over de ontmoeting met zijn goede vriend “Jbt derency” in Boulogne (p.9). Een medegevangene, die vals geld maakt en meermaals probeert te ontsnappen, noemt hij eveneens met naam: “het is deesen thomas waervan ik spreek die weg geloopt hadde als hy opgehaelt was om valsche pondbrieven gemaekt te hebben” (p.54). Ook de beschrijving van de aanval op het Engelse fregat en de belevenissen in gevangenschap zijn zo precies dat ze geloofwaardig overkomen (p.14-15).

In tegenstelling tot Marcant maakt Van der Scheer weinig aantekeningen over de Napoleontische oorlogvoering. De *Garde d'Honneur* beschrijft daarentegen wel de plaatsen die hij doortrekt en enkele opmerkelijke monumenten. Hij bezoekt onder meer Parijs, waar hij verscheidene bezienswaardigheden bezichtigt, waaronder het Panthéon. Hij verhaalt:

het uitwendig voorkomen van dit gebouw is ontzagverwekkend en eerbiedwaardig, terwyl het inwendige van dezen Tempel waar in onderscheidene graftomben van voorname Franschen gevonden worden een grootsch en treffend aanzien oplevert. (Van der Scheer, ± 1814, p.24)

Hoewel dergelijke omschrijvingen waarheidsgetrouw lijken, zijn ze algemeen en weinig persoonlijk. Hierdoor weten we dus niet met zekerheid of ze zijn overgenomen uit eerder gepubliceerde reiskronieken. Toch geeft de inhoud van dit manuscript ook blijk van intieme elementen. Zo vernoemt Van der Scheer meermaals de initialen van lotgenoten en vertelt hij over een zieke medesoldaat die hij moet achterlaten in het ziekenhuis (p.151). Daarenboven somt hij alle namen op van kleine dorpen die hij passeert en beschrijft hij zijn plan om te vluchten uit het leger zeer gedetailleerd (p.99). Ook de voorgeschotelde maaltijden worden becommentarieerd:

de vrouw des huizes zoude [...] een schotel aardappelen op de eenvoudige hollandsche manier toebereid voorzien, [...] doch toen dezelve werden opgebragt zagen wy dat de aardappelen in plaats van gekookt in stukken waren gesneden en vervolgens in eene pan met boter gebraden (p.23-24).

Bovenstaande voorbeelden doen vermoeden dat de beschreven ervaringen echt door de soldaten werden beleefd. Ze laten uitschijnen dat de scribenten een reiskroniek bijhielden, waarin geen fictionele elementen werden opgenomen. Waarschijnlijk wilden ze hun belevenissen bijhouden voor persoonlijke of familiale doeleinden. Dit wil echter niet zeggen dat ze geen notie hadden van de traditie van de echte reiskroniek. Door hun individuele ervaringen neer te schrijven, kozen ze ervoor een persoonlijk verslag te brengen dat geen nood had aan vervalsing of parodiëring. Beide manuscripten lijken dus betrouwbare egodocumenten te zijn, die we probleemloos kunnen opnemen in het te onderzoeken corpus.

5 Discursieve analyse

5.1 Doel

Zoals in het derde hoofdstuk al werd aangehaald, zijn egodocumenten van de gewone bevolking zelden bewaard gebleven. Achtergrondinformatie over scribenten uit de lage en middenklasse van de maatschappij werd als onbelangrijk ervaren en is dus ook nagenoeg niet verkrijgbaar. Het opleidingsniveau van de schrijvers blijft bij het consulteren van manuscripten *from below* dus erg ambigu. De informatie die toch over de achtergrond te vinden is, kan ons echter wel meer vertellen over het taalgebruik van de auteur (Vandenbussche, 1998, p.188). Op deze manier kunnen we immers zicht krijgen op de mate waarin de scribent op de hoogte was van taalnormen. Het opleidingsniveau kan ook verklaren waarom een bepaalde schrijver zich behelpt met typisch spreektaalige kenmerken of net een formeel register hanteert.

Om een beter beeld te krijgen van wie de auteurs achter de bronnen zijn en op welke manier zij zich situeerden in de maatschappij, is deze sectie gewijd aan de discursieve inhoud van de manuscripten. Zo hopen we meer te weten te komen over de gepercipieerde positionering van de scribent in de samenleving. Dit gegeven vertelt ons mogelijk ook meer over het opleidingsniveau van de schrijvers.

5.2 Discursieve analyse van de bronnen

In de reiskroniek van de Frans-Vlaming Marcant springt een eerste frappant gegeven meteen in het oog. Hoewel hij zichzelf een Fransman noemt, schrijft hij zijn verslag neer in een verzorgd Nederlands. Dit wil echter niet zeggen dat hij de Franse taal onvoldoende beheerst. Hij beoordeelt de taal van de kapitein en de officieren op het schip als een “goed fransch”, waaruit blijkt dat zijn beheersing de hunne minstens evenaart (Marcant, ± 1811, p.23). Daarenboven sluipen er geregeld Franse woorden in zijn discours. Soms geeft hij zowel de Nederlandse als de Franse benaming voor bepaalde zaken. Hij vertelt: “[d]it was een seer schoon schip genaemt de nayade of in het vlaemsch de watergodinne” (p.19). Dit laat uitschijnen dat hij tweetalig is en, ondanks de loyaliteit ten opzichte van zijn vaderland, ook belang hecht aan het Nederlands. Aangezien de negentiende-eeuwse Frans-Vlamingen op het platteland enkel Nederlands spraken, kunnen we ervan uitgaan dat Marcant niet uit de laagste sociale klasse afkomstig is (Willemyns, 2005, p.453). Deze hypothese wordt bevestigd door de functie die hij in gevangenschap uitoefent. Terwijl hij geld bijverdient als schoolmeester, proberen andere gevangenen “hunnen aermoede te verzoeten” door bijgehouden voedsel te verkopen, vals geld te maken of te winnen met kaartspelen (Marcant, ± 1811, p.34). Het

lijdt dus geen twijfel dat er veel armoede heerst in gevangenschap. Een aantal soldaten verkopen zelfs hun kledij om zich van extra voedsel te voorzien (p.38). Marcant is daarentegen kritisch en wijst sommige maaltijden af, “als het brood slegt is wy refuseeren het en wy krygen een pond beschuyt in de plaets” (p.46). Dat hij gewend is om goed te eten blijkt ook uit zijn klacht over de beperkte hoeveelheid ongezouten vlees en de smakeloze soep. “S’middags men geeft het vleesch door een gat met een weinig sout [...] het deel van een man is de grootte van een ey, [...] de soupe is byna gelyk wywater” (p.43).

Hoewel zijn ouders hem tweemaal geld toesturen, wil dit niet zeggen dat hij voldoende kapitaal bezit om een luxueus leven te leiden. Bij zijn aankomst op de boot krijgt hij naar eigen zeggen een slechte matras om op te slapen (p.41) en leeft hij op een bescheiden wijze (p.48). Wanneer hij wordt vrijgelaten en in Nederland aanmeert, beschikt hij niet over drie Hollandse gulden om de overzetboot te betalen (p.125). Dit is het gevolg van de exuberante prijzen van goederen en voedsel in gevangenschap.

Voorts schrijft hij over de rijke officieren die afgeschermd worden van de echte oorlogvoering (p.30). Hiermee distantieert hij zich duidelijk van deze elitaire groep. Hij voelt zich daarentegen wel op zijn gemak bij de andere nationaliteiten die zich aan boord van het schip bevinden. Bovendien is hij niet verrast wanneer hij “negers en mulaters” ontmoet, wat wijst op een zekere vertrouwdheid met verschillende etnische achtergronden (p.56).

Als we dit verbinden met de gegevens die we verkregen uit de genealogische databank kunnen we concluderen dat Marcant van betere afkomst is. Zijn vader was naast burgemeester ook landbewerker⁶. De benaming doet vermoeden dat hij geen gewone boer was, maar waarschijnlijk groeten of fruit teelde en bijgevolg akkers in zijn bezit had⁷. Bovendien zou een landbouwer uit de lagere klasse geen kans maken op een functie als burgemeester. Per slot van rekening is dit een eerbiedwaardig ambt, waardoor het suggereert dat Marcants familie minstens uit de middenklasse van de maatschappij afkomstig is. Door de bescheiden indruk die de scribent wekt, is het echter moeilijk te bepalen of hij tot de hogere of lagere middenklasse behoort.

Naast Marcants beheersing van het Nederlands en het Frans, is hij bekend met verscheidene wapens en benoemt hij elk maritiem tuig met een specifieke term. Dit kan mogelijk verklaard worden door zijn contact met matrozen, maar het getuigt in elk geval van een snelle beheersing van het vakjargon. Daarnaast is hij zeer gelovig en heeft hij kennis van mythologische figuren, zoals de Romeinse godin Fortuna (p.100). Dit benadrukt dat hij een degelijke opleiding heeft genoten en daardoor waarschijnlijk op de hoogte is van de toenmalige taalnormen. Toch kan zijn Fransgezinde

⁶ De databank is in het Frans opgesteld; hier spreekt men van *cultivateur*.

⁷ Zie het onderscheid tussen *cultivateur* en *fermier*.

opvoeding ervoor gezorgd hebben dat er meer aandacht werd besteed aan de Romaanse taal. Zoals in hoofdstuk twee al werd aangehaald, was het in het vroeg negentiende-eeuwse Frans-Vlaanderen nog toegelaten om onderwijs in het Nederlands aan te bieden (Ryckeboer, 2003, p.32). Afhankelijk van Marcants schoolkeuze is hij meer vertrouwd met de Franse of Nederlandse taalregels. Het gebruik van de Franse taal in zijn Nederlandstalig verslag doet in ieder geval vermoeden dat hij de Nederlandse taal onvoldoende beheerst om zich vlekkeloos uit te drukken. Dit kan gepaard gaan met een schrijven dat eerder orale kenmerken vertoont. Deze veronderstelling wordt versterkt door de aard van de bijgehouden reiskroniek, waarin hij zich richt tot een intiem publiek (Elspar, 2012, p.158).

Dubbeld Hemsing van der Scheer vervult in het Franse leger een functie als *Garde d'Honneur*. Deze positie laat meteen uitschijnen dat hij uit een welgestelde familie afkomstig is (Krol, 2002, p.77). Tijdens zijn reis verwacht hij dan ook met het nodige respect behandeld te worden:

[Wy] vervolgden den volgende dag onze reis naar Mons. waar ik by den Directeur der belastingen werd gehuisvest, die my op eene zeer onbeleefde wyze aan zyn huis ontving, en toevoegde dat ik [...] mynen intrek by de dienstboden moest nemen [...] [ik] antwoorde hem, dat ik zyne onvriendelyke bevelen niet wilde opvolgen [...] indien tussen tyd zag hy myn billet van inkwartiering in [...] het geen oorzaak was dat hy by het lezen daar van een geheele andere toon van spreken aannam (Van der Scheer, ± 1814, p.11).

Deze onaangename benadering is geen eenmalige gebeurtenis. Hoewel hij geen officier is, kan hij het niet goed verdragen om als gewone soldaat behandeld te worden (vgl. p.37). Hij maakt dan ook meermaals duidelijk dat hij tot het elitekorps van keizer Napoleon behoort.

Wanneer de slaappleats die hem toegewezen wordt niet meevalt, slaapt hij bij zijn paard op het stro of verblijft hij op eigen kosten in een beter logement (vgl. Van der Scheer, ± 1814, p.13). Dit is niet de enige keer dat hij goederen en diensten uit eigen zak betaalt. Bij zijn bezoek aan Parijs huurt hij samen met zijn vrienden een koets om de stad te bezichtigen (p.19). Ter plaatse bezoekt hij verscheidene koffiehuisen en maakt hij een wandeling door de plantentuin (p.20-22). Aan geld lijkt hij geen gebrek te hebben, want 's avonds keert hij terug naar 'Cafe des Mille Colonnes', waar hij betaalt voor de diensten van een prostituee (p.26). Toch merkt Van der Scheer op dat het leven in Parijs duur is:

voor deze maaltijd die uit twee schotels groenten en drie met vleesch bestond, en waar by ieder onzer een halve vleesch wyn genoten, betaalden wy per hoofd drie franken, een klein bewys dat men niet met eene schrale beurs Parys behoeft te bezoeken. (p.24).

Naarmate zijn reis vordert, blijkt dat hij geen geld in overvloed heeft. Wanneer Van der Scheer en zijn vriend op het punt staan te vluchten uit het Franse leger, roepen ze de hulp van een Duitse boer in. Deze eist 200 gulden om de ontsnapping te volbrengen. Van der Scheer en zijn vriend bezitten slechts 130 gulden en bieden de boer hun gouden horloge aan om het resterende bedrag te compenseren. De boer weigert, waardoor ze hun ontsnappingsplannen moeten opbergen (p.100-101).

Bij zijn huisvesting maakt de *Garde d'Honneur* steeds het onderscheid tussen arme en rijke burgers. Van de welgestelde inwoners verwacht hij een uitmuntende behandeling. Als ze hier naar zijn mening niet aan voldoen, worden ze negatief afgeschilderd in zijn verslag. Met de onbemiddelde gastheren heeft hij daarentegen medelijden: “Onze huis vesting in Florsheim was armzalig, derzelve bewoners verkeerden in eene behoeftigen toestand en wy vergenoegden ons gaarn met dat gene wat hunne omstandigheden toelieten aan ons te kunnen geven” (p.56). Wanneer hij een arme Nederlander uit zijn geboortestreek ontmoet, wordt hij zelfs vrijgevig. Hij geeft hem eten en propere kledij om zijn reis verder te zetten (p.54).

Uit zijn relaas blijkt ook dat Van der Scheer een degelijke opleiding heeft genoten. Zijn brede algemene kennis komt naar voren wanneer hij bij het standbeeld van Jeanne d’Arc ook een korte biografie vermeldt: “deze gedenkzuil van eene vermaare en Vaderlandslievende vrouw die ten tyde van Karel de VII in 1429 door moed en beleid deEngelschen van deze stad verdreef” (p.40). Ook zijn talenkennis is niet te onderschatten. Naast het Nederlands spreekt hij verschillende talen, waaronder het Hoogduits (p.98). Door de hogere rangen in het leger wordt hij in het Frans aangesproken. De bevelen citeert hij soms letterlijk in zijn verslag: “dans Cinq minutes a Cheval hier by werd ons tevens door de Trompetten aangekondigd” (p.62).

Voorts lijkt hij vertrouwd te zijn met minder vanzelfsprekende dingen. Hij onderscheidt perziken, abrikozen en pruimen van elkaar en benoemt op accurate wijze de dieren die hij in de Parijse plantentuin tegenkomt: “Van hier een weinig voortgaande ontmoet men de hokken der verscheurende dieren des Leeuwen, Tyger, Luipaard wolven en meer anderen” (p.21).

De discursieve analyse van dit reisverslag lijkt te bevestigen wat we in hoofdstuk één van deze scriptie al vermoedden. De manier waarop Van der Scheer weergeeft met geld om te gaan, toont aan dat hij zeker geen armoedig leven leidde. Hij is dus afkomstig uit een welgestelde familie. Toch schrijft hij als “geheel Soldaat zynde” en niet als een (onder)officier (p.37). Dit laat uitschijnen dat hij zich in een gewone rang positioneert en zich niet rekent tot de elitetroepen van het Napoleontische leger. Hieruit kunnen we afleiden dat deze *Garde d'Honneur* afkomstig is uit de (hogere) middenklasse van de maatschappij en niet uit de haute bourgeoisie.

Van der Scheers algemene en geschiedkundige kennis die uit zijn verslag blijkt, bevestigt het vermoeden dat hij een degelijke opleiding heeft genoten. Uit eerder onderzoek wisten we ook al dat hij, na zijn thuiskomst uit het Franse leger, deel uitmaakt van het schrijverstrio ‘De Drie Podagrissen’, die een belangrijke bijdrage leverden aan de Drentse cultuur en literatuur. Dit insinueert dat Van der Scheer op de hoogte was van de negentiende-eeuwse taalnormen en deze regels ook toepaste in zijn reiskroniek. Toch is het eveneens mogelijk dat spreektaalige elementen optreden in het corpus. Het documenttype, een persoonlijk egodocument, nodigt immers uit om dialectische varianten te gebruiken in plaats van geformaliseerde uitingen (Elspaß, 2012, p.158).

6 Methodologie

6.1 Bronnen

In deze scriptie wordt gebruik gemaakt van twee vroeg negentiende-eeuwse manuscripten. De reiskroniek van Maxent Frédéric Marcant werd in 1989 aangekocht door broeder Ferdinand Schepkens op een antiekbeurs te Gent (Ryckeboer, 2001, p.226). Hij liet het exposeren in museum Meerhem, dat in de gebouwen van het psychiatrisch centrum Gent-Sleidinge (campus Gent) gevestigd is. Hugo Ryckeboer ontdekte dit manuscript in het museum en maakte er een transcriptie van. Dit document werd op haar beurt uitgegeven om verder taalkundig onderzoek te garanderen (zie Ryckeboer, 2001). Hoewel we de kennis en zorgvuldigheid van Ryckeboer zeker niet in twijfel willen trekken, is het voor historisch-sociolinguïstisch onderzoek aan te raden om terug te keren naar de originele bronnen (Willemyns, 2004, p.10). Twee paar ogen zien immers meer dan één, waardoor ambiguïteiten in spelling en grammatica gemakkelijker uitgesloten kunnen worden. Met deze reden opteerden we ervoor het manuscript ook zelf te consulteren en ter plekke te fotograferen. Aan de hand van deze scans controleerden we de transcriptie van Ryckeboer en werden er waar nodig aanpassingen gemaakt. Een letterlijke weergave van Marcants verslag werd overgenomen in een .txt-bestand en beslaat ongeveer 18 000 woorden.

In tegenstelling tot het manuscript van Marcant, werd de reiskroniek van Dubbeld Hemsing van der Scheer voorafgegaan door een simultaan met de gebeurtenissen geschreven memoriaal en een dagboek in retrospectie. Alle documenten kunnen worden geraadpleegd in het Drents archief in Assen. Ze zijn nooit eerder aan een linguïstische studie onderworpen, waardoor ze voorheen dus ook nog niet getranscribeerd werden. De drie stukken werden geconsulteerd en gefotografeerd om zo een transcriptie op te stellen. Het memoriaal werd volledig overgetypt, maar hier merkten we dat de scribent steeds in vaste formules en in kernwoorden noteerde. Dit egodocument zou bijgevolg geen blik geven in de oraliteit van het taalgebruik. Daarom kozen we ervoor de reiskroniek, die Van der Scheer bij zijn thuiskomst schreef, op te nemen in deze studie. Op deze manier wordt er gewerkt met twee bronnen van hetzelfde documenttype. Ook dit verslag werd in een .txt-bestand gekopieerd en omvat circa 32 000 woorden.

Om het onderzoek te vergemakkelijken, beantwoordt de transcriptie aan een aantal conventies. Zo maakten we in de eerste plaats een onderscheid tussen de spelling van de ij. Een gestipte ij werd steeds getranscribeerd als <ij>, een ij zonder puntjes als <y> en een ij met slechts één puntje als <ÿ>. Andere accenten of bijzonderheden werden eveneens getranscribeerd of verduidelijkt aan de hand van een editoriale opmerking (<ed opm= “”>). Voorts voegden we enkele *tags* toe om het

zoeken naar bepaalde passages tekst te vereenvoudigen. Dit gebeurt door een markering aan te brengen rond namen van personen en plaatsen. De opmaak van het document wordt zo goed als mogelijk behouden door de paginanummering overeen te laten komen met het origineel en de alinea-verdeling te respecteren. Tijdens het transcriberen werd tevens extra aandacht geschonken aan de taalkundige *features* die centraal zullen staan in dit onderzoek. Verderop in deze sectie worden deze kenmerken gedetailleerd toegelicht.

Zoals uit de voorgaande hoofdstukken blijkt, zijn beide bronnen betrouwbare egodocumenten. Het is plausibel dat de manuscripten autograaf zijn, aangezien we in het vorige hoofdstuk konden staven dat de auteurs een soortgelijke opleiding genoten en afkomstig zijn uit de middenklasse van de maatschappij. Bovendien vertonen beide documenten een verzorgd en een enigszins gelijkmatig handschrift, wat erop wijst dat de scribenten ervaring hadden met schrijven. Hoewel ze een reiskroniek schreven, waarin het delen van verzonnen ervaringen populair was, volgden ze allerminst de traditie van het genre (Hulme & Youngs, 2002, p.6). Door het behouden van de oorspronkelijke chronologie van de gebeurtenissen in hun verhaal brachten ze een geloofwaardig en wellicht authentiek verslag. Dit gevoel wordt versterkt door het perspectief van de auteur voorop te stellen in deze bronnen, waardoor we ze als informele egodocumenten kunnen opnemen in de studie naar het individuele taalgebruik.

Eerder in dit werk werd al vermeld dat het gesproken taalgebruik het best kan teruggevonden worden in bronnen zoals intieme dagboeken en persoonlijke correspondenties (Elspaß, 2012, p.158). Reiskronieken zijn niet direct aan een gesprekspartner gericht en worden daarom als minder geschikt bevonden om het orale taalgebruik te onderzoeken. Toch sluiten de twee bronnen inhoudelijk aan bij de “personal diaries” die Elspaß in zijn werk vernoemt (2012, p.163). De documenten bevatten immers een persoonlijke inhoud, waardoor ze voor individuele doeleinden werden geschreven (Elspaß, 2012, p.163). Hierdoor is een gesproken taalgebruik wel voor de hand liggend. Nochtans is de inhoud niet heel erg intiem, waardoor de reiskronieken ook gelezen kunnen worden door andere familieleden of buitenstaanders. Een dergelijke gedachte kan ervoor gezorgd hebben dat de scribent een gesproken *vernacular* neerschrijft, ofwel net probeert een formeel taalgebruik op papier te zetten.

6.2 Onderzoeksvragen en hypotheses

Om de mate van oraliteit van het taalgebruik te onderzoeken en de mogelijke verschillen hieromtrent tussen de scribenten op te merken, dienen de variabelen zo stabiel mogelijk te zijn. Als we de twee auteurs vergelijken, merken we dat beide mannen in het jaar 1791 geboren zijn. Marcant hield zijn verslag bij tussen 1811 en 1814 en Van der Scheer begint met schrijven in 1813. Beiden hebben een verzorgd handschrift en lijken dus in ieder geval enige ervaring te hebben met schrijven. Mogelijk is Van der Scheer iets hoger geschoold dan Marcant, al kunnen we dit niet met zekerheid zeggen. Voorts hielden de twee scribenten een reiskroniek bij om hun individuele ervaringen te bewaren. Marcant ambieerde waarschijnlijk geen uitgave van zijn verslag, terwijl we ons bij Van der Scheer de vraag stellen waarom hij uiteindelijk drie versies schreef. Zijn vader zou als uitgever een publicatie immers gemakkelijk kunnen verzorgen. Zeker wanneer we in het achterhoofd houden dat Van der Scheer zich na zijn thuiskomst ook vestigde als uitgever en meerdere documenten schreef en drukte. Dit blijft echter een speculatie, want de reiskroniek werd nooit uitgegeven.

Het suggereert wel dat Van der Scheers document mogelijk een grotere ‘afstand’ vertoont. Als we Koch en Oesterreichers parameters (1985) voor het bepalen van de ‘conceptie’ erbij nemen, kan het werk voor een ruimer publiek bedoeld zijn en daardoor formeler geschreven zijn. Door het retrospectieve karakter van het verslag moet het een grotere temporele afstand overbruggen en boet het tevens in aan spontaniteit (Koch & Oesterreicher, 1985, p.19). De reiskroniek van Marcant werd daarentegen ongeveer synchroon met de gebeurtenissen geschreven, waardoor de taal vermoedelijk dichter tegen de spreektaal aanleunt. De ruimtelijke en temporele afstand is dan ook gering en zijn bekendheid met de potentiële lezers zorgt waarschijnlijk voor een persoonlijke stijl van schrijven (ibid.).

Het grootste verschil tussen de scribenten stelt zich echter op vlak van hun afkomst. Marcant woont in Frans-Vlaanderen, terwijl Van der Scheer opgroeide in het Nederlandse Drenthe. Deze gebieden hebben, net zoals elke andere streek, hun eigen dialectkenmerken. Om na te gaan in welke mate de schrijvers spreektaalige aspecten neerschreven in hun verslag zullen enkele taalkundige *features* onderzocht worden in het corpus. We opteren ervoor twee dialectische kenmerken die typerend zijn voor beide dialectgebieden te bestuderen in de reiskronieken. In de eerste plaats is dit de afwezigheid van de sjwa-apocope bij de eerste persoon van het indicatief praesens. Wel moet opgemerkt worden dat dit kenmerk niet onderzocht kan worden in het noordelijke reisverslag. Deze scribent schreef zijn verhaal pas na zijn thuiskomst uit het leger en hanteert daarbij consequent de onvoltooid of voltooid verleden tijd. Door de afwezigheid van de tegenwoordige

tijd kan de sjwa-apocope dus niet onderzocht worden in het indicatief praesens. Als alternatief selecteerden we een syntactisch kenmerk dat ons meer over de oraliteit van het taalgebruik kan vertellen, namelijk de rode en groene volgorde in de werkwoordelijke eindgroep van de bijzin. Dit kenmerk zal enkel in het noordelijke document geanalyseerd worden en wordt dan ook tegenover de analyse van de sjwa-apocope in het Frans-Vlaamse manuscript geplaatst. Een ander oraal kenmerk dat in beide documenten centraal staat is het weglaten van de slot-*n* bij werkwoorden, adverbia, voorzetsels en sommige substantieven.

Om de plaats van de teksten op het continuüm van *Sprache der Nähe* versus *Sprache der Distanz* te bepalen, zullen ook twee formele aspecten geanalyseerd worden in het corpus (Koch & Oesterreicher, 1985). Enerzijds wordt er gekeken naar het participium praesentis en anderzijds naar de synthetische genitiefconstructies. De studie van deze kenmerken in de twee manuscripten wordt nog aangevuld met een algemeen talig aspect, *clause linking*. Hieronder verstaan we het verbinden van zinnen via voegwoorden of interpunctie. Nevenschikkende voegwoorden worden als spreektaal aanzien, terwijl interpunctie eerder typerend is voor de formele, geschreven taal.

Concreet analyseren we hoe vaak ieder kenmerk optreedt in het corpus. Bij de features met een categorische variabele wegen we de verschillende varianten tegen elkaar af, terwijl we bij de numerieke variabelen de frequentie per 1000 woorden berekenen. Op deze manier verkrijgen we inzicht in de aanwezigheid van orale en formele *features*. Dit geeft ons een beeld van de oraliteit van het geschreven taalgebruik van de scribenten, om zo de teksten te situeren op het continuüm van Koch en Oesterreicher (1985). Op een dieper niveau stellen we ons dus de vraag hoe dicht het taalgebruik in beide reiskronieken aansluit bij de alledaagse gesproken *vernacular*.

De verkregen gegevens uit de discursieve analyse doen vermoeden dat beide scribenten een degelijke opleiding volgden. Dit suggereert dat zowel Marcant als Van der Scheer zich bewust waren van een verschil tussen de alledaagse gesproken taal en de variëteit die op papier verwacht werd. Het is dan ook vanzelfsprekend dat beiden sterk regionale, en dus onacceptabele, elementen waren in hun geschriften en in de plaats daarvan aangeleerde formele kenmerken opnemen (Martineau & Tailleur, 2014, p.225). Aangezien ze uit de middenklasse afkomstig zijn, drukken ze zich waarschijnlijk niet consequent uit in een standaardtaal en zijn ze bijgevolg ook niet op de hoogte van alle schrijfconventies (Elspeß, 2012, p.158). Daarnaast kan het feit dat ze een persoonlijk egodocument bijhielden ervoor zorgen dat de geschriften slechts lokaal verstaanbaar moeten zijn, waardoor orale kenmerken ook optreden in het corpus (Rutten & Van der Wal, 2011, p.269). Toch verwachten we dat de taal van Marcant dichter tegen de gesproken *vernacular* aanleunt,

omdat zijn verslag spontaan geschreven is en enkel voor persoonlijke en familiale doeleinden werd bijgehouden (Koch & Oesterreicher, 1985, p.19). Van der Scheers derde versie is daarentegen geredigeerd, waardoor orale elementen mogelijk verwijderd werden (ibid.). De eventuele drang naar een publicatie zou er dan voor zorgen dat het werk over een groter gebied verstaanbaar moet zijn, waardoor hij meer formele kenmerken zou opnemen in zijn reiskroniek (Rutten & Van der Wal, 2011, p.269).

6.3 Kenmerken

6.3.1 Sjwa-apocope

Een eerste oraal kenmerk dat geanalyseerd zal worden in het Frans-Vlaamse manuscript is de afwezigheid van de sjwa-apocope bij de vervoeging van de eerste persoon in het indicatief praesens. Het fonologische proces naar de deletie van de slotsjwa begint reeds in de dertiende eeuw en wordt gezien als een van de belangrijkste verschillen tussen het Middelnederlands ($\pm$ 1200-1550) en het Vroeg Moderne Nederlands ($\pm$ 1550-1650) (Marynissen, 2004, p.610-611). Onder sjwa apocope verstaan we het weglaten van de onbeklemtoonde vocaal ə aan het einde van een woord. Verscheidene grammaticale categorieën, zoals substantieven, werkwoorden, voorzetsels, adjectieven en telwoorden, ondergaan deze verandering. Op het eerste gezicht lijkt het verdwijnen van deze slotvocaal dan ook een systematisch gegeven te zijn, dat door de werking van een bepaalde klankwet optreedt (Marynissen, 2004, p.609). Toch zijn er in het hedendaagse Nederlands ook enkele woordsoorten waarin de eindsjwa bewaard is gebleven. Onder meer in versteende uitdrukkingen (*met name*), de verbuiging van adjectieven (*een mooie man*) en vrouwelijke persoonsaanduidingen (*studente*) blijft de apocopering van de sjwa achterwege (Marynissen, 2004, p.609-610; Nobels, 2013, p.155; Puttaert, 2016, p.221)⁸. De slotklank blijft tevens vaak behouden na de letter *d*, in woorden zoals *schade* en *hulde* (Boutkan & Kossmann, 1998)⁹. Daarnaast oefent de sjwa een grammaticale functie uit om de tegenwoordige en verleden tijd van zwakke werkwoorden te onderscheiden. Dit zorgt ervoor dat de eindklank ook hier steeds aanwezig is: vergelijk de tegenwoordige tijd *hij werkt* met de verleden tijd *hij werkte* (Van der Wal & Rutten, 2014, p.323).

⁸ Voor een volledig overzicht van de woordsoorten waarbij geen apocope optreedt, verwijs ik naar Marynissen, 2004, p.609-610.

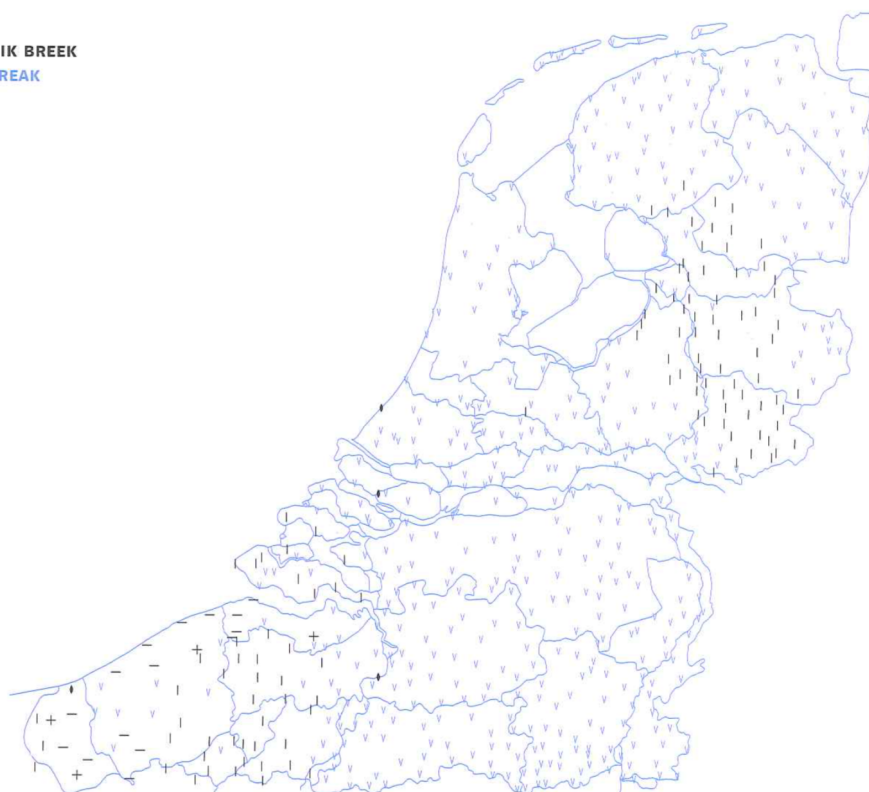
⁹ Geciteerd in Van der Wal & Rutten, 2014, p.323.

In de tweede helft van de achttiende eeuw verdwijnt de sjwa in de standaardtaal. Zo zien we dat grammatici in het begin van deze eeuw vormen als *ik hoore* en *ik schrijve* goedkeuren, terwijl Des Roches in 1761 pleit voor een spelling zonder sjwa. Taalbeschouwers uit de negentiende eeuw zetten vervolgens de sjwa-loze regel voort (Puttaert, 2016, p.223).

Toch vertonen de meeste dialecten in de zeventiende eeuw al vormen zonder sjwa. De oudste voorkomens zijn afkomstig uit Noord-Holland en Utrecht, waarna ze zich snel verspreidden naar Brabant en Limburg. Daarna zette de uitbreiding van de sjwa apocope zich gestaag voort naar het noorden en het zuiden (Nobels, 2013, p.155). Vandaag zijn er echter nog gebieden waar het deleren van de slotsjwa afwezig is in het gesproken taalgebruik. De onderstaande kaart geeft een overzicht van de realisaties van het werkwoord *breken* dat vervoegd werd in de eerste persoon enkelvoud in de tegenwoordige tijd¹⁰.

4.6.1.1 Presens 1e persoon enkelvoud IK BREEK
Present 1st person singular I BREAK
 GTRP 1675

e	117
+ en	4
- n	15
† t	4
∇ zero	459
• geen/no data	14

Figuur 6.1: De eerste persoon enkelvoud in de tegenwoordige tijd van het werkwoord ‘breken’ in de hedendaagse Nederlandse dialecten

Zoals uit figuur 6.1 blijkt, wordt de vervoeging op de meeste plaatsen gerealiseerd als *ik breek*, wat overeenkomt met de grammaticale regel in de standaardtaal. In de zuidwestelijke gebieden komen ook de vormen *ik breken* (+ op de kaart) en *ik brekn* (-) voor. Er zijn ook uitingen van *ik breekt* op

¹⁰ De kaart en bijhorende legende zijn afkomstig uit de Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (MAND II, Goeman et al., 2008, p.50).

te merken in het noorden van Frans-Vlaanderen en op enkele afzonderlijke plaatsen. De vorm op *-e*, waar de sjwa apocope dus niet heeft plaatsgevonden, vinden we enkel terug in het noordoosten van Nederland en in de westelijke streek van Vlaanderen (Goeman et al., 2008, p.50). Aangezien deze vorm in het begin van de achttiende eeuw nog werd goedgekeurd door grammatici kunnen we stellen dat een dergelijke realisatie met slotsjwa typerend is voor de regionale taal in de gemarkeerde gebieden. De vormen op *-en*, *-n* en *-t* zijn daarentegen erg lokale, dialectische uitingen in specifieke gebieden van West-Vlaanderen (Puttaert, 2016, p.223).

Hoewel de kaart veel variatie aangeeft in Frans-Vlaanderen, lijkt de vorm op sjwa enkel op te treden in de uiterste westhoek van deze streek (Goeman et al., 2008, p.50). Marcants geboorteplaats, Winnezele, valt in een regio waar de vorm op *-n* kenmerkend is. Toch merken we reeds in de eerste zin van zijn reisverslag op dat ook hij de sjwa-apocope niet altijd doorvoert in zijn schrijven.

gelykkerwys dat een yder zig geirne in de memorie houd zyne besonderste voorvallen
ik hebbe beslooten de myne te beschryven (Marcant, ± 1811, p.1)¹¹

Eerdere studies naar het gebruik van de sjwa-apocope tonen aan dat niet enkel geografische factoren een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling en verspreiding van dit kenmerk. Ook sociale variabelen hebben een cruciale betekenis in dergelijke analyses. Zo wordt de sociale klasse afgewogen tegen het taalgebruik van de scribenten. Men merkt op dat mannen uit de hogere lagen van de achttiende-eeuwse maatschappij minder slotsjwa's gebruiken bij de eerste persoon in het indicatief praesens (Nobels, 2013, p.172; Van der Wal & Rutten, 2014, p.361). Dit kan verklaard worden door de opgelegde norm van de toenmalige taalbeschouwers. Zoals eerder al vermeld, moesten de sjwa-loze vormen de schrijftaal domineren (ibid.). Leden uit de hoge klasse waren doorgaans meer vertrouwd met lezen en schrijven, waardoor ze de typisch schriftelijke kenmerken ook eerder opnamen in hun geschreven taalgebruik. Het komt er met andere woorden op neer dat hoogopgeleide scribenten duidelijk een onderscheid maakten tussen hun gesproken en geschreven taalgebruik, waardoor hun geschriften ook steeds minder orale kenmerken vertoonden (Nobels, 2013, p.173).

¹¹ De cursivering in het citaat is door mij aangebracht.

6.3.2 De volgorde van werkwoordsvormen in de bijzin

In het noordelijke manuscript zal de werkwoordelijke eindgroep in de bijzin onder de loep genomen worden¹². Dit syntactische kenmerk handelt over de onderlinge plaats van het hulpwerkwoord en het zelfstandig werkwoord in een zin. De gebruikelijke benaming voor deze kwestie is de ‘rode’ of ‘groene’ volgorde. Dit omdat de bekende begrippen teruggaan op de kleuraanduiding die Anita Pauwels (1953) gebruikte om de verschillende volgordes op dialectkaarten aan te duiden. In een zin met de ‘groene’ volgorde staat het deelwoord of de infinitief voor het hulpwerkwoord in de werkwoordelijke eindgroep, dus bijvoorbeeld *gedaan heeft* of *vallen laat*. De ‘rode’ volgorde is precies het omgekeerde; hier bevindt het hulpwerkwoord zich vóór het deelwoord of de infinitief, zoals in *heeft gedaan* of *laat vallen* (Haeseryn, 1990, p.30).

De groepen met een deelwoord als zelfstandig naamwoord zorgen voor de meeste discussies en zijn dan ook al vaak het onderwerp geweest van linguïstische studies. Het bekende onderzoek van Pauwels (1953) inspireerde anderen, waardoor onder meer De Meersman (1990), Haeseryn (1990), Burridge (1993), Coussé (2003), De Sutter (2012) en Boonen (2012) zich de voorbije jaren in deze materie verdiepten. De diachronische ontwikkeling van dit kenmerk brengt heel wat verwarring met zich mee. Terwijl sommige onderzoekers ervan overtuigd zijn dat de ‘rode’ volgorde het oudste patroon vertoont, opperen andere dat de ‘groene’ volgorde de oorspronkelijke variant is (zie o.a. Duinhoven, 1998; Coussé, 2006) (Boonen, 2012, p.16). Het is echter zo dat de ‘rode’ en ‘groene’ volgorde al eeuwenlang naast elkaar bestaan. Zo valt het op dat al sinds de dertiende eeuw beide volgordes frequent voorkomen in teksten uit verscheidene dialectgebieden (Coussé & De Sutter, 2012, p.76; Boonen, 2012, p.14). Toch lijkt de groene volgorde tot in de zeventiende eeuw de overhand te hebben in de werkwoordelijke eindgroep met een participium en een hulpwerkwoord (ibid.; Van Leuvensteijn, 1997, p.320).

In tegenstelling tot de hierboven besproken constructie neemt het aantal teksten met een hulpwerkwoord en een infinitief in de ‘rode’ volgorde gestaag toe in het Zuiden van het taalgebied in de zestiende eeuw. Bovendien stijgt het aantal voorkomens sterk in de negentiende eeuw (zie De Meersman, 1990; Burridge, 1993) (Coussé, 2003, p.140; Coussé & De Sutter, 2012, p.76-77). Er ontwikkelt zich met andere woorden een opvallend contrast tussen de plaats van het participium

¹² Met de *bijzin* bedoelen we zinnen met achter-persoonsvorm in de werkwoordelijke eindgroep. We houden enkel rekening met zinnen die met een onderschikkend voegwoord, een betrekkelijk voornaamwoord of een betrekkelijk (voornaamwoordelijk) bijwoord beginnen. Deze opdeling is afkomstig van Van Leuvensteijn (1997).

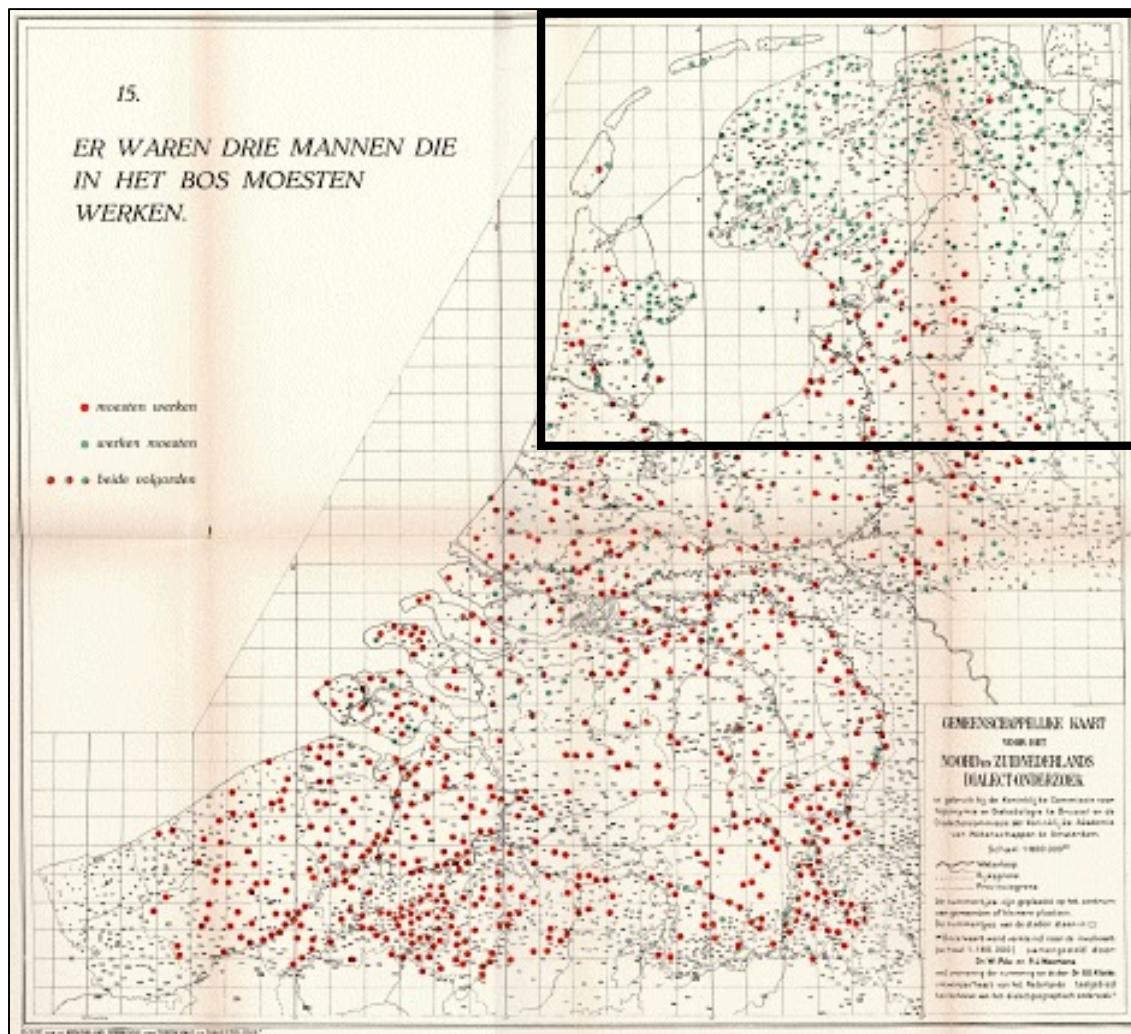
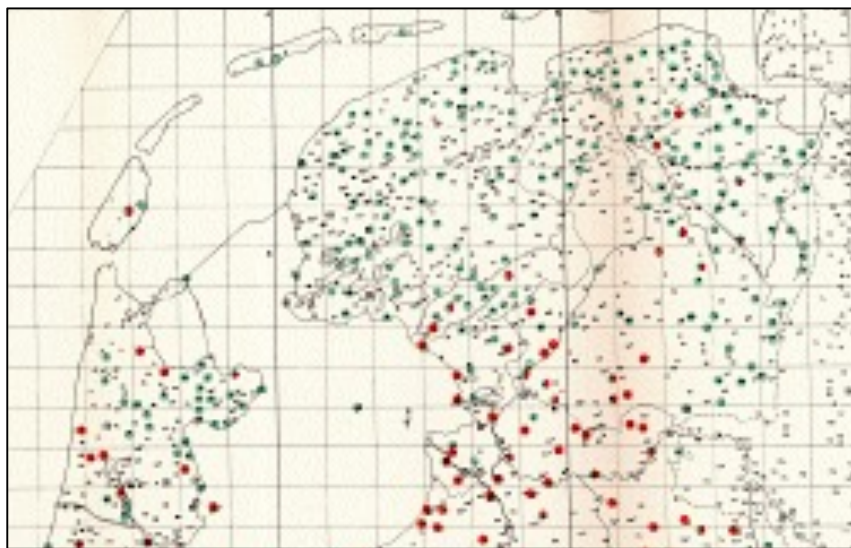
en de infinitief ten opzichte van het hulpwerkwoord in de werkwoordelijke eindgroep, “respectievelijk een voorkeur voor de groene volgorde en een voor de rode volgorde” (Van Leuvensteijn, 1997, p.320).

Als we enkel de eindgroepen met een hulpwerkwoord en een infinitief in beschouwing nemen, valt ook in het hedendaagse Nederlands op dat de infinitief als zelfstandig werkwoord aan het eind van de werkwoordconstructie staat. Zo vermeldt de ANS (1997, p.1072) dat de ‘rode’ volgorde voor tweeledige combinaties in de standaardtaal de correcte is (Haeseryn, 1990, p.32). Wel zijn er twee uitzonderingen op deze regel; in de eerste plaats wanneer *te* als aanvulling wordt gebruikt bij het hulpwerkwoord. In dergelijke gevallen wordt soms verplicht en andere keren bij voorkeur de ‘groene’ volgorde gebruikt. De keuze voor de ‘groene’ volgorde wordt sterker wanneer de werkwoordelijke groep het karakter van een vaste uitdrukking heeft, zoals bijvoorbeeld (*veel*) *te doen hebben* (ibid.).

De tweede uitzondering zijn constructies met een modaal hulpwerkwoord en een infinitief, bijvoorbeeld *willen komen*. Voor deze structuur maakt de ANS (1997, p.1072) een onderscheid tussen de gesproken en geschreven taal. In de gesproken variëteit zijn, afhankelijk van het taalgebied, zowel de ‘rode’ als ‘groene’ volgorde correct. De ANS benadrukt wel dat de geschreven (standaard)taal een voorkeur heeft voor de achteropplaatsing van de infinitief, dus de ‘rode’ volgorde. Het vooropplaatsen van de infinitief, de ‘groene’ volgorde, wordt daarentegen in zowel de geschreven als gesproken taal als een regionaal kenmerk beschouwd. (ibid.; Haeseryn, 1990, p.32-33).

Als we de regionale variatie op de dialectkaart (figuur 6.2) bekijken, valt op dat vormen met een modaal hulpwerkwoord (in de verleden tijd) en een infinitief in het grootste deel van het taalgebied als ‘rode’ volgorde optreden. Vier noordelijke provincies in Nederland springen er echter uit en vertonen overwegend de ‘groene’ volgorde¹³ (Haeseryn, 1999, p.34). In Drenthe, het gebied waaruit de noordelijke scribent afkomstig is, kunnen we een onderscheid maken tussen het Oosten grenzend aan de Duitse landsgrens en het meer westelijk gelegen gebied van de provincie. Het Oosten kent uitsluitend de ‘groene’ volgorde, terwijl we in het Westen vrij dikwijls de ‘rode’ volgorde aantreffen (Pauwels, 1953, p.161). Coevorden, Van der Scheers woonplaats, is gesitueerd in de streek met een overheersende ‘groene’ volgorde.

¹³ De vier provincies zijn Friesland, Groningen, Drenthe en Noord-Holland (Haeseryn, 1999, p.34).

Figuur 6.2.: Aandeel rode en groene volgorde in het Nederlandse taalgebied in de zin “Er waren drie mannen die in het bos moesten werken.” (Pauwels, 1953)

Volgens de ANS (1997, p.1072) is de ‘groene’ volgorde bij deze groep een typisch regionaal kenmerk voor de gesproken taal. Toch moeten we dit gegeven met enige voorzichtigheid benaderen. De ANS bespreekt immers het twintigste-eeuwse taalgebruik en dit komt niet per se overeen met de norm in de vroeg-negentiende eeuw. Ook Pauwels’ dialectkaart heeft betrekking op de regionale taal in de laat-negentiende en twintigste eeuw. Bovendien nam zij een schriftelijke enquête af, waardoor we een beeld krijgen van het gepercipieerde gesproken taalgebruik van de respondenten.

Zoals Pauwels (1953, p.11) aangeeft, vormt Drenthe wat dit kenmerk betreft geen homogeen gebied. Ze besluit dat in deze provincie geen enkele constructie overheeft (ibid.). De analyse van de werkwoordelijke eindgroep bij modale werkwoorden en een infinitief kan in dit manuscript een beeld geven van de dialectische invloeden op het taalgebruik van deze scribent. Toch toont de grote verscheidenheid tussen de ‘rode’ en ‘groene’ volgorde misschien aan dat er geen duidelijke norm aan te wijzen is. We zullen dan ook voorzichtige conclusies moeten trekken wat de oraliteit van dit kenmerk in Van der Scheers reisverslag betreft.

6.3.3 Deletie van de slot-*n* na sjwa

In een groot deel van het taalgebied wordt de slot-*n* na de doffe vocaal, sjwa, niet uitgesproken. Dit gebeurt onder meer bij meervoudige substantieven, infinitieven, voltooidde deelwoorden en meervoudsvormen van het verbum. Ook bij monomorfematische woorden, zoals bijwoorden, nomina en telwoorden, wordt de eind-*n* vaak gedeleerd (Simons, 2013, p.197). Hoewel deze eindklank in de gesproken taal niet altijd gerealiseerd wordt, treedt ze in de orthografie wel steeds op. Zo schrijven we *brieven*, terwijl men in verscheidene dialectgebieden *brieve* zegt (ibid.)¹⁴.

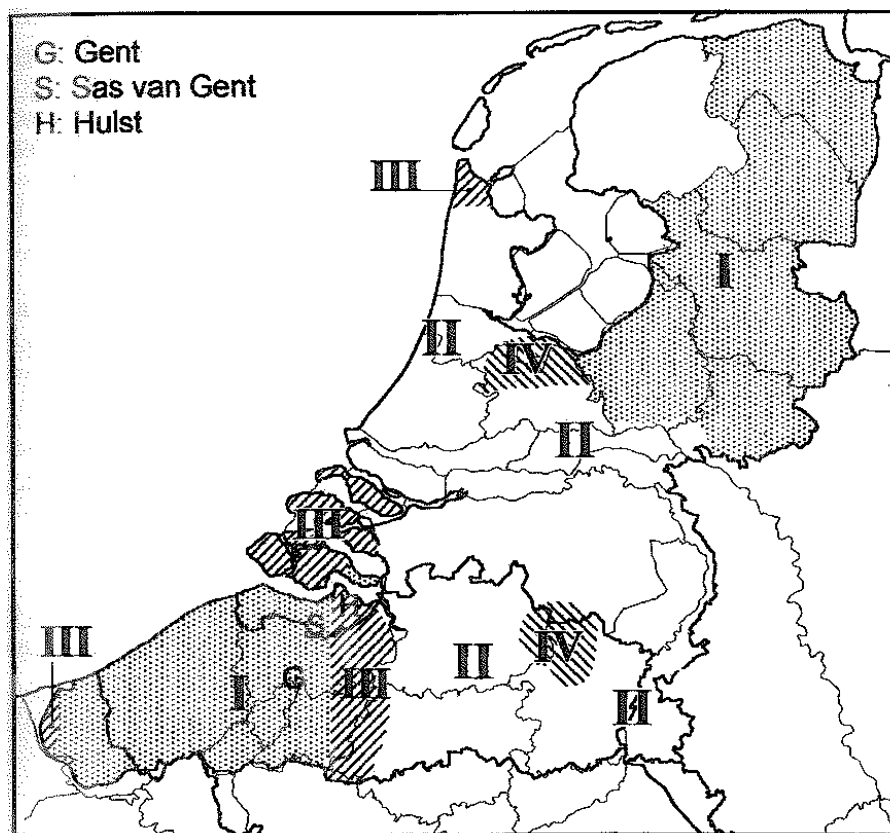
De slijtage van deze slot-*n* werd al eeuwen geleden ingezet. In de zestiende en zeventiende eeuw wijzen grammatici erop de *n* goed uit te spreken, want het weglaten ervan is “tegens des spraekx natuyre”¹⁵. Voorts vermelden ze dat het fenomeen vooral in de gesproken taal in de provincie Holland voorkomt. De schrijftaal van de scribenten wordt hierdoor vermoedelijk beïnvloed, waardoor ze de eind-*n* achterwege laten (Simons, 2013, p.199). De expliciete norm van de taalbeschouwers wordt gevolgd in de onderwijspraktijk en in gedrukte prozawerken. Dergelijke documenten vertonen dan ook amper sporen van *n*-deletie, tenminste als ze de geschreven taal weergeven (Simons, 2013, p.200). Literaire bronnen die op de gesproken taal gebaseerd zijn, zoals

¹⁴ Voor een nauwgezet overzicht van de huidige dialectgebieden waar *n*-apocope optreedt, verwijs ik naar De Wulf & Taeldeman (2001).

¹⁵ Christiaan van Heule (1625, p.117) geciteerd in Simons, 2013, p.199.

bijvoorbeeld toneelteksten, en egodocumenten laten daarentegen zien dat de slot-*n* geapocopeerd wordt in de zeventiende en achttiende-eeuwse Hollandse spreektaal (ibid.; zie ook Van der Wal, 2010; Simons & Rutten, 2014).

Niet enkel in het noorden van het taalgebied, maar ook in het zuiden treedt in een aantal gebieden systematisch *n*-deletie op (De Wulf & Taeldeman, 2001, p.21-22). Zoals uit de onderstaande kaart blijkt, komt de apocope in het grootste deel van Vlaanderen voor. Enkel in de westelijke contreien, met uitzondering van de uiterste westhoek van Frans-Vlaanderen, wordt de slot-*n* zelden of nooit geapocopeerd (De Wulf & Taeldeman, 2001, p.23).

I: gebieden met weinig of geen apocope;

II: gebieden met (bijna) systematische apocopering;

III: gebieden waarin *n*-apocope en *n*-behoud behoorlijk variëren; de variatie is primair aan (vrij) sterke grammaticale en/of fonologische condities onderhevig;

IV: gebieden waarin *n*-apocope en *n*-behoud behoorlijk variëren; de variatie resulteert (vooral) uit het fundamenteel optionele (en dus sterk persoonsgebonden) karakter van de *n*-apocope.

Figuur 6.3: n-deletie in Nederland en Vlaanderen ¹⁶

¹⁶ De kaart en de bijhorende legende zijn afkomstig van De Wulf & Taeldeman, 2001, p.22-23.

In het algemeen concluderen De Wulf en Taeldeman dat het noordoosten en het zuidwesten de *-n* bewaren, terwijl de centrale en zuidoostelijke gebieden apocoperen afhankelijk van enkele grammaticale en fonologische voorwaarden (2001, p.25). De regio's waaruit Marcant en Van der Scheer afkomstig zijn, vallen beide in zone I op de kaart. In deze gebieden treedt dus in het hedendaagse gesproken Nederlands geen of amper *n*-deletie op (De Wulf & Taeldeman, 2001, p.22-23). Toch lijkt dit een dialectkenmerk te zijn dat door de eeuwen heen onderhevig is geweest aan verandering. Simons en Rutten (2014) stellen in hun noordelijke corpus een gelijkaardig patroon vast als op de kaart wordt weergegeven. Achttiende-eeuwse briefschrijvers uit het noordoosten, waaronder ook Drenthe, blijken echter in 21% van de gevallen ook de slot-*n* te deleren¹⁷ (Simons & Rutten, 2014, p.60-61). Hoewel deze regio vandaag gecategoriseerd wordt als een gebied met *n*-behoud, is dit een verrassende vaststelling (ibid.). Simons (2013) doet deze afwijkende waarneming uit de doeken in haar proefschrift en verklaart dat mannelijke scribenten uit het oosten vaak tewerkgesteld waren als opvarenden en kooplieden, waardoor ze waarschijnlijk veelvuldig in contact kwamen met het Hollandse dialect. Op deze manier kan hun eigen taalgebruik mogelijk beïnvloed zijn geweest (Simons, 2013, p.222). Na haar nauwgezette analyse vergelijkt Simons de noordoostelijke zone met Noord-Holland en Zeeland. In deze gebieden is de *n*-apocope afwezig in het gerundium, het voltooid deelwoord en monomorfematische woorden, maar treedt ze wel op in de infinitief, het meervoudige substantief en de meervoudige persoonsvorm (Simons, 2013, p.230)¹⁸. De taal in het noordoostelijke gebied lijkt dus beïnvloed te zijn geweest door het Hollandse kerngebied van waar de *n*-deletie zich verspreidde (Simons & Rutten, 2014, p.61).

Verder blijkt uit figuur 6.3 dat de Frans-Vlaamse landstreek bijna volledig ondergebracht wordt in zone I: gebieden met weinig of geen apocope. Enkel in het meest westelijke deel is er sprake van *n*-deletie, al heerst er heel wat variatie die afhankelijk is van grammaticale en fonologische condities (De Wulf & Taeldeman, 2001, p.22-23). Hugo Ryckeboer (1975) vult aan dat het weglaten van de *-n* in deze contreien regelmatig voorkomt bij werkwoordsvormen en monomorfematische woorden, maar nooit bij het genus en meervoudige termen. Toch merkt hij op dat ook in meer noordelijke en oostelijke gebieden de slot-*n* soms toevallig gedeleerd wordt (Ryckeboer, 1975, p.83).

Dat dit spreektaalige *feature* ruimer verspreid was in de achttiende eeuw blijkt onder meer uit het eerder besproken *Snoeijs der Vlaemsche Tale*, dat opgesteld werd door een onbekende auteur uit

¹⁷ Voor de andere onderzochte noordelijke gebieden zijn de percentages voor *n*-deletie als volgt: Noord-Holland 28% ; Zuid-Holland 34% ; Midden-Holland 18% ; Zeeland 21% (Rutten & Simons, 2014, p.60).

¹⁸ Een uitgebreidere uiteenzetting over de regionale variatie is terug te vinden in Van der Wal & Simons, 2010 ; Simons, 2013 en Rutten & Simons, 2014.

Sint-Winoksbergen. Hij bekritiseert het taalgebruik van zijn streekgenoten en schrijft neer: “de bergenaers zeggen julder, alzan, ete, slape, [...]” (Vosters & Rutten, 2013, p.17). Ook het noordoostelijk gelegen Zermezeele behoorde in de negentiende eeuw nog tot het apocoperingsgebied, terwijl het er vandaag buiten valt (Ryckeboer, 1975, p.83-84).

Ryckeboer gaat ervan uit dat de uiterst westelijke hoek een relictgebied is van wat ooit een grotere apocoperingszone was. De taal in deze regio wordt vandaag nog steeds aangevreten vanuit het oosten (ibid.). Hij steunt zijn visie op eerder onderzoek naar het dertiende en veertiende-eeuwse taalgebruik. Uit deze bronnen blijkt dat “gevallen van apocope der *n* [vooral voorkomen] in oorkonden uit West-Vlaanderen[,] minder in Oost-Vlaanderen [en] in Brabant zeer weinig” (Van Loey, 1948, p.43). De *n*-deletie lijkt hier niet op een fonetisch wegblijven te duiden, maar op een vermoedelijke generatie door een grammaticale regel (Ryckeboer, 1975, p.84). Dit wordt bevestigd door de oppositie van *n*-apocope bij werkwoorden en *n*-behoud bij het genus en meervouden. De *n*-deletie bij werkwoorden is daarnaast niet door historisch morfo-semantic criteria te reconstrueren, waardoor de apocope verschilt van die in het Fries en Zeeuws. Mogelijk bestond er vroeger wel een analogie, die na verloop van tijd dan werd uitgeveegd. Dit vermoeden insinueert dat de *n*-deletie in Frans-Vlaanderen een zeer oud, allicht ingweoons, verschijnsel is dat ooit samenhang met het Fries, Hollands en het Zeeuws. Later zou deze overeenkomst dan verdwenen zijn, waardoor de huidige *n*-apocope in Brabant en elders veel jonger is dan de oorspronkelijke vorm in Frans-Vlaanderen (Ryckeboer, 1975, p.85).

De in deze sectie aangehaalde studies benadrukken wel allemaal dat bijkomende analyses naar het voorkomen van *n*-deletie in de besproken gebieden noodzakelijk zijn om betrouwbare conclusies te trekken (Ryckeboer, 1975, p.84; Simons, 2013, p.230; Simons & Rutten, 2014, p.61). Om deze reden zal dit kenmerk dan ook in dit corpus onderzocht worden. De beoogde analyse geeft waarschijnlijk meer zicht op het voorkomen van dit *feature* in de vroeg negentiende-eeuwse periode.

6.3.4 Tegenwoordige deelwoorden/ participia praesentis

Het participium praesentis of tegenwoordig deelwoord wordt gevormd door de uitgang *-(e)nd(e)* aan de stam van het werkwoord toe te voegen, zoals in het volgende voorbeeld:

wy verlieten vervolgens het gebouw niet *wetende* waar men ons zou henen voeren (Van der Scheer, ± 1814, p.115)

De meeste tegenwoordige deelwoorden eindigen dus op *–end* of *–ende*. Enkele uitzonderingen zijn *gaand*, *slaand*, *staand* en *zijnd*. Dergelijke constructies komen vandaag amper voor, omdat ze evolueerden naar substantieven, adjectieven, adverbia en preposities. Zo wordt bijvoorbeeld *gedurende* veelvuldig gebruikt als voorzetsel, zonder dat we de oorsprong van het woord aanvoelen (Van Leuvensteijn, 1997, p.332).

Volgens Rutten komt het ontstaan van deze tegenwoordige deelwoorden in het Nederlands voort uit de grote invloed die het Latijn uitoefende op zestiende- en zeventiende-eeuwse auteurs (Rutten, 2008, p.43). Weijnen vermeldt dat, naast het Latijn, ook het Frans een zekere inwerking heeft gehad op het “frequente gebruik van attributieve participiumconstructies” (Weijnen, 1971, p.144). Dat het gebruik van deelwoordconstructies vooral in de zeventiende eeuw populair is, blijkt ook uit het werk van Van den Thoon et al. (1997). De tegenwoordige deelwoorden worden hier namelijk enkel in het hoofdstuk over het Vroegnieuwlands (1550-1650) behandeld (Rutten, 2008, p.43; Van Leuvensteijn, 1997, p.330-333). Wel moet opgemerkt worden dat deze bespreking enerzijds vertrekt vanuit een corpus dat grotendeels bestaat uit gedrukte of literaire teksten en anderzijds vanuit een theoretisch oogpunt benaderd wordt (Rutten, 2008, p.44).

Uit de studie van Rinkel (1989) blijkt dat zeventiende-eeuwse hoogopgeleiden vaak meer participiumconstructies gebruiken in hun geschriften. Een schipper beperkt zich voornamelijk tot de werkwoorden *zijn* en *hebben*, terwijl P.C. Hooft en wetenschapper De Laet dubbel zoveel constructies vormen. De samenstellingen die de hoogontwikkelde personen vormen zijn vaak ingewikkeld en worden op veel verschillende werkwoorden toegepast. De andere informant “slaagt er minder in de deelwoorden telkens syntactisch ondubbelzinnig met een constituent te verbinden.” (Rutten, 2008, p.44).

Uit de literatuur over het Vroegnieuwlands wordt duidelijk dat de deelwoordconstructie reeds in de achttiende en negentiende eeuw als archaïsch werd bevonden (Rutten, 2008, p.45; Van Leuvensteijn, 1997, p.332). Toch bemerkt Gijsbert Rutten in zijn vergelijkbaar onderzoek aan de

hand “van drie [laat achttiende-eeuwse] egodocumenten van niet-professionele schrijvers uit de hogere midden- en de hoogste klasse” dat zijn respondenten nog steeds tegenwoordige deelwoorden gebruiken (Rutten, 2008, p.36). Het aantal constructies van de hoger opgeleiden is wel opmerkelijk lager dan bij Hooft en De Laet, maar nog steeds gelijk aan het niveau van de schipper (Rutten, 2008, p.45). Zo blijkt dat tegenwoordige deelwoorden veelvuldig voorkomen in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, maar volgens Van der Horst (1999) steeds minder courant worden naarmate de negentiende eeuw vordert (Van der Horst, 2008, p.1438; Van der Horst & Van der Horst, 1999, p.128).

Voorts besluiten Joop en Kees van der Horst (1999) dat tegenwoordige deelwoorden van een hoofdwerkwoord steeds minder optreden in het Nederlands. Ook zinnen met een hulpwerkwoord als participium praesentis komen vandaag uitsluitend voor in versteende combinaties, zoals in *alles opgeruimd zijnde* (p.127)¹⁹. Verder oordelen ze dat dergelijke constructies in de negentiende en twintigste eeuw vermoedelijk beperkt waren tot de schrijftaal (Van der Horst & Van der Horst, 1999, p.128). Uit het verkennende onderzoek van Rutten (2008) blijkt echter dat tegenwoordige deelwoorden ook in informele egodocumenten voorkomen, maar dan enkel in teksten uit de hogere sociale lagen van de maatschappij (Rutten, 2008, p.45).

Rutten stelt eveneens vast dat constructies doorgaans optreden in de bijzin van een andere hoofd- of bijzin (Rutten, 2008, p.46). Hij maakt een onderscheid tussen de verschillende types naargelang de aanwezigheid van het subject van het deelwoord en de functie van het onderwerp in de bovengeschikte zin. Enerzijds spreekt men van conjuncte participiumconstructies, zoals in het onderstaande voorbeeld (1). In deze zinnen heeft het onderwerp van het deelwoord een functie in de rest van de zin. Anderzijds zijn er de absolute constructies, met een eigen subject²⁰. In voorbeeld (2) wordt duidelijk dat het onderwerp van het participium geen rol uitoefent in de bovengeschikte zin (Rutten, 2008, p.46-47).

(1) geheel Soldaat *zynde* [...], moeten wy ons hetzelfde nakomen, dat bygewone militairen word in acht genomen (Van der Scheer, ± 1814, p.37)

(2) *koomende* op de stad brussel alles veranderd want het land is hier drooge en onvrugtbaer (Marcant, ± 1811, p.5)²¹

¹⁹ Voorbeeld afkomstig uit Van der Horst (1999).

²⁰ Rutten onderscheidt ook de types ‘half-absoluut’ en ‘half-conjunct’, waarbij het onderwerp niet geëxpliciteerd wordt. Deze distinctie wordt niet opgenomen in de bespreking. Voor een ruimere uiteenzetting, zie Rutten (2008).

²¹ De cursivering in de citaten is door mij aangebracht.

Zoals eerder al werd vermeld, komen tegenwoordige deelwoorden het vaakst voor bij hulpwerkwoorden. Het meest frequente participium, naast *zijnde* en *hebbende*, is *komende*. Ook werkwoorden die “een fysieke beweging of een toestand aanduiden”, zijn populaire tegenwoordige deelwoorden (Rutten, 2008, p.49). De resultaten uit eerdere onderzoeken tonen aan dat er een zekere eenzijdigheid heerst in het gebruik van participia praesentis op het vlak van het semantische domein (Rutten, 2008, p.51). Dit weinig gevarieerde beeld kan verklaard worden doordat de grammatica’s van onder meer Weiland en Siegenbeek zich in de negentiende eeuw tegen deze constructie keerden (ibid.).

6.3.5 Synthetische genitief

Het tweede formele kenmerk dat onderzocht zal worden is de synthetische genitiefconstructie. Om dit aspect van de studie overzichtelijk te houden, opteren we ervoor enkel voorbepalende woorden op te nemen in deze analyse. Meer bepaald gaat het om de (in)definiëte artikels, possessieve en demonstratieve pronomina die niet zelfstandig gebruikt worden. Een overzicht van de mogelijke *bits* in het corpus kan teruggevonden worden in onderstaande tabellen.

ARTIKEL	
bepaald	
mannelijk	des
vrouwelijk	der
onzijdig	des
meervoud	der
onbepaald	
een	ener

Tabel 1: genitiefvorm bij artikel

POSSESSIEF PRONOMEN	
mijn	mijn(er/s)
uw	uw(er/s)
zijn	zijn(er/s)
haar	har(er/es)
ons	onz(er/es)
hun	hunn(er/es)

Tabel 2: genitiefvorm bij possessief pronomenen

DEMONSTRATIEF PRONOMEN	
deze	deze(r/s)

Tabel 3: genitiefvorm bij demonstratief pronomenen

Substantieven, pronomina en lidwoorden vertonen al sinds de Vroegmiddelnederlandse periode variabele uitgangen, afhankelijk van hun functie in de zin. Men onderscheidt vier verschillende naamvallen: nominatief, genitief, datief en accusatief (Nobels, 2013, p.225). Toch is het ook in dit tijdperk dat voorzetsels en woordvolgorde steeds belangrijker worden om de functie van een nomen naar voren te laten komen. Dit fenomeen, dat we *deflectie* noemen, zorgt ervoor dat het naamvalsysteem aan kracht verliest (ibid.). De genitief verdwijnt eerst tot uiteindelijk enkel de nominatief overblijft (Weerman & De Wit, 1998, p.36-37). In de zeventiende eeuw is het

naamvalsysteem vrijwel volledig uitgeroeid in de spreektaal en komen sommige gevallen enkel in geschreven teksten voor (Nobels, 2013, p.225). Ondanks de algemene verdwijning van de genitief in de Nederlandse taal, is het de enige naamval die ook vandaag nog regelmatig in formele contexten optreedt (ibid.). Denk maar aan de formulering *Woordenboek der Nederlandse taal*.

In tegenstelling tot de datief en accusatief, kan de genitief niet zomaar in de nominatief gebruikt worden. Er moet een prepositie als markeerder ingevoerd worden. Zo ontstaat de *van*-constructie al voor het begin van de zeventiende eeuw en bestaat ze naast de oorspronkelijke genitief (Weerman & De Wit, 1998, p.23). Een voorbeeld van dit alternatief is *de auto van Jan*. Het voorzetsel *van* geeft aan dat het volgende element in de constituent deel uitmaakt van het voorgaande substantief in de zin. Een dergelijk complement kan zowel een eigennaam als een zelfstandig naamwoord zijn (ibid.; Nobels, 2013, p.228). Deze constructie is erg gebruikelijk in het hedendaagse Nederlands en was dat ook in de zeventiende eeuw (Nobels, 2013, p.229).

De *van*-constructie is echter niet het enige alternatief voor de genitief. De *s*-constructie kan ook gebruikt worden, maar vertoont fundamentele verschillen met de echte, synthetische genitief. Deze *s*-vorm kan enkel in een preminale positie voorkomen, waardoor een zinsdeel als *Jans auto* correct is, maar *auto Jans* niet. Een complement in de oorspronkelijke genitiefconstructie kan daarentegen zowel voor als na het substantief staan (Weerman & De Wit, 1998, p.27-28). Vergelijk:

3. mijns vaders huis
4. (het) huis mijns vaders²²

Daarnaast is er bij de *s*-constructie slechts één markeerder vereist, zoals in *Jans auto*. Een formulering als *Jans auto's* is foutief, terwijl de dubbele markering in de synthetische genitief vereist is (ibid.). Bovendien kan de *s*-constructie niet in alle gevallen gebruikt worden. Deze formule kan namelijk niet in combinatie met een lidwoord of een andere determinator voorkomen (Weerman & De Wit, 1998, p.29).

Een laatste genitiefconstructie die in het Nederlands optreedt is de *z'n*-constructie. Net zoals de *s*-vorm is deze samenstelling preminaal. Ze bevat een bezittelijk voornaamwoord in de derde persoon enkelvoud, dat de relatie tussen het nomen en het complement weergeeft. Het gebruik van deze constructie neemt echter af vanaf de zeventiende eeuw (Nobels, 2013, p.231-232).

De synthetische genitiefconstructie treedt niet overal in dezelfde mate op. Uit de literatuur blijkt dat informele bronnen die dicht tegen de gesproken taal aanleunen opmerkelijk minder

²² Voorbeeld afkomstig uit de poëziebundel *Het vader-huis* van Karel van de Woestijne (1928); de eerste druk dateert van 1903.

genitiefvormen vertonen dan literaire documenten (Weijnen, 1971, p.46-47). De oorspronkelijke genitiefconstructie lijkt dus een typisch kenmerk voor de geschreven taal te zijn (Weerman & De Wit, 1998, p.43). Dit blijkt ook uit de resultaten van de doctoraatsverhandeling van Nobels (2013). De brieven die zij onderzocht leunen dicht aan tegen de *Sprache der Nähe* en vertonen nauwelijks synthetische genitiefconstructies, terwijl de alternatieve vormen veelvuldig optreden in het corpus. Deze constructies zijn dan ook meer geschikt voor neutrale en spontane conversaties. Daartegenover staat dat een synthetische genitief in de geschreven taal erg populair is, meer bepaald in formulaïsche patronen en versteende uitdrukkingen (Nobels, 2013, p.243-244). Een dergelijke constructie hoort op het continuüm van Koch en Oesterreicher (1985) dan ook thuis aan de zijde van de *Sprache der Distanz*.

Aan de hand van dit kenmerk kunnen we dus bepalen of de scribenten een eerder formeel geschreven document bijhielden of net een informeel gesproken verslag neerschreven. Aangezien we dit aspect opnemen als vertegenwoordiger van de formele taal, zal enkel de synthetische genitiefconstructie geanalyseerd worden in het opgestelde corpus. De alternatieve constructies worden in het vervolg van dit werk buiten beschouwing gelaten.

Hoewel Nobels (2013) zeventiende-eeuwse documenten bekeek, is het waarschijnlijk dat de synthetische genitief ook nog optreedt in vroeg negentiende-eeuwse bronnen, zoals het corpus dat samengesteld werd voor deze scriptie. Dit wordt bevestigd in het artikel van Van der Wal en Van Bree (2008), waarin ze benadrukken dat de naamvallen in de achttiende eeuw nog steeds bestonden. Ze halen, net zoals Weerman en De Wit (1998), wel aan dat de vormkenmerken van de constructies niet meer toegepast worden (Van der Wal & Van Bree, 2008, p.241). Zo komt bijvoorbeeld de vorm *der* op plaatsen voor waar historisch gezien *des* zou moeten staan (Weerman & De Wit, 1998, p.41).

6.3.6 Clause linking

Het laatste kenmerk dat geanalyseerd wordt in de twee manuscripten kan zowel typerend zijn voor de schrijftaal als voor de gesproken variëteit. *Clause linking* omvat de aaneenschakeling van zinnen aan de hand van voegwoorden en interpunctie. Nevenschikkende conjuncties, zoals *en*, *maar* en *want*, worden doorgaans gebruikt om respectievelijk een verbinding, contrast of een causaal verband uit te drukken. Ook onderschikkende voegwoorden, waaronder *dat* en *als*, geven doorgaans een gevolg of voorwaarde weer.

Toch werd deze traditie in het verleden niet door iedereen op dezelfde manier toegepast, waardoor dergelijke conjuncties ook gebruikt werden om een wisseling van gespreksonderwerp te bewerkstelligen of om de voortgang in het discours tot stand te brengen (Van der Wal & Rutten, 2015, p.534).

het land is hier drooge en²³ onvrugtbaer *en* in de velden is beplant met fruytboomen besonderlyk keirseboomen *en* binnen de stad daer is seer weinig commercie *en* het volk is ganschelyk overwonnen van wulpsheid (Marcant, ± 1811, p.5)²⁴

Zoals uit het voorgaande voorbeeld blijkt, fungeert het nevenschikkende voegwoord *en* hier als aaneenschakelend element om de zinnen met elkaar te verbinden. Een dergelijke samenvoeging is erg kenmerkend voor de gesproken taal. Zo merken Culpeper en Kytö (2010) op dat de conjunctie *and* in het Vroegmoderne Engels in hoge mate voorkomt in handschriften die op de spreektaal gebaseerd zijn. Ze verwijzen hier naar genres zoals transcripties van juridische processen, getuigenverslagen en theaterteksten (2010, p.158-183). Ook Van der Wal en Rutten (2014) onderzochten het aaneenschakelend gebruik van *ende* en *en* in zeventiende en achttiende-eeuwse corpora²⁵. Ze komen tot de conclusie dat “[c]lause chaining *en* is a fairly oral feature which frequency decreases as the informants are more involved in the written culture.” (Van der Wal & Rutten, 2014, p.284). In de zeventiende eeuw wordt de conjunctie *en* veelvuldig gebruikt om zinnen te verbinden, terwijl de geschreven traditie onder invloed van de hogere klasse ingeburgerd geraakt in de achttiende eeuw. Deze taalverandering *from above* brengt met zich mee dat orale voegwoorden zoals *en*, maar ook *want* en *maar* minder optreden in achttiende-eeuwse corpora. De wijziging van bovenaf impliceert wel dat de elite het gebruik van nevenschikkende conjuncties sneller achterwege laat dan de lagere sociale groepen. Daardoor is de aanwezigheid van dit spreektaalige aspect langer zichtbaar in de onderste lagen van de maatschappij (Van der Wal & Rutten, 2014, p.287).

²³ Het eerste voegwoord *en* wordt buiten beschouwing gelaten, omdat het in tegenstelling tot de andere voegwoorden geen zinnen samenvoegt. Het verbindt daarentegen de twee predicatief gebruikte adjectieven met elkaar. Het voegwoord vervult hier een functie als coördinator van de uitdrukking, terwijl de andere conjuncties in het voorbeeld de continuïteit van het discours verzekeren (Van der Wal & Rutten, 2014, p.248).

²⁴ De cursivering in het citaat is door mij aangebracht.

²⁵ *Ende* is gebruikelijk in de zeventiende eeuw, terwijl *en* de achttiende-eeuwse vorm is (Van der Wal & Rutten, 2015, p.525)

Naast de orale voegwoorden, zijn er ook elementen die de formele, geschreven taal ondersteunen. Interpunctie is hier een goed voorbeeld van. Het aanbrengen van komma's en punten kan als doel hebben verschillende onderwerpen of zinnen van elkaar te scheiden (Van der Wal & Rutten, 2014, p.250). De ontwikkeling van dit aspect in het Nederlands ontstond reeds in de zestiende eeuw, maar de grootste invloed op de taal situeren we op het einde van de zeventiende eeuw (ibid.). Greidanus (1926) maakt in dit proces het onderscheid tussen ritmische en syntactische interpunctie. Het ritmische verwijst naar de mondelinge taal, waarbij mogelijke spreekpauzes en vormen van intonatie worden overgenomen in het geschreven taalgebruik. Denk aan de Middelnederlandse periode waarin teksten hardop werden voorgelezen en neergeschreven. De groeiende geletterdheid bracht het syntactische systeem met zich mee, waarbij grenzen tussen (bij)zinnen werden aangeduid door punten en komma's (Van der Wal & Rutten, 2014, p.266-267). Van der Wal en Rutten merken dan ook een enorme stijging op in het aanbrengen van leestekens in achttiende-eeuwse teksten. De hoge klasse plaatst in deze periode consequent interpunctie, terwijl in de manuscripten van de lage en middenklasse amper leestekens terug te vinden zijn (Van der Wal & Rutten, 2014, p.268). Het wordt dan ook duidelijk dat dit kenmerk afkomstig is uit de elitegroep van de maatschappij. Bijgevolg is het een typisch geschreven aspect dat door hen werd toegepast op formele teksten, alvorens het door de andere inwoners werd overgenomen (Van der Wal & Rutten, 2014, p.269). De toenemende mate van interpunctie in de achttiende eeuw correleert echter niet altijd met de afname van *clause linking* aan de hand van nevenschikkende voegwoorden. Enkel in teksten uit de bourgeoisie worden de spreektaalige conjuncties ingeruild voor leestekens om zinnen van elkaar te scheiden. Dit zorgt ervoor dat hun persoonlijke teksten in de achttiende eeuw minder oraal en net meer geletterd overkomen.

Samenvattend kunnen we dus stellen dat de orale manier van *clause linking* meer voorkomt bij de lagere klassen, terwijl op hetzelfde moment de schrifttalige interpunctie aan belang wint in de hogere lagen van de maatschappij (Van der Wal & Rutten, 2014, p.286-287). Op deze manier valt dit linguïstische aspect samen met de twee uiterste punten op het continuüm van Koch en Oesterreicher (1985). De nevenschikkende voegwoorden *en*, *maar* en *want* vertegenwoordigen de *Sprache der Nähe* en de interpunctie sluit aan bij de *Sprache der Distanz*. Een soortgelijke analyse van de twee verslagen in deze scriptie zal dan ook uitwijzen of de vroeg negentiende-eeuwse documenten eerder kenmerken uit de spreektaal vertonen of getuigen van een formeel, schriftalig patroon.

6.4 Stappen in het onderzoek

6.4.1 Voorbereiden van de corpora

Om de gekozen linguïstische kenmerken in de twee manuscripten te doorzoeken, wordt gebruik gemaakt van het statistisch en data-analytisch programma *R*. Zoals eerder in dit hoofdstuk al werd vermeld, was er van de noordelijke bron nog geen digitale versie beschikbaar. Het Frans-Vlaamse manuscript werd daarentegen al eerder getranscribeerd door Hugo Ryckeboer. Toch kozen we ervoor deze transcriptie te controleren aan de hand van de originele bron; slechts enkele aanpassingen werden doorgevoerd. De twee teksten werden letterlijk overgenomen in het programma *TextWrangler*. Deze toepassing liet ons toe de geschreven bron als platte tekst in te laden. Op deze manier konden we *tags* en editoriale opmerkingen toevoegen om de opbouw en inhoud van het manuscript beter te begrijpen. Zo werden bijvoorbeeld nog leesbare doorhalingen van de scribent opgenomen in de transcriptie door ze in een *tag* te plaatsen. Dit laat ons toe te filteren op bepaalde tekstfragmenten.

Alvorens aan te slag te gaan met het eigenlijke onderzoek, worden de tekstbestanden ingeladen in *R*. In tegenstelling tot de oorspronkelijke vorm van de transcriptie, die overeenkomt met het originele manuscript, laden we de corpora in per zin²⁶. Dit doen we om de analyse van de interpunctie gemakkelijker te laten verlopen. Met de analyses voor ogen zuiveren we de ingeladen corpora. Dit heeft als doel om enerzijds het zoekveld te verkleinen door *tags* met persoonsnamen (`<name></name>`), plaatsen (`<pl></pl>`) en onleesbare woorden (`<illeg/>` of `</cancel>`) te verwijderen. Deze tekst zou immers niet bijdragen aan de resultaten van de analyses. Anderzijds dient het opschonen om objectieve resultaten te verkrijgen. We kozen ervoor om ambigue woorden (`<ambig></ambig>`) of editoriale opmerkingen (`ed opm= ""/>`) die niet tot de tekst van de scribent behoren, te schrappen. Al de bewerkingen werden uitgevoerd aan de hand van de functie *gsub*.

6.4.2 Reguliere expressies in *R*

Na het opschonen van het corpus kunnen we de geselecteerde kenmerken opzoeken met behulp van reguliere expressies. De zoekfunctie *exact matches* die we hiervoor gebruiken, is ontwikkeld voor het programma *R* en laat ons toe in bepaalde stukken tekst te zoeken. Voor dit onderzoek zal elke

²⁶ Telkens wanneer de scribent een punt als leesteken schrijft, beginnen we een nieuwe regel.

zoekfunctie apart worden toegepast op beide corpora, om zo de resultaten uit de twee manuscripten gescheiden te houden.

6.4.2.1 *Sjwa-apocope*

Het eerste orale *feature* waarnaar gezocht wordt in het corpus van de Frans-Vlaamse scribent is de sjwa apocope bij de eerste persoon enkelvoud van het indicatief praesens. Als we zoeken op het vervoegde werkwoord zouden we een enorme hoeveelheid hits verkrijgen. De matches zouden dan alle woorden al dan niet eindigend op *e* bevatten. Daarom besloten we te zoeken op het persoonlijk voornaamwoord *ik*. Onderstaande code betreft de mogelijke spellingsvarianten van het pronomen en leidt tot een zo volledig mogelijk resultaat ²⁷.

```
\\bi(k|c|ck)\\b
```

6.4.2.2 *De volgorde van werkwoordsvormen in de bijzin*

Het eerste kenmerk dat in Van der Scheers verslag onderzocht wordt, is de volgorde van werkwoordsvormen in de bijzin. Meer bepaald zal er gekeken worden naar de ‘rode’ en ‘groene’ volgorde bij modale werkwoorden in combinatie met een infinitief. Omdat deze auteur consequent de verleden tijd hanteert in zijn reiskroniek zal enkel gezocht worden naar modale werkwoorden in de verleden tijd. We kiezen voor vier courante verba in verschillende spellings- en werkwoordsvormen:

zullen \\b(z|s)(o|a)u(|de|den)\\b

moeten \\bmoest(|e|en)\\b

willen \\bw(il|ou|au)(|de|den)\\b

kunnen \\bkon(|de|den)\\b

Al de werkwoorden worden in de verleden tijd opgezocht in het corpus. Daarom komen uitsluitend matches in de vervoegde vorm in aanmerking. Voor het werkwoord *zullen* betekent dit dat varianten met als beginletter *s* of *z* worden opgenomen. Daarnaast wordt zowel de correcte *ou-* als de foutieve

²⁷ \\b komt vaak voor in het begin en aan het einde van een code; dit teken geeft enkel een woordgrens aan. Hierdoor worden bijvoorbeeld woorden die per vergissing aan elkaar werden geschreven niet gefilterd uit het corpus.

au-spelling in de code verwerkt bij *zullen* en *willen*. Naast de verschillende voorkomens van *wouden*, wordt bij dit verbum ook gezocht op *wilden*. Bij *moeten* en *kunnen* worden enkel de varianten van *moesten* en *konden* in beschouwing genomen.

6.4.2.3 Deletie van de slot-*n* na *sjwa*

Met onderstaande code gaan we op zoek naar alle woorden die op *-e* of *-en* eindigen. Omdat een dergelijke expressie duizenden hits oplevert, beperken we de zoekopdracht tot woorden die voorafgaand aan de *sjwa* een consonant bevatten. Dat is immers een bindende voorwaarde om *n*-deletie te laten optreden. Na het wegschrijven van de resultaten volgt een manuele controle om zo de resultaten die in aanmerking komen voor deze analyse te selecteren (cf. *infra*).

```
\\b\\w{1,}(b|c|d|f|g|h|i|j|k|l|m|n|p|r|s|t|v|w|z){1,}en?\\b
```

6.4.2.4 Tegenwoordige deelwoorden/ *participia praesentis*

Het opsporen van tegenwoordige deelwoorden gebeurt aan de hand van een code waarin we zoeken naar woorden op *-end*, *-ende* of *-enden*. De vorm op *-n* is nodig omdat we in dit onderzoek ook substantieven en adjectieven die zijn afgeleid van een tegenwoordig deelwoord opnemen. Bovendien zorgt het vraagteken in de reguliere expressie ervoor dat participia zoals *staande* of *zijnde* ook gevonden worden. Op deze manier verkrijgen we met één code alle resultaten.

```
\\b\\w{1,}e?n(d|de|den)\\b
```

6.4.2.5 Synthetische genitief

De synthetische genitief wordt in deze scriptie opgenomen als formeel kenmerk van de geschreven taal. De *van*-, *s*- en *z'n*-constructie zijn daarentegen eerder typerend voor de spontane en informele taal, waardoor ze buiten beschouwing worden gelaten in dit onderzoek (Weerman & De Wit, 1998, p.43).

de bepaalde lidwoorden <i>der/ des</i>	\\bde[rs]\\b
het onbepaald lidwoord <i>ener</i>	\\b(e ee)ner\\b
het bezittelijk voornaamwoord <i>mijns/ mijner</i>	\\bm(y i j y)n(s er)\\b
het bezittelijk voornaamwoord <i>ums/ uwer</i>	\\bh?uw(s er)\\b
het bezittelijk voornaamwoord <i>zijns/ zijner</i>	\\b[sz](y i j y)n(s er)\\b
het bezittelijk voornaamwoord <i>haars/ harer</i>	\\bh?a[ae]?r(s er)\\b
het bezittelijk voornaamwoord <i>onzes/ onzer</i>	\\bh?on[sz]e[sr]\\b

het bezittelijk voornaamwoord *huns/hunner*
het aanwijzend voornaamwoord *dezes/dezer*

\\bh?un(s|n?er)\\b
\\bd(e|ee)[sz]e[sr]\\b

Om praktische redenen opteren we ervoor om enkel vooraf vastgelegde woorden op te nemen waarin de synthetische genitief kan optreden. Substantieven worden dus niet opgenomen, maar in de plaats daarvan zoeken we naar voorkomens van lidwoorden en voornaamwoorden in de synthetische genitief.

In de verschillende codes wordt steeds rekening gehouden met de spellingsvarianten. Zo zoeken we bij het onbepaald lidwoord *een* en het aanwijzend voornaamwoord *deze* op voorkomens met één of een dubbele *e*. Ook bij de possessieve pronomina *mijn* en *zijn* nemen we de spelling van de *ij* in acht. Daarenboven zijn we ons bewust van de aanwezigheid van de *b-procope* in het zuidwesten van het Nederlandse taalgebied (De Wulf, 2003, p.217). Aangezien scribent Marcant afkomstig is uit deze regio, nemen we in de codes van het bezittelijk voornaamwoord *haar* en *hun* de mogelijke weglating van de *b* op. Bij de pronomina *uw* en *onze* wordt daarentegen de *b-prothese* als hypercorrectie in beschouwing genomen (De Wulf, 2003, p.227).

6.4.2.6 Clause linking

De analyse van het laatste kenmerk verloopt aan de hand van twee opgestelde codes. De eerste reguliere expressie zoekt naar matches van nevenschikkende voegwoorden. We kiezen ervoor om enkel de conjuncties die in voorgaande studies als spreektaalig werden gecategoriseerd, op te nemen in de analyse. In de eerste plaats is dit het voegwoord *en*, dat in zowel de zeventiende- als achttiende-eeuwse vorm voorkomt in de code. Daarnaast houden we rekening met twee andere conjuncties; *maar*, in de spelling met *ae* als met een dubbele *a*, en *want*.

\\b(en|ende|ma[ae]r|want)\\b

In tegenstelling tot de spreektaalige voegwoorden beschouwt men interpunctie sinds de achttiende eeuw als een kenmerk van de geschreven taal (Van der Wal & Rutten, 2014, p.269). Persoonlijke egodocumenten kregen hierdoor een eerder formeel karakter. In deze analyse maken we dan ook de afweging tussen de aanwezigheid van nevenschikkende voegwoorden en de meest voorkomende vorm van interpunctie: komma's en punten. De onderstaande code zoekt simpelweg op deze twee tekens. Om specifiek naar het voorkomen van een punt te zoeken, dienen we \\ voor '.' te plaatsen omdat rechtstreeks zoeken op '.' in de code zou leiden naar de verkeerde resultaten, namelijk het optreden van een willekeurig teken in het corpus.

(,|\\.)

6.4.3 Manuele controle en zuivering van de resultaten

6.4.3.1 *Sjwa-apocope*

Zoals eerder al werd aangehaald, zochten we voor de analyse van de sjwa apocope op het persoonlijk voornaamwoord *ik* in verschillende spellingsvormen. Dit brengt echter heel wat ongeldige hits met zich mee. Zo stootten we meermaals op zinnen die geschreven werden in de onvoltooid of voltooid verleden tijd. Aangezien we het optreden van de sjwa bespreken bij werkwoordsvormen in de tegenwoordige tijd werden matches zoals de onderstaande voorbeelden verwijderd.

Het is aen alle menschen wel bekend Dat *ik* op Den 21 maerte van het Jaer 1811 *geroopen* *wierd* van de wet om myn lot te genieten, [...] (Marcant, ± 1811, p.1)

ik kwam aen de selven dag tot alwaer ik myn logement billet kreeg [...] (Marcant, ± 1811, p.1)

Opvallend is dat de Frans-Vlaamse scribent af en toe de slotsjwa lijkt te behouden bij onregelmatige werkwoorden in de onvoltooid verleden tijd.

ik hadde nog een bouteilleken het welke ik volde met brandewyn en mynen schakos met beschuyt daer na ik dagte dat wy souden geplunderd weesen [...] (Marcant, ± 1811, p.17)

Op het eerste gezicht lijkt het hier te gaan om een overgeneralisatie van de grammaticale regel waarin de uitgang *-te* of *-de* wordt toegevoegd bij zwakke werkwoorden in de verleden tijd. Het is dus waarschijnlijk geen fonologisch verschijnsel dat typerend is voor de gesproken taal in de Frans-Vlaamse contreien. Om deze reden worden dergelijke matches ook niet verder in beschouwing genomen.

Wel komen alle hits met een vervoegd werkwoord in de indicatief praesens aan bod. Ter uitbreiding zal ook rekening gehouden worden met het vervoegde hulpwerkwoord in het perfectum. Deze werkwoorden staan immers ook in de vorm van een indicatief praesens, ook al fungeren ze in een constructie van een voltooide tijd.

[...] korten tyd daer na *ik hebbe* de reyse²⁸ gedaen na gend [...] (Marcant, ± 1811, p.4)

[...] *ik ben* vertrokken met groote droefheid van myne ouders te verlaeten (Marcant, ± 1811, p.8)

²⁸ Merk op dat de scribent regelmatig de sjwa behoudt bij vrouwelijke substantieven. Deze woordsoorten worden in dit onderzoek echter niet behandeld.

6.4.3.2 De volgorde van werkwoordsvormen in de bijzin

Zoals in de beschrijving van de methodologie reeds werd vermeld, verstaan we onder de bijzin constructies met een achter-persoonsvorm in de werkwoordelijke eindgroep. Enkel zinnen met een onderschikkend voegwoord, een betrekkelijk voornaamwoord of een betrekkelijk (voornaamwoordelijk) bijwoord worden opgenomen in de geldige resultaten. Wel moet opgemerkt worden dat de scribent niet consequent leestekens schrijft. Dit houdt in dat niet elke bijzin op een leesteken eindigt. We tellen daarom de matches mee waar normaal gesproken een punt zou moeten staan of waar een nieuwe bijzin begint. Het volgende voorbeeld geldt dus als een valide resultaat:

By ons henengaan gevoelden wy zeer wel, dat wy voor deze bewezene dienst *moesten betalen*, de man vorderde van ieder onzer een frank [...] (Van der Scheer, ± 1814, p.25)

Daarnaast zullen we uitsluitend kijken naar tweeledige combinaties in de werkwoordelijke eindgroep. Dit wil zeggen dat een zin zoals “Wy hadden een half uur in het Dorp vertoefd toen wy naar den Rhyn *zouden gezonden worden* [...]” niet tot de geldige resultaten behoort (Van der Scheer, ± 1814, p.91). Bij alle resultaten van modale werkwoorden werden dergelijke matches weggehaald. Voorts dienden veel hits verwijderd te worden omdat het modaal werkwoord, de match, geen deel uitmaakte van de werkwoordelijke eindgroep, maar van de hoofdzin. De volgende zin is hier een voorbeeld van:

na dezen tyd *moest* ieder zich naar zyne kamer en ter rust *begeven* [...] (Van der Scheer, ± 1814, p.36)

Dit houdt in dat ook enkele nevenschikkende zinnen met een match uit de resultaten werden gehaald. Deze zinsconstructies volgen immers de hoofdzinsvolgorde en moeten daarom buiten beschouwing gelaten worden.

Wat het verbum *willen* betreft, moest eenmaal het woord *wilde* als adjectief geschrapt worden.

6.4.3.3 Deletie van de slot-*n* na *sjwa*

Uit dialectkaarten over de apocope van de slot-*n* lijkt zowel het noordoosten van Nederland als het grootste deel van Frans-Vlaanderen in een gebied te vallen dat niet deleert. Toch blijkt uit eerdere studies dat egodocumenten van scribenten uit deze regio's ook vaak de eind-*n* achterwege laten na *sjwa* (cf. *supra*).

In Drenthe wordt de slot-*n* soms gedeleerd bij onder meer infinitieven en meervoudige substantieven. In Frans-Vlaanderen is er daarentegen sprake van *n*-deletie bij werkwoordsvormen en monomorfematische woorden, maar wordt er volgens Ryckeboer niet geapocopeerd bij

meervoudige termen (Ryckeboer, 1975, p.83). Hij nuanceert wel dat er in dit gebied toevallige realisaties van *n*-deletie kunnen optreden (ibid.).

In tegenstelling tot deze bevindingen lijkt de Frans-Vlaamse scribent regelmatig de slot-*n* te apocoperen bij meervoudige substantieven. Daarenboven blijkt uit *Snoeijs der Vlaemsche Tale* dat sommige achttiende-eeuwse Frans-Vlamingen “ete” en “slape” zeggen in de plaats van *eten* en *slapen* (Vosters & Rutten, 2013, p.17). De *n*-deletie lijkt hier dus verder verspreid te zijn dan eerst gedacht. Om deze reden kiezen we ervoor dit kenmerk te analyseren aan de hand van twee woordsoorten: infinitieven en meervoudige substantieven. In het noordoosten van Nederland is uit eerder onderzoek gebleken dat de slot-*n* soms geapocopeerd wordt bij deze woordsoorten, terwijl deze analyse van het Frans-Vlaamse manuscript eerder exploratief van aard zal zijn.

Door in de reguliere expressie te zoeken naar woorden die na de consonant op *-e* of *-en* eindigden, verkregen we veel ongeldige resultaten²⁹. Om deze analyse uit te voeren, selecteren we uitsluitend infinitieven en meervoudige substantieven die we via de opgestelde code verkregen.

6.4.3.4 Tegenwoordige deelwoorden/ *participia praesentis*

Tegenwoordige deelwoorden als werkwoord komen niet meer veel voor in het hedendaagse taalgebruik. Ze zijn in het verleden geëvolueerd naar adjectieven, bijwoorden en andere woordsoorten. Het onderscheid tussen ‘echte’ *participia praesentis* en de nieuwgevormde woorden is niet altijd even duidelijk. Om deze reden wordt een brede interpretatie van tegenwoordige deelwoorden gebruikt.

Voor velen voelt het woord *schitterende* niet meer als tegenwoordig deelwoord aan, maar toch is het afkomstig van een werkwoord. Daarom besloten we met deze brede interpretatie alle resultaten die afkomstig zijn van een tegenwoordig deelwoord op te nemen in de analyse. Dit wil zeggen dat niet enkel adjectieven, maar ook van een deelwoord afkomstige substantieven (*het omliggende*), bijwoorden (*uytnemende*) en een aantal voorzetsels (*gedurende*) werden meegerekend. Omdat adjectieven verbogen kunnen worden en substantieven ook in het meervoud kunnen voorkomen, werden de matches op *-den* meegeteld, bijvoorbeeld *onsen hoogdraevenden Keyser*.

Met de code verkregen we ook enkele matches die niet tot het tegenwoordig deelwoord behoren. Zo werden onder meer werkwoordsvormen in de onvoltooid verleden tijd (*betoonde, wende,...*), voltooide deelwoorden (*aangemaand, bediend,...*) en enkele substantieven (*avond, vriend, vyand,...*) verwijderd. Tot slot schraptten we enkele keren vormen zoals *aande(n)*, waarbij het voorzetsel en het bepaald lidwoord aan elkaar werden geschreven.

²⁹ In het noordelijke corpus verkregen we 8613 matches en in het zuidelijke 4050.

6.4.3.5 *Synthetische genitief*

De determinator van de synthetische genitief maakt in de meeste gevallen deel uit van een constituent met een substantief als kern, zoals: “wy waeren op dit schip de ongelukkigste *des* weirelds” (Marcant, ± 1811, p.88). Toch is het ook mogelijk dat een possessivum of demonstrativum zelfstandig gebruikt wordt. Dergelijke matches werden ook tot de geldige resultaten gerekend.

Door de Cipier werd aan ieder *onzer* een bos stroo tot een Slaapleger by nacht en tot een zitbank byden dag uitgereikt. (Van der Scheer, ± 1814, p.125)

Bij de genitief van het bepaald lidwoord werden enkele hits voor *der* verwijderd wanneer er *er* bedoeld werd, bijvoorbeeld:

op den 17sten wy syn aen gekoomen tot een groot dorp op 4 mylen van alwaer *der* een zeer schoon hof is [...] (Marcant, ± 1811, p.2)

Tijdsaanduidingen, zoals *des avonds*, werden wel behouden.

De resultaten voor de andere woordsoorten waren zeer zuiver en moesten dan ook niet verwijderd worden. Enkel het persoonlijk voornaamwoord *uw* leverde in beide corpora geen geldige matches op, waardoor we dit pronomen niet verder kunnen bespreken in de resultaten van deze scriptie.

6.4.3.6 *Clause linking*

Nevenschikkende voegwoorden, zoals *en*, *maar* en *want*, zijn kenmerkend voor een discours dat steunt op de gesproken taal. Het aanbrengen van interpunctie is daarentegen typerend voor de geschreven variëteit. We kozen ervoor om de drie hogergenoemde nevenschikkende voegwoorden tegenover de punt en komma als leesteken te plaatsen. In deze analyse kunnen we naar de verschillende spellingsvarianten van de voegwoorden zoeken, waardoor er amper ongeldige resultaten optreden. Toch dienden we vooral de matches van de conjunctie *en* te controleren. Dit voegwoord fungeert namelijk niet altijd als een verbindend element tussen twee (bij)zinnen. Het kan ook een functie uitoefenen als coördinator van een uitdrukking, door twee of meerdere adjectieven, substantieven of werkwoorden te koppelen; bijvoorbeeld “[...] in dit dorp het volk roemt zig van de twee taelen te spreken Fransch *en* Vlamsch [...]” (Marcant, ± 1811, p.2). Bovendien gebruikt de noordelijke auteur vaak uitdrukkingen zoals *nu en dan*, *meer en meer* en *hier en daar*. In tegenstelling tot de voegwoorden die twee zinnen aan elkaar linken, wordt de continuïteit van het discours in dit geval niet verzekerd. Ook bij de conjunctie *maar* kunnen zulke uitdrukkingen

zich voordoen. Dergelijke matches werden bij de twee voegwoorden dan ook verwijderd uit de lijst met resultaten.

Een enkele keer gebruikte de Frans-Vlaamse scribent het woord *maer* voor *slechts*. Aangezien het woord in dit geval geen voegwoord is, werd deze match ook geschrapt.

Het vervolg van het bovenstaande citaat luidt: “maer ik *en* konder schier niet van beide verstaen” (Marcant, ± 1811, p.2). In deze zin komt meteen een tweede probleem naar voren. De tweeledige negatie was in de achttiende-eeuwse standaardtaal al zo goed als verdwenen, maar in enkele Zuid-Nederlandse dialecten blijft ze tot op heden bestaan (Van Leuvensteijn, 1997, p.426). Deze *en*, die deel uitmaakt van de ontkenning, vinden we dan ook enkel in het manuscript van de Frans-Vlaamse scribent terug. Omdat de *en* hier niet als voegwoord optreedt, werden deze matches geschrapt uit de resultaten.

Bij het nevenschikkend voegwoord *en* zochten we op zowel de zeventiende- als achttiende-eeuwse vorm, respectievelijk *ende* en *en*. De oudste variant veroorzaakte slechts één match. Bij het controleren van de hit bleek dat het niet om een voegwoord ging, maar om een combinatie van *en* samengevoegd met het bepaald lidwoord *de*, waardoor deze match ongeldig was.

Wat de interpunctie betreft, hielden we rekening met komma's en punten die grenzen tussen zinnen en bijzinnen weergeven. We behielden alle eindleestekens en nagenoeg alle komma's. Enkel komma's die verschillende termen of onderwerpen van elkaar scheiden in een opsomming, zoals: “eene vader, moeder, broeder of zuster” werden verwijderd (Van der Scheer, ± 1814, p.2). Een punt na een afkorting van bijvoorbeeld een maand of een straat, zoals “rue St. Jacques”, werd eveneens geschrapt (Van der Scheer, ± 1814, p.24).

7 Resultaten

7.1 Sjwa-apocope

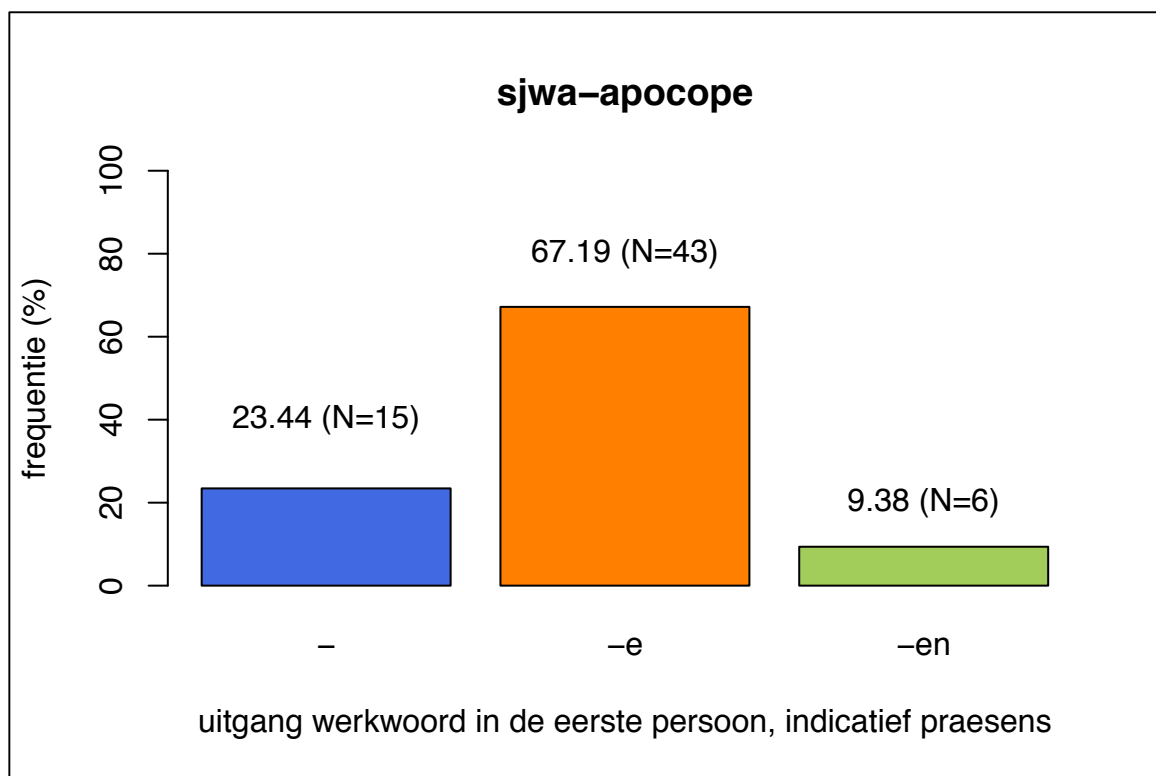
De slotsjwa verdween in veel gevallen uit de Nederlandse standaardtaal, maar in sommige Oost-Vlaamse en West-Vlaamse dialecten bleef de eindklank behouden. Om een mogelijke spreektaalige invloed op het manuscript van de Frans-Vlaamse scribent te herkennen, analyseerden we het voorkomen van de sjwa bij vormen van de eerste persoon enkelvoud in het indicatief praesens (bijvoorbeeld *ik werke* in plaats van *ik werk*).

Volgens de dialectkaart (figuur 6.1) die we eerder bespraken, kenmerkt de regio waaruit de scribent afkomstig is zich door de uitgang *-n* toe te voegen aan de vervoeging in de eerste persoon, zoals in *ik werken* (Goeman et. al., 2008, p.50). Toch constateren we dat deze variant niet voorkomt in het reisverslag van de Frans-Vlaming. Wel merken we drie andere varianten op; in de eerste plaats de standaardvorm met sjwa apocope, die vanaf het einde van de achttiende eeuw door grammatici werd voorgeschreven (zie voorbeeld 1). Daarnaast komt ook de oudere en regionale vorm op *-e* voor, waarbij de slotsjwa behouden blijft (voorbeeld 2). Tot slot treedt de vorm op *-en* enkele malen op (voorbeeld 3). Deze laatste variant wordt op dialectkaarten voornamelijk gesitueerd in meer westelijk en zuidelijk gelegen gebieden van Frans-Vlaanderen (ibid.).

1. [...] *ik ben* vertrokken met groote droefheid van myne ouders te verlaeten. (Marcant, ± 1811, p.8)
2. *ik hebbe* de Confencie gekreegen van myne oversten [...] (Marcant, ± 1811, p.3)
3. *ik hebben* mynen tyd door gebracht eerst met schoolmeester te weesen [...] (Marcant, ± 1811, p.48)

De resultaten die we verkregen, werden getrokken uit 64 matches die overbleven na de manuele controle. Uit figuur 7.1 wordt meteen duidelijk dat de vorm op sjwa het vaakst voorkomt in het corpus. Terwijl de regionale variant in 67% van de gevallen gebruikt wordt, komt de standaardtalige vorm (23%) vaker voor dan de lokale variant op *-en* (9%). Het optreden van deze laatste vorm is eerder verrassend, aangezien hij typerend is voor het dialect in de nabijgelegen gebieden. Dit is interessant, want het kan er mogelijk op wijzen dat de scribent in contact kwam met het dialect uit meer westelijk en zuidelijk gelegen gebieden in Frans-Vlaanderen. Daarenboven betekent dit ook dat hij de orale taal uit zijn geboortestreek achterwege laat en deze inwisselt voor andere, al dan niet formele, varianten.

Toch moeten we ook rekening houden met het feit dat de vorm op *-en* historisch gezien niet bestond. Het gebruik ervan kan dan ook wijzen op een hypercorrectie, aangezien het apocoperen van de slot-*n* vaak voorkomt bij andere woordsoorten, zoals infinitieven en substantieven. Hoewel deze eind-*n* in de gesproken taal niet wordt uitgesproken, wordt ze wel gerealiseerd in de geschreven traditie. Het is dus mogelijk dat de slot-*n* wordt toegevoegd op plaatsen waar ze normaal gesproken niet optreedt (Van der Wal & Rutten, 2014, p.327-328). Wel is het zo dat Marcant slechts zes keer een variant op *-en* neerschrijft in zijn verslag. Bovendien gaat het hier om vier verschillende werkwoorden (*hebben*, *peyzen*, *prediken* en *verstaan*) en is het mogelijk dat het om verschrijvingen gaat.

Figuur 7.1: de verspreiding van de verschillende uitgangen bij de werkwoordvervoeging in de eerste persoon van het indicatief praesens

De aanwezigheid van sjwa-loze vormen toont in ieder geval aan dat Marcant zich bewust was van een normatieve regel, die hij waarschijnlijk leerde op school. Toch wijst de grote hoeveelheid aan vormen op *-e* erop dat de scribent vasthoudt aan oudere voorschriften uit de zeventiende en vroege achttiende eeuw. Na een periode met veel variatie domineert de voorgeschreven vorm zonder sjwa het taallandschap in de achttiende eeuw, waardoor het zich ontwikkelt tot een eenduidige norm in de geschreven taal (Van der Wal & Rutten, 2014, p. 349). Zoals uit de studie van Van der Wal en Rutten (2014) blijkt, komt dit ook tot uiting in de persoonlijke egodocumenten van zeventiende- en achttiende-eeuwse scribenten. In de zeventiende eeuw heeft de vorm met sjwa nog duidelijk de

overhand, maar in de achttiende eeuw wisselt de grote meerderheid uit de midden- en hoge klasse naar de variant zonder sjwa (Van der Wal & Rutten, 2014, p.347). Marcants taalgebruik in de vroege negentiende eeuw laat echter een dominantie van vervoegingen met een slotsjwa zien. Vermits deze variant niet typerend is voor de toenmalige grammaticaregels, kunnen we stellen dat het geschreven taalgebruik van de scribent niet consequent aansluit bij de formele norm.

Om na te gaan of de aanwezigheid van de slotsjwa in deze reiskroniek typerend is voor de gesproken taal steunen we op eerder onderzoek van Booij (1995), waaruit bleek dat de sjwa-apocope in de gesproken taal beïnvloed kan worden door de beginletter van het woord dat volgt op de vervoeging. Als een klinker of een *b* volgt op de uitgang van het werkwoord, en er dus klinkerbotsing zou optreden, zou de sjwa gemakkelijker wegvallen (Booij, 1995, p.65-68). In Marcants verslag zien we echter een duidelijke verdeling tussen de werkwoorden die al dan niet met een slotsjwa voorkomen (zie tabel 4). Elk werkwoord wordt steeds op dezelfde manier vervoegd. Bovendien schrijft de scribent *ik hebbe*, zonder rekening te houden met de beginletter van het woord volgend op het werkwoord, bijvoorbeeld: “ik hebbe ook veranderd van plaetsen [...]” (Marcant, ± 1811, p.60).

	-Ø	-e
denken	0	1
geloven	0	1
hebben	0	41
kunnen	1	0
moeten	1	0
weten	1	0
willen	1	0
zien	1	0
zijn	10	0
totaal	15	43

Tabel 4: absolute weergave van de uitgang bij de werkwoordvervoeging in de eerste persoon van het indicatief praesens - per werkwoord

Het werkwoord *hebben* is frequent aanwezig in het corpus, zeker in vergelijking met de andere verba. Het beeld dat we verkrijgen is dan ook niet heel erg representatief; nagenoeg alle vormen van sjwa-apocope zijn thuis te brengen onder dit werkwoord. Als we enkel de andere twee werkwoorden, *denken* en *geloven*, binnen beschouwing nemen, merken we op dat de contexten waarin de werkwoorden gebruikt worden aan een spontaan taalgebruik toegewezen kunnen worden en niet binnen een formulaïsch patroon passen.

ik denke dat alle menschen wel kunnen verstaen wat ik zeggen wil [...] (Marcant, ± 1811, p.37)
wy waeren hier gelijk den haring in een tonne en *ik geloove* dat ik hier zoude moeten besweeken hebben [...] (Marcant, ± 1811, p.18)

Bovendien werden deze werkwoorden in een achttiende-eeuwse niet-formulaïsche context in 78% tot 83% van de gevallen zonder sjwa geschreven (Van der Wal & Rutten, 2014, p.535). Het feit dat Marcant de slotsjwa behoudt bij deze werkwoorden in een spontane vertelling lijkt dan ook te insinueren dat hij de norm, die hij duidelijk wel beheerst, niet altijd toepast in zijn schrijven. Het lijkt dat de enkele werkwoorden die de scribent niet apocopeert, uitgesproken worden zoals Marcant ze neerschrijft. Toch zou dit willen zeggen dat de scribent niet zijn eigen dialect neerschrijft. De vorm op sjwa is immers typerend voor een aantal dialecten in West- en Oost-Vlaanderen en delen van noordoost Nederland. Deze variant kunnen we dus niet categoriseren als een prototypisch dialectkenmerk uit de Frans-Vlaamse omgeving waaruit de scribent afkomstig is, maar eerder als een regionale variant die op meerdere plaatsen in de Nederlandse taalgemeenschap voorkomt (Puttaert, 2016, p.225). Hoewel Marcant vermoedelijk geen uitgave ambieerde, richt hij zich in zijn verslag ongetwijfeld tot een lezerspubliek. Met enige voorzichtigheid kunnen we dus besluiten dat het verslag van de scribent, althans wat dit kenmerk betreft, zowel de geschreven als gesproken taal vertegenwoordigt. Het orale aspect van deze analyse overstijgt wel de lokale ruimte, het plaatselijke dialect, zodat het werk over een groter gebied verstaanbaar zou zijn.

7.2 De volgorde van werkwoordvormen in de bijzin

De werkwoordelijke eindgroep in de bijzin is al enkele decennia onderwerp van menig taalkundige studie. Zoals uit de corresponderende sectie uit het hoofdstuk over de methodologie blijkt, kan de onderlinge plaats van het hulpwerkwoord en het zelfstandig werkwoord verschillen. Deze varianten noemt men de ‘rode’ en ‘groene’ volgorde. Volgens de ANS (1997) is het gebruik van de ‘rode’ volgorde bij zinsconstructies, bestaande uit een modaal werkwoord en een infinitief, kenmerkend voor de geschreven taal, terwijl de ‘groene’ volgorde een dialectkenmerk is uit de noordoostelijke regio van Nederland, de streek waaruit Van der Scheer afkomstig is (ANS, 1997, p.1072; Pauwels, 1953, p.11). In het noordelijke manuscript bestuderen we de constructie van het modaal werkwoord in de verleden tijd in combinatie met een infinitief als werkwoordelijke eindgroep. Zo trachten we te achterhalen in welke mate de scribent aansluit bij het orale of formele taalgebruik. De modale werkwoorden die centraal staan in de analyse zijn: *zullen*, *moeten*, *willen* en *kunnen*. Enkel werkwoordelijke eindgroepen met modale verba in de verleden tijd werden opgenomen in de analyse. De onderstaande tabel geeft een overzicht van de hits in het corpus:

KUNNEN			MOETEN		WILLEN		ZULLEN	
kon	konde	konden	moest	moesten	wilde	wilden	zoude	zouden
1	6	17	6	17	5	4	19	32
24			23		9		51	

Tabel 5: absolute weergave van de verdeling van de modale werkwoorden ‘kunnen’, ‘moeten’, ‘willen’ en ‘zullen’

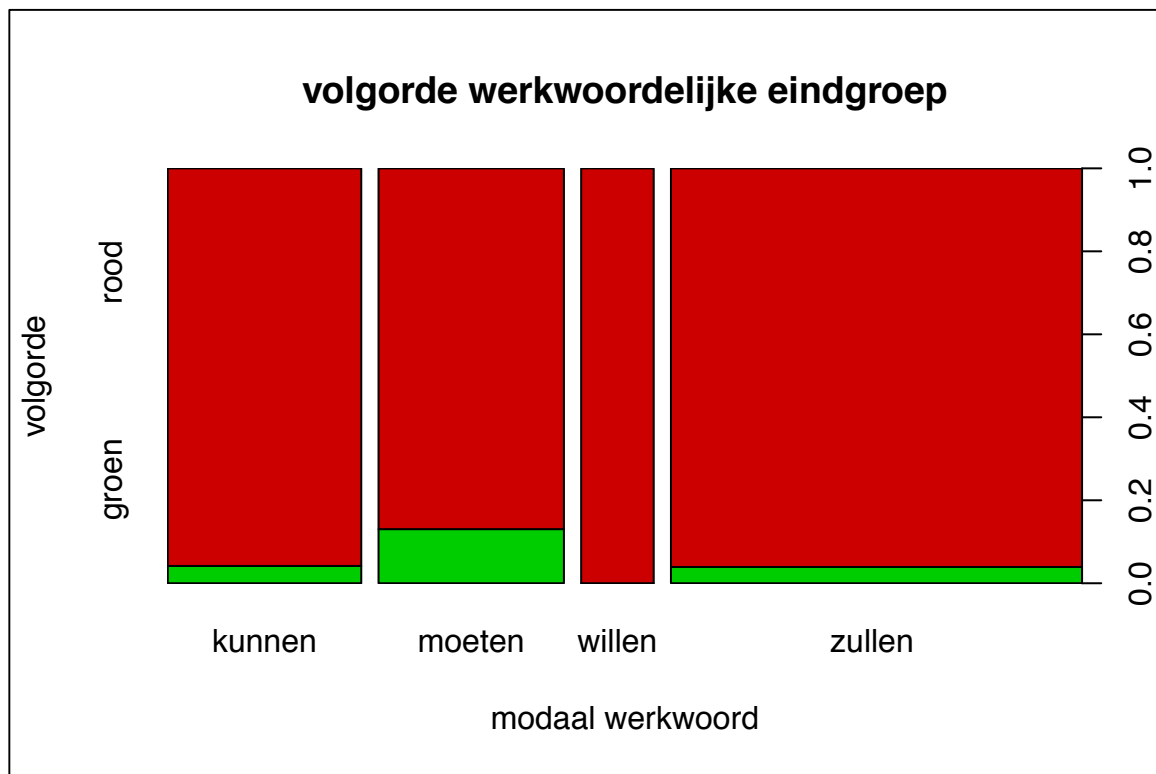
De variatie in de 107 verkregen matches is steeds te verklaren door het correlerende persoonlijk voornaamwoord, dat in het enkelvoud of meervoud werd opgenomen. Zie bijvoorbeeld:

kort na zynen terugkomst ontdekte men nieuwe sporen van ziekte, [...] dat *men* geene hoop op herstel meer *voeden kon* (Van der Scheer, ± 1814, p.152)

wy moesten ons met deze Schrale maaltijd vergenoegen, waar voor *wy* het brutale wyf zeer ruim *moesten betalen* (Van der Scheer, ± 1814, p.122)

Uit deze voorbeelden wordt ook duidelijk dat de scribent in de eerste zin de ‘groene’ volgorde hanteert in de werkwoordelijke eindgroep; de infinitief staat hier immers voor het modaal werkwoord. Het tweede voorbeeld geeft blijk van de ‘rode’ volgorde, waarin de infinitief achterop

geplaatst wordt. Als we deze variatie tussen de verschillende werkwoorden in kaart brengen, bekomen we de volgende grafiek:

Figuur 7.2: de interne volgorde in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen met een modaal werkwoord in de verleden tijd en een infinitief

Meteen valt op dat de ‘rode’ volgorde overheerst bij alle werkwoorden. Er is dan ook geen duidelijk onderscheid te maken tussen de verschillende verba. Van de 107 bijzinnen werden er slechts zes in de ‘groene’ volgorde opgemaakt. Deze resultaten komen grosso modo overeen met de bevindingen uit het diachrone onderzoek van Coussé (2003). Zij merkt op dat de ‘rode’ volgorde domineert bij werkwoordelijke eindgroepen met een modaal werkwoord en een infinitief in negentiende-eeuwse geschreven teksten. Toch gaat het in haar corpus om een minder overtuigende meerderheid. Van de 347 bijzinnen is 63% opgesteld in de ‘rode’ volgorde en 37% in de groene (Coussé, 2003, p.144). In deze *case study* gaat het om respectievelijk 94% en 6%. Dit is natuurlijk te verklaren door de analyse van slechts één manuscript, maar het suggereert wel dat onze scribent wist hoe hij op formele wijze moest schrijven.

Wil dit zeggen dat Van der Scheer nagenoeg niet werd beïnvloed door het oostelijke dialect in Drenthe, waar de ‘groene’ volgorde de overhand heeft? Neen. Als we de dialectkaart van Pauwels (1953) erbij nemen, wordt duidelijk dat Coevorden inderdaad gelegen is in een gebied met de

‘groene’ volgorde (zie figuur 6.2). Het is echter zo dat de ‘rode’ volgorde overheerst in de steden die meer westelijk gelegen zijn. Ook in het nabijgelegen Overijssel is alleen de ‘rode’ volgorde op te merken. We kunnen dus niet uitsluiten dat Van der Scheers taalgebruik door taalcontact met de aangrenzende regio’s werd beïnvloed. Zoals Pauwels (1953, p.11) immers al ondervond, is Drenthe, wat dit kenmerk betreft, geen homogeen dialectgebied.

Bovendien kunnen we voor de uitkomst van deze analyse ook steunen op de studie van Gert De Sutter (2005), waarin hij de impact van het register op de werkwoordelijke eindgroep onderzoekt. Weliswaar bestudeert hij de eindgroep met een hulpwerkwoord en een voltooid deelwoord in het hedendaagse Nederlands, maar zijn bevindingen kunnen mits enige voorzichtigheid geprojecteerd worden op het corpus uit de negentiende eeuw. In de eerste plaats stelt De Sutter vast dat de ‘rode’ volgorde meer voorkomt in het geschreven taalgebruik. Interessanter is echter dat hij ook een verschil opmerkt tussen de mate van interactie en redactionele controle. Hij besluit dat bronnen met een zogenaamde ‘eenrichtingscommunicatie’, zoals monologen, maar ook geschreven krantenartikelen, in maar liefst 71,2% van de gevallen de ‘rode’ volgorde gebruiken (De Sutter, 2005, p.84). Dergelijke documenten geven de taalgebruiker de kans om de geschreven of gesproken teksten te herzien, waardoor de productiedruk daalt en het eindresultaat voorbereidend werk is. Bronnen met ‘eenrichtingscommunicatie’ gaan dus vaak gepaard met een lage productiedruk, wat resulteert in een toenemend gebruik van de ‘rode’ volgorde (De Sutter, 2005, p.86). De mate van interactiviteit hangt nauw samen met de mate van redactionele controle. Wanneer de schrijver de kans heeft het resultaat van de taalproductie te bewerken, ziet De Sutter de hoeveelheid zinnen in de ‘rode’ volgorde in lineaire mate toenemen van 55,1% bij weinig redactionele controle tot 71,7% bij de revisie van een eindredacteur (De Sutter, 2005, p.87). Het verschil tussen de gesproken en geschreven taal voert hij dan ook gedeeltelijk terug op de discrepantie in interactie en redactioneel nazicht. De Sutters hypothese dat de ‘rode’ volgorde vaker voorkomt in formeel taalgebruik wordt dan ook bevestigd (De Sutter, 2005, p.91).

Als we deze bevindingen toepassen op het noordelijke corpus in de analyse, wordt duidelijk waarom de scribent de infinitief meestal achterop plaatst. Het manuscript dat bestudeerd wordt, is immers een tweede herziening van een verslag dat simultaan met de gebeurtenissen werd geschreven. Van der Scheer heeft dus meerdere kansen gekregen om zijn schrijfproces bij te sturen. Daarenboven weten we uit de discursieve analyse uit hoofdstuk vijf dat hij een degelijke scholing achter de rug heeft. Deze informatie, samen met het feit dat hij mogelijk een uitgave van zijn reiskroniek ambieerde, zorgt ervoor dat het verslag waarschijnlijk werd voorafgegaan door een zekere hoeveelheid aan redactionele aanpassingen. Hoewel we een studie van het moderne Nederlands niet zonder problemen kunnen projecteren op de historische taal, vermoeden we in

ieder geval wel dat de scribent probeert een formeel taalgebruik op papier te zetten. Dit verklaart dan ook meteen de hoge mate van achterop geplaatste infinitieven in de bijzin. Het noordelijke corpus vertoont dus een grote temporele afstand en weinig spontaneïteit, wat voor dit kenmerk resulteert in een formeel taalgebruik. De enkele voorkomens van de ‘groene’ volgorde lijken dan ook mogelijk een restant te zijn van een verslag dat initieel meer dialectische invloeden bevatte.

7.3 Deletie van de slot-*n* na sjwa

Het apocoperen van de eind-*n* na sjwa is een systematisch gegeven in de Hollandse en Brabantse dialecten. Toch lijken dit niet de enige regio's te zijn waar regelmatig *n*-deletie optreedt. Zoals we in de methodologie reeds aanhaalden, blijkt uit eerdere studies dat ook in Drenthe en Frans-Vlaanderen geapocopeerd wordt (Simons, 2013; Simons & Rutten, 2014; Ryckeboer, 1975). Terwijl de noordoostelijke regio beïnvloed wordt door taalcontact met de Hollandse spreektaal, is er in het noorden en oosten van Frans-Vlaanderen sprake van toevallige deleties (ibid.). Bovendien besluit Ryckeboer (1975, p.83-84) dat de westelijke hoek van Frans-Vlaanderen een relictzone is van wat vroeger een groter apocoperingsgebied was. Uit de besproken studies blijkt dat niet alle woordsoorten vatbaar zijn voor *n*-deletie. Om de invloed van de gesproken taal op het verslag van de twee scribenten te onderzoeken, analyseerden we twee woordsoorten waarin *n*-deletie wel kan optreden; infinitieven en meervoudige substantieven.

We onderzochten de twee spellingsvarianten <e> en <en> aan het einde van een infinitief of meervoudige substantief, wanneer <en> de voorgeschreven vorm is. Een wordeinde op *-e* betekent dat er sprake is van *n*-deletie. Zie het volgende voorbeeld:

men ziet hier gelyk ook in de weireld de pragt vermeerderd ook alle *dage* want men ziet hier nu tegenwoordig alle de vinsters van glas [...] (Marcant, ± 1811, p.61)

Voor de infinitieven verkregen we 512 matches in het Frans-Vlaamse corpus, dat bestaat uit 18000 woorden, en 1251 hits in het noordelijke corpus (32000 woorden). In deze woordsoort werd de slot-*n* in beide corpora echter nooit gedeleerd.

Wat de resultaten voor de meervoudige substantieven betreft, zien we een soortgelijk patroon:

	-en		-e		totaal	
	N	%	N	%	N	%
Marcant	648	96	25	4	673	100
Van der Scheer	1069	99	7	<1	1076	100

Tabel 6: de verspreiding van *n*-deletie na *sjwa* bij meervoudige substantieven

Terwijl de Frans-Vlaamse scribent in 4% van de gevallen de slot-*n* achterwege laat bij een meervoudig zelfstandig naamwoord, zijn er bij de Drentse auteur slechts zeven waarnemingen op 1069 substantieven (<1%) waarbij *n*-deletie optreedt.

Deze bevindingen zijn voor beide schrijvers eerder verrassend. Hoewel de resultaten aansluiten bij de dialectkaart van De Wulf en Taeldeman (2001, p.22-23), tonen eerdere studies aan dat de eind-*n* in het verleden niet consequent werd geschreven in Frans-Vlaanderen en het noordoosten van Nederland (zie bijvoorbeeld Simons & Rutten, 2014). Uit het *Brieven-als-Buit*-corpus met achttiende-eeuwse persoonlijke brieven blijkt namelijk dat in 21% van de matches waarin *n*-deletie kan voorkomen, de slot-*n* geapocopeerd wordt (Simons & Rutten, 2014, p.60-61). De opmerkelijke hoeveelheid vormen met *n*-deletie zijn vermoedelijk te wijten aan het mobiele karakter van de scribenten, die een job als opvarende of zakenman uitoefenden en daardoor in contact kwamen met het dialect uit Holland. Het taalcontact zou vervolgens het taalgebruik van de noordoostelijke inwoners beïnvloed hebben (ibid.). Het feit dat Van der Scheer nagenoeg niet deleert, kan dan mogelijk verklaard worden door zijn statische levensstijl of door het gebruik van een formele variëteit in zijn verslag.

In het Frans-Vlaamse gebied zijn er volgens Ryckeboer (1975, p.83) toevallige realisaties van *n*-deletie op te merken bij werkwoordsvormen en monomorfematische woorden, maar niet bij het genus en meervoudige substantieven. Hoewel de auteur van *Snoeijses der Vlaemsche Tale* de apocope van de -*n* in de infinitief bekritiseert bij streekgenoten (Vosters & Rutten, 2013, p.17), schrijft Marcant steeds de -*n* aan het einde van het werkwoord. Dit kan erop wijzen dat de scribent de spreektaalige invloed wist uit te sluiten uit zijn verslag. Toch merken we dat hij 25 keer de slot-*n* deleert bij een meervoudig zelfstandig naamwoord.

Als we de resultaten van dichtbij bekijken, valt op dat de apocope vaak bij dezelfde woorden en woordcombinaties voorkomt. Zo zien we bij de Frans-Vlaamse scribent dat hij de eind-*n* weglaat bij substantieven die ook als adjectief gebruikt kunnen worden. Zie bijvoorbeeld:

sy hebben de *geknwetste* en de dooden die in het ruym waeren doen op doen, en sy hebben de *geknwetste* gecureert en de dooden in het water gesmeeten eindeling men bevond dat wy elf dooden hadden en tweeentwintig *geknwetste* (Marcant, ± 1811, p.17).

ik deede al myne beste kleederen op myn lyf [...] in plaetse van nog andere te tragten te krygen van de *doodde* (Marcant, ± 1811, p.17)

Merk op dat de schrijver in voorbeeld 9 het substantief “dooden” met een *-n* schrijft, terwijl hij de slot-*n* deleert bij hetzelfde woord in zin 10. Ook het zelfstandig naamwoord *dagen* vinden we in verschillende spellingen terug in zijn reisverslag. Van de 24 voorkomens treedt het woord drie keer op zonder eind-*n*, steeds in combinatie met het onbepaald voornaamwoord *alle*. Toch lijkt het pronomen niet bepalend te zijn voor het weglaten van de slot-*n*, want dezelfde woordcluster komt ook meermaals voor in het corpus zonder deletie van de eindletter.

Bij Van der Scheer noteren we slechts zeven meervoudige substantieven met *n*-deletie. Bovendien lijkt er geen grammaticale of fonologische conditie aan de grondslag te liggen van deze weglatingen. Hij apocopeert de *-n* eenmaal bij *anderen*, wanneer hij naar personen verwijst en telkens een enkele keer bij onder meer *gevolgen*, *jongelingen* en *nadelen*.

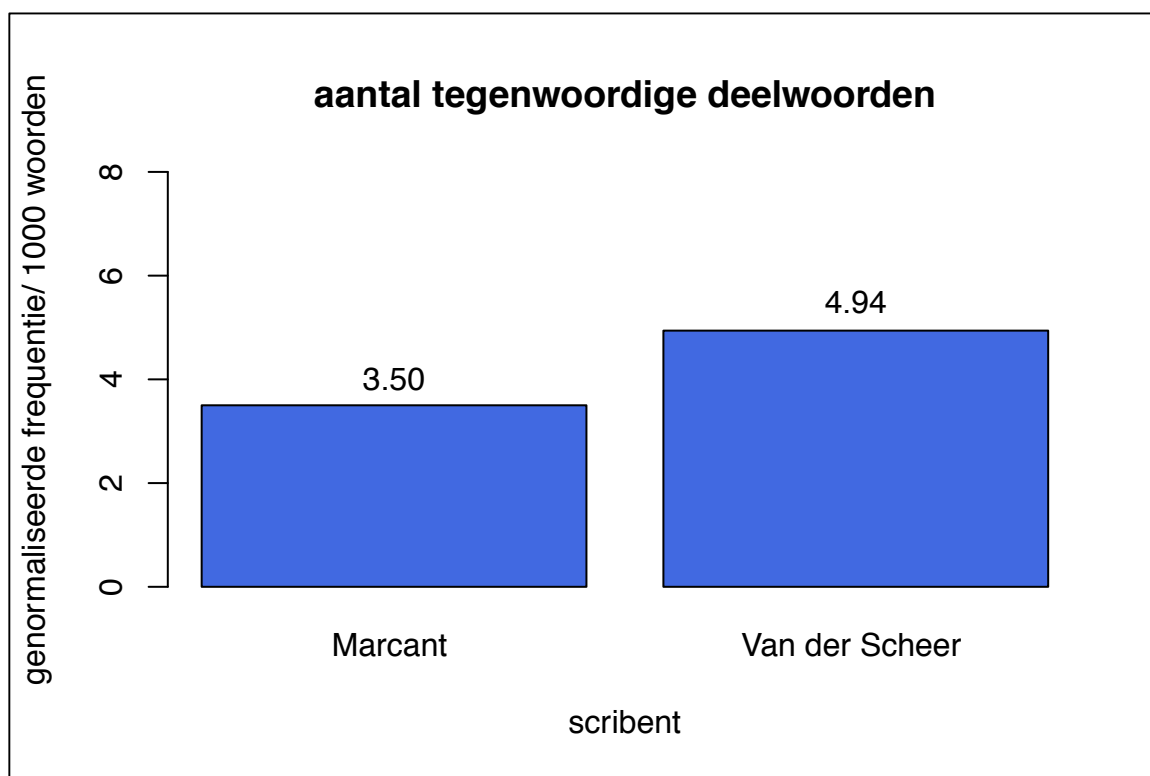
De geringe voorkomens van *n*-deletie zijn bij de noordelijke scribent duidelijk te verklaren door verschrijvingen. Zoals eerder al werd aangehaald, heeft Van der Scheer ongetwijfeld een opleiding gevolgd, al zijn we niet op de hoogte van de job die de schrijver uitoefende voor zijn indiensttreding in het Franse leger. Het is aannemelijk dat de *Garde d'Honneur* niet in contact kwam met het Hollandse dialect, waardoor zijn eigen spreektaal niet beïnvloed werd. Daarenboven was Van der Scheers vader al voor de legerdienst van zijn zoon uitgever en stadsontvanger. Dat de scribent op de hoogte was van enkele negentiende-eeuwse taalnormen, lijkt dan ook een plausibel gegeven. In ieder geval hanteert deze scribent wat dit kenmerk betreft een formeel taalgebruik in zijn verslag, dat geen invloeden vertoont van het Hollandse dialect.

De Frans-Vlaamse Marcant neemt iets vaker vormen met *n*-deletie op in zijn reiskroniek, al blijft het aantal waarnemingen ook erg laag. Aangezien bij de meeste woorden zowel de variant op *-e* als *-en* voorkomen, lijkt het ook bij deze scribent om onnauwkeurigheden in de spelling te gaan. Dergelijke schrijffouten zijn toevallig van aard en kunnen dan ook niet ondergebracht worden in de kenmerken van het Frans-Vlaamse dialect.

7.4 Tegenwoordige deelwoorden/ participia praesentis

Het tegenwoordig deelwoord is een prototypisch kenmerk voor de formele taal. In de achttiende en negentiende eeuw werd het als archaïsch bevonden, maar bleef het courant in de geschreven variëteit. Ook in informele egodocumenten uit die tijd worden participia praesentis teruggevonden (Rutten, 2008, p.45). Het is echter de vraag of dat ook het geval is in de twee reiskronieken die centraal staan in deze scriptie. Om na te gaan in welke mate de scribenten aansluiten bij de formele taal uit de negentiende eeuw, analyseerden we de tegenwoordige deelwoorden in beide corpora.

Na het opschonen van de resultaten bleven 221 matches over: 63 bij de Frans-Vlaming en 158 bij Van der Scheer. Deze cijfers vertellen weinig aangezien het totale aantal woorden in beide corpora sterk verschilt. We werken in deze analyse met een numerieke variabele; daarom berekenen we de genormaliseerde frequentie van de verkregen waarden per 1000 woorden, om zo objectieve uitspraken te doen over de hoeveelheid tegenwoordige deelwoorden in de corpora.

Figuur 7.3: de frequentie van het aantal deelwoorden per 1000 woorden

Uit figuur 7.3 wordt duidelijk dat tegenwoordige deelwoorden ook in de egodocumenten van de twee scribenten aanwezig zijn. Van der Scheer verwerkt per 1000 woorden bijna vijf participia praesentis (4,94). Dit stemt overeen met één tegenwoordig deelwoord per 202,4 woorden. De

Frans-Vlaamse scribent gebruikt per 1000 woorden drieënhalve participiumconstructie, wat congrueert met één deelwoord per 285,7 woorden. De noordelijke schrijver hanteert dus iets meer participia praesentis.

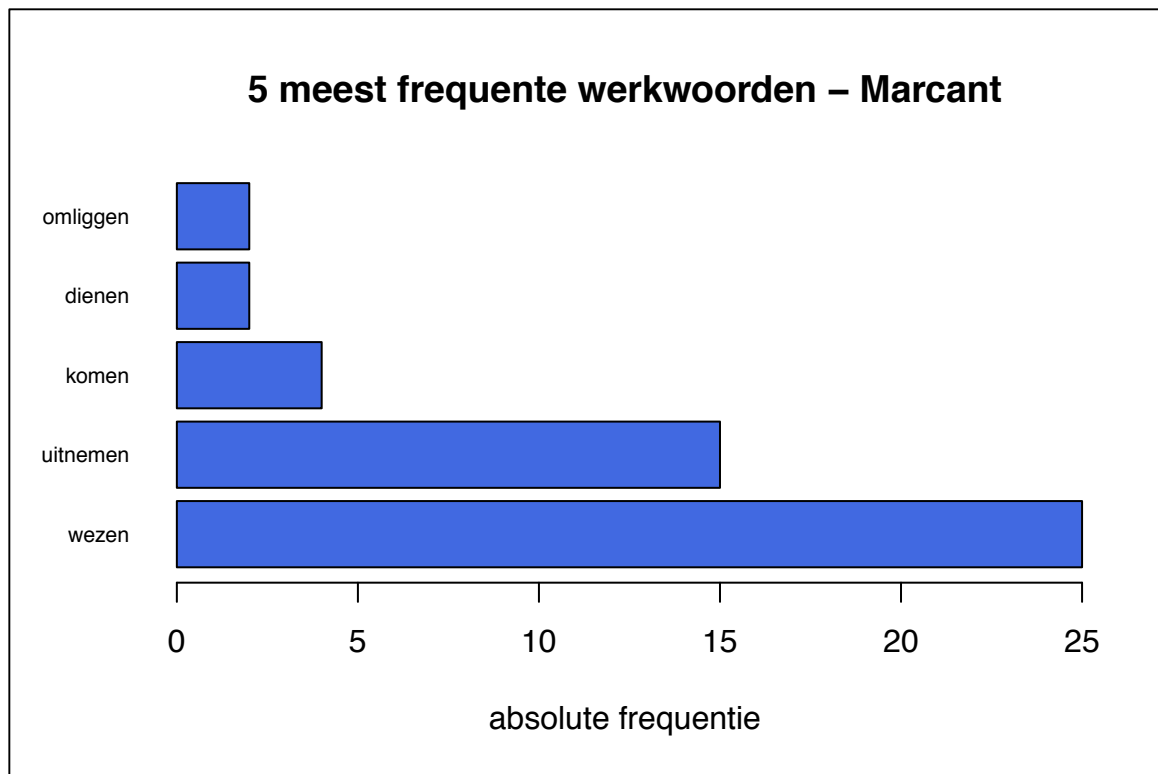
Als we deze resultaten vergelijken met de bevindingen uit de studie van Rinkel (1989) en Rutten (2008), stellen we een opmerkelijk contrast vast. De gedrukte teksten uit de zeventiende eeuw die in het onderzoek van Rinkel (1989) centraal staan, vertonen opvallend meer participiumconstructies. De literaire auteur P.C. Hooft past de deelwoorden toe op veel verschillende werkwoorden en dit bij één op de 48 woorden. Ook wetenschapper De Laet behaalt één constructie per 51 woorden. Schipper De Vries, die een reisjournaal bijhield, hanteert de tegenwoordige deelwoorden vooral bij de verba *zijn* en *hebben*. Hij vertoont met één deelwoord per 84 woorden het minste participiumconstructies uit dit zeventiende-eeuwse corpus. De achttiende-eeuwse documenten die in het onderzoek van Rutten (2008) onderzocht worden, zijn weinig formeel van aard. Toch produceren zijn scribenten gemiddeld één tegenwoordig deelwoord op 84,7 woorden. Dit wil zeggen dat de participiumconstructies in deze laat achttiende-eeuwse informele egodocumenten zich nog steeds op het niveau van de schipper bevinden (Rutten, 2008, p.45). De vroeg negentiende-eeuwse reisverslagen die in deze scriptie onderzocht worden, vertonen dan ook beduidend minder participia praesentis. Met gemiddeld één deelwoord per 244 woorden kunnen we beamen dat deze formele constructie als archaïsch werd bevonden in de negentiende eeuw. In ieder geval lijkt het geen courant kenmerk te zijn om in een informeel genre van egodocumenten op te nemen. Hoewel we kunnen afleiden dat Van der Scheer in deze analyse meer formeel schrijft in vergelijking met Marcant, is de hoeveelheid tegenwoordige deelwoorden in zijn verslag miniem ten opzichte van documenten uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Om te controleren hoe productief dit geschreven kenmerk is in de twee egodocumenten analyseren we de type/token-ratio van tegenwoordige deelwoorden in de twee bronnen. Dit wil zeggen dat we bepalen bij hoeveel verschillende en bij welke werkwoorden het fenomeen zich voordoet.

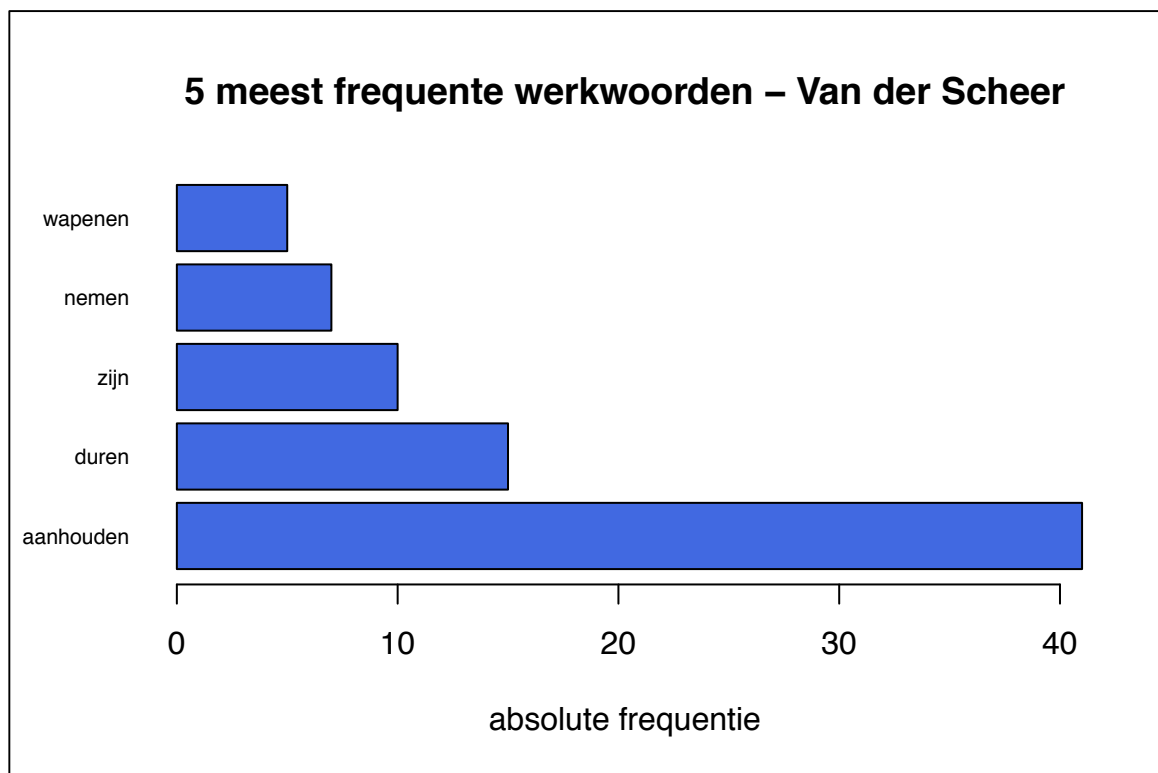
	Marcant	Van der Scheer
totaal aantal deelwoorden (tokens)	63	158
types	18	65
verhouding types-tokens	3,5	2,4

Tabel 7: de type/token-ratio berekend aan de hand van het aantal tokens en types van participia praesentis

Uit deze berekening blijkt dat één type deelwoord bij Marcant drieënhalve keer gebruikt wordt en bij Van der Scheer 2,4 keer. In verhouding bekeken past Van der Scheer de constructie dus toe op een groter aantal werkwoorden. Voor beide scribenten geldt dat een ruim aantal deelwoorden gekoppeld kan worden aan een kleiner aantal types. Het is dus niet zo dat slechts enkele werkwoorden verantwoordelijk zijn voor alle deelwoordconstructies. De verhouding bij Van der Scheer ligt in de lijn van de bevindingen in het achttiende-eeuwse corpus van Rutten (2008), waar de gemiddelde verhouding 2,2 is (Rutten, 2008, p.48). Marcants ratio ligt met 3,5 aanzienlijk hoger en hij is dan ook minder creatief in het vormen van deelwoordconstructies in vergelijking met Van der Scheer. Dit sluit aan bij de genormaliseerde frequentie in de twee corpora, waar Marcants aandeel lager ligt dan dat van de noordelijke scribent. Mogelijk was Van der Scheer meer vertrouwd met de formele schrijfconventies en kon hij daardoor de constructie beter toepassen op verschillende werkwoorden. Toch is het niet zo dat Marcant, zoals de zeventiende-eeuwse schipper, vooral de werkwoorden *zijn* en *hebben* als tegenwoordig deelwoord opneemt in zijn reiskroniek. Figuur 7.4 en 7.5 geven een overzicht van de vijf meest frequente verba die als participium praesentis gebruikt worden in de manuscripten. Terwijl in het achttiende-eeuwse corpus, dat Rutten (2008) onderzocht, de werkwoorden *zijn*, *hebben* en *komen* het vaakst optreden, zien we in ons corpus een andere verdeling. Het verbum *zijn* staat met tien voorkomens pas op plaats drie in het noordelijke corpus, wat overeenkomt met 6% van alle deelwoorden in zijn verslag. Opvallend is dat de Frans-Vlaming het participium *zijnd(e)* nooit opneemt in zijn reisbeschrijving. Hij gebruikt daarentegen 25 keer een variant van het deelwoord *wesende*, wat volgens Genootschap Onze Taal (2011) strookt met een informeel taalgebruik. Dat dit werkwoord 40% van alle tegenwoordige deelwoorden in Marcants verslag vertegenwoordigt, wijst erop dat hij eerder eenzijdig gebruik maakt van participia. Het verbum *hebben* komt in geen van beide corpora voor als tegenwoordig deelwoord en *komende* is enkel aanwezig in het Frans-Vlaamse verslag (vier waarnemingen, 6%).

Figuur 7.4: de vijf meest frequente werkwoorden als participium praesentis in het corpus van Marcant

Figuur 7.5: de vijf meest frequente werkwoorden als participium praesentis in het corpus van Van der Scheer

Figuur 7.5 geeft ook aan dat het participium *aanhoudend(e)* maar liefst 41 keer voorkomt in de reiskroniek van Van der Scheer. Dergelijke matches situeren we in zijn manuscript steeds in een context zoals de volgende:

ons verschrikkelijk lot om ter slagbank te worden gesleept, zweefde ons *aanhoudend* voor den geest (Van der Scheer, ± 1814, p.36)

Met een relatieve frequentie van 26% neemt dit participium ook een groot deel van het totale aantal deelwoorden in beslag. Het lijkt dus niet enkel Marcant te zijn die een eenzijdig gebruik van participiumconstructies laat zien. Het is natuurlijk wel zo dat de twee meest frequente werkwoorden in het verslag van de Frans-Vlaming goed zijn voor 63% van het totale aantal voorkomens, terwijl dit bij Van der Scheer slechts 35% is. Dit toont aan dat de noordelijke scribent gevarieerder gebruik maakt van vormen met een tegenwoordig deelwoord. Van der Scheer verwerkt dit geschreven kenmerk vlot in zijn reisverhaal, wat erop wijst dat hij bekend was met dergelijke constructies. Mogelijk neemt Marcant onbewust afstand van de tegenwoordige deelwoorden, omdat hij een spontaan verslag schrijft dat dichter tegen de gesproken taal aanleunt. In ieder geval lijkt het beperkte semantische gebruik in participia aan te tonen waarom het totale gebruik van de constructie afneemt in de negentiende eeuw (Rutten, 2008, p.51). De uiting kan immers gemakkelijk vervangen worden door een betrekkelijke of bijwoordelijke bijzin, al komen beide constructies onafhankelijk van elkaar voor.

Daarnaast is het ook plausibel dat beide scribenten op de hoogte waren van de negatieve evaluaties van negentiende-eeuwse grammatici over het gebruik van tegenwoordige deelwoorden. Weiland (1805) en Siegenbeek (1810) keerden zich immers tegen de traditie van absolute vormen in het participium praesens (Rutten, 2008, p.44). Waarschijnlijk kregen de scribenten deze regels aangeleerd op school, waardoor het toepassen van de deelwoordconstructie verminderde. In tegenstelling tot het relatief hoge aantal vormen met een tegenwoordig deelwoord in achttiende-eeuwse egodocumenten, zien we het aandeel participiumconstructies in de twee negentiende-eeuwse reisverslagen sterk teruglopen. Ook de variatie op semantisch vlak is vooral bij Marcant vrij beperkt; Van der Scheer lijkt op dit vlak meer ervaring te hebben met het geschreven taalgebruik. Het is aannemelijk dat deze laatste door zijn thuissituatie (vader als uitgever) en de aard van het document (een tweede, meer formele herwerking) langer vasthoudt aan de conventionele kenmerken van de geschreven taal en deze dan ook toepast in zijn verslag.

7.5 Synthetische genitief

De meeste naamvallen in de Nederlandse taal zijn inmiddels verdwenen, enkel de nominatief is nog in gebruik. Al in de zeventiende eeuw werd de synthetische genitief in de spreektaal vervangen door andere constructies, maar de oorspronkelijke genitiefvorm bleef wel aanwezig in geschreven teksten (Nobels, 2013, p.225). Ook in de achttiende eeuw bestaat de synthetische genitief nog, al wordt ze qua vorm niet altijd correct toegepast (Van der Wal & Van Bree, 2008, p.241). Dit typisch geschreven kenmerk werd onderzocht in de corpora om zo te bepalen in welke mate de scribenten aansluiten bij de formele taal uit de negentiende eeuw. De andere genitiefconstructies, die wel besproken werden in het hoofdstuk zes, worden buiten beschouwing gelaten omdat ze eerder kenmerkend zijn voor de gesproken taal (Nobels, 2013, p.243-244).

Omdat het moeilijk is om alle genitiefconstructies te onderzoeken, opteerden we ervoor enkel voorbepalende woorden op te nemen in de analyse. Het gaat om de lidwoorden *der, des, ener*; de possessieve pronomina *mijns/mijner, uws/uwer, zijns/zijner, haars/harer, onzes/onzer, huns/hunner* en het demonstratief pronomen *dezes/dezer*.

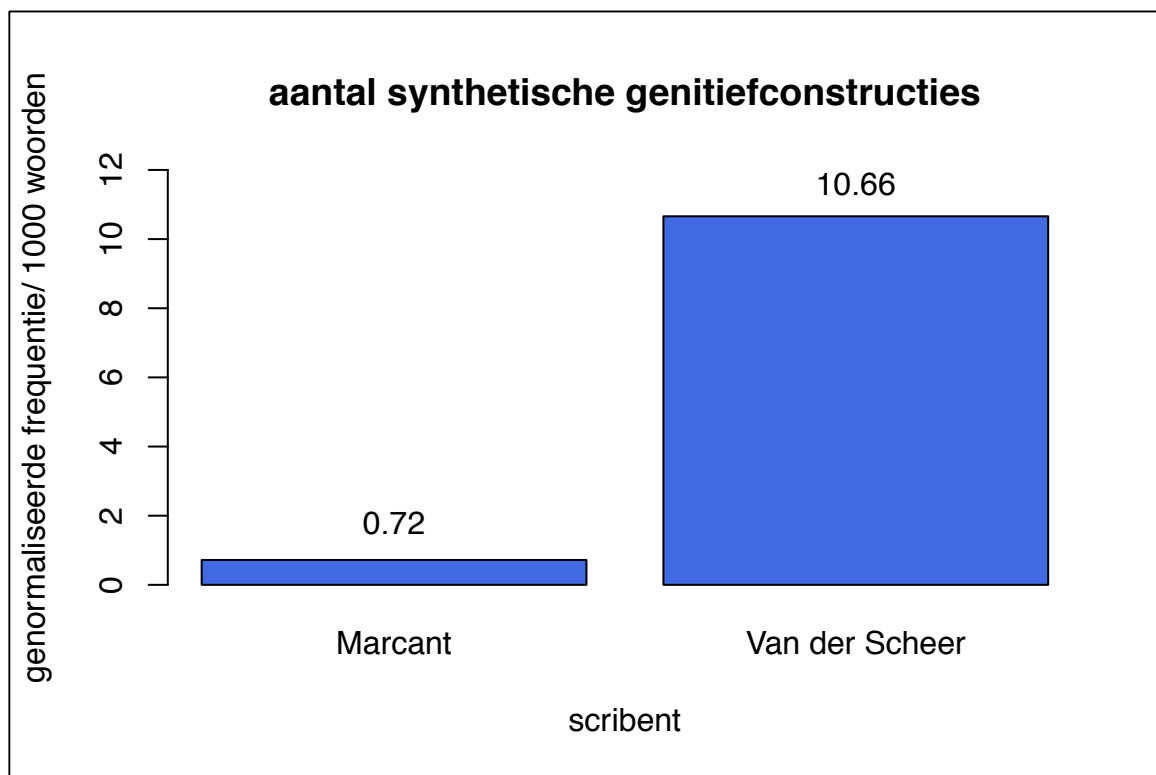
De reguliere expressie leverde voor alle determinatoren 341 geldige matches op voor Van der Scheer en 13 voor Marcant. Tabel 8 geeft een overzicht van de verdeling per determinator in de twee reisverslagen.

		Marcant		Van der Scheer	
		N	%	N	%
Artikels	der/des	11	84,6	218	64,0
	ener	0		8	2,3
Possessiva	mijns/mijner	0		16	4,7
	uws/uwer	0		0	
	zijns/zijner	0		5	1,5
	haars/harer	1	7,7	0	
	onzes/onzer	1	7,7	72	21,1
	huns/hunner	0		8	2,3
Demonstrativa	dezes/dezer	0		14	4,1
Totaal		13	100	341	100

Tabel 8: absolute en relatieve verdeling van de synthetische genitief per determinator

Zoals we uit de tabel kunnen afleiden, komt in beide reiskronieken de genitief het vaakst voor bij het bepaald lidwoord. Bij Marcant is dit de enige determinator waarbij hij de synthetische genitiefconstructie frequent gebruikt. De possessiva *harer* en *onzer* zorgen telkens voor één voorkomen. Bij Van der Scheer kunnen we een gevarieerder beeld opmerken. Enkel de bezittelijke voornaamwoorden *uwer* en *harer* leveren geen hits op in het corpus. Het grootste aantal matches verkrijgen we bij het bepaald lidwoord, dat goed is voor 64% van alle genitiefconstructies, en het possessivum *onzes/onzer* (21,1%).

Omdat de corpora een verschillend aantal woorden hebben, is het onmogelijk om de reiskronieken op deze manier te vergelijken. Daarom bepalen we het aantal synthetische genitiefconstructies per 1000 woorden, om zo een objectief beeld te schetsen (cf. figuur 7.6).

Figuur 7.6: de frequentie van het aantal synthetische genitiefconstructies per 1000 woorden

De berekening van de genormaliseerde frequentie laat duidelijk zien dat Marcant beperkt gebruik maakt van de synthetische genitiefconstructie; per 1000 woorden hanteert hij minder dan één genitiefvorm. Van der Scheer past de genitief daarentegen veelvuldig toe in zijn verslag; in een passage van 1000 woorden kunnen we meer dan tien voorkomens terugvinden. Het verschil tussen de twee scribenten is dan ook opmerkelijk. Bij de analyse van de tegenwoordige deelwoorden was

het contrast immers veel kleiner, al bleek toen ook al dat Van der Scheer een formeler taalgebruik hanteert in zijn kroniek.

Deze bevindingen komen overeen met de resultaten uit het onderzoek van Simons en Rutten (2014, p.68), waarin ze brieven uit de achttiende eeuw bestuderen. Ze merken op dat de synthetische genitief meer voorkomt in formele geschriften dan in neutrale contexten met een eerder spontaan taalgebruik. Uit de voorgaande analyses is al gebleken dat Van der Scheer meer aansluit bij de geschreven taal en Marcant soms spreektaalige aspecten opneemt in zijn geschreven taalgebruik. Dit verklaart dan ook waarom Van der Scheer meer genitiefconstructies verwerkt in zijn verslag. Zijn reiskroniek is immers niet spontaan geschreven, waardoor hij de kans kreeg zijn eerste versie te formaliseren om het voor een breder publiek toegankelijk te maken.

Uit tabel 8 bleek al dat de bepaalde lidwoorden het vaakst als genitief voorkomen in de twee manuscripten. Dit is aannemelijk want artikels zijn in het algemeen couranter in een geschreven tekst dan possessiva of demonstrativa. De bepaalde lidwoorden nemen we vervolgens verder onder de loep. Van der Wal en Van Bree (2008, p.241) haalden al aan dat de genitief in de achttiende eeuw niet altijd voldoet aan de vormkenmerken. Het kan dan ook zijn dat een vorm *der* gebruikt wordt, waar normaal gesproken *des* zou moeten staan. *Der* wordt historisch gezien gebruikt bij substantieven met een mannelijk of onzijdig enkelvoud. *Des* komt daarentegen voor bij vrouwelijke substantieven en meervouden.

In het verslag van Marcant valt meteen op dat de genitief bij het artikel voornamelijk voorkomt in combinatie met een tijdsaanduiding, zoals *des nagts* of *des avonds*. De constructies die hij vormt voldoen ook aan de vormkenmerken. Frappant is echter dat hij de volgende zin schrijft:

wy kwaemen onder het land in de reede van alwaerder veele scheepen waeren, en *des anderdaegs smorgens* wy kreegen order Dat wy van daer moesten vertrekken (Marcant, ± 1811, p.25)

De scribent verwerkt hier twee genitiefvormen in zijn verslag, maar hanteert bij *des anderdaegs* de klassieke synthetische genitief, terwijl hij bij *smorgens* de markeerder weglaat. Uit het corpus blijkt dat de scribent 60 keer de markeerder van de genitief weglaat en vervangt door de verkorte vorm *s'*³⁰. Hij plaatst hierbij het weglatingsteken meestal na de *s* in plaats van ervoor. Het gebruik van deze constructie geeft waarschijnlijk blijk van de verdwijning van de synthetische genitief, die

³⁰ De matches voor de constructie worden niet verder besproken, maar zijn terug te vinden in de bijlagen van deze scriptie (cf. bijlage 3).

evolueerde naar de vorm zoals we hem vandaag kennen in *'s morgens*. Het kan tevens duiden op de invloed van de orale taal in zijn kroniek. De oorspronkelijke genitiefconstructie verdween namelijk eerst in de gesproken variëteit, maar bleef langer behouden in geschreven teksten (Nobels, 2013, p.225).

Zoals eerder gezegd, gebruikt Van der Scheer in zijn reisverhaal veel meer genitiefvormen dan Marcant. Bovendien lijken de 218 constructies met het bepaald lidwoord zorgvuldig te zijn opgesteld door Van der Scheer, waardoor hij dus ook steeds voldoet aan de vormkenmerken van de synthetische genitief³¹. In vergelijking met de Frans-Vlaamse scribent past hij de genitiefconstructies toe op verschillende woorden en contexten, waaruit zijn beheersing van dit formele kenmerk duidelijk blijkt.

Uit de voorgaande analyses konden we al afleiden dat de noordelijke reiskroniek dichter tegen de geschreven taal aanleunt. Uit de analyse van de genitief blijkt dat Van der Scheer de norm beheerst en deze ook kan toepassen in zijn manuscript. De frequentie van genitiefconstructies wijst erop dat hij een verslag wil brengen dat aan de norm van de schrijftaal voldoet. De oorspronkelijke genitief komt immers het vaakst voor in documenten die kenmerkend zijn voor de formele taal. Een reiskroniek is normaal gesproken een weinig formeel genre, toch is zijn werk geschreven om gelezen te worden door buitenstaanders. Dit resulteert in een taal met weinig orale kenmerken. Marcant verwerkt daarentegen amper synthetische genitieven in zijn reisverhaal. De enkele constructies die in Marcants verhaal terug te vinden zijn, bevinden zich vaak in dezelfde context. Het lijkt dan ook dat deze scribent moeite heeft met het vormen van genitiefconstructies ofwel - door het beoogde leespubliek - de drang niet voelt om aan de norm te voldoen. Hij schrijft immers een spontaan verslag, dat dient om door familieleden gelezen te worden. Zoals Simons en Rutten (2014) ook al ondervonden, nodigt een dergelijk document uit om alternatieve genitiefconstructies op te nemen in plaats van de formele synthetische genitief. Zo merkten we op dat Marcant de markeerder van de synthetische genitief vaak weglaat en afkort tot *s'*. Of hij ook alternatieve genitiefconstructies opneemt in zijn manuscript is voorlopig onduidelijk. We hebben in deze analyse enkel de synthetische genitief bestudeerd.

In ieder geval lijkt deze historische genitief nog levendig te zijn in het negentiende-eeuwse geschreven taalgebruik, vooral dan in het reisverslag van de noordelijke scribent. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of de normerende publicaties niet enkel invloed uitoefenden op de achttiende-eeuwse taal, zoals Simons en Rutten (2014, p.70) al opmerkten, maar ook nog inwerking hadden op de formele taal in de vroege negentiende eeuw.

³¹ We controleerden hiervoor 30 willekeurige matches uit het corpus om te bepalen of de scribent aan de vormkenmerken voldoet.

7.6 Clause linking

Het verbinden van zinnen aan de hand van een nevenschikkend voegwoord zoals *en* of *maar* is erg typerend voor teksten die op de gesproken taal gebaseerd zijn. De hoge klasse wisselt deze constructies in de achttiende eeuw in voor de verbinding van zinnen door interpunctie. De lage en middenklasse van de maatschappij houdt daarentegen langer vast aan vormen met een nevenschikkend voegwoord. Formele documenten zijn dan ook de eerste bronnen die consequent punten en komma's vertonen. Daarom wordt het aanbrengen van interpunctie gezien als een kenmerk van de geschreven taal dat afkomstig is uit de hoge sociale klasse (Van der Wal & Rutten, 2014, p.268-269). In deze analyse trachten we te achterhalen in welke mate de twee scribenten gebruik maken van interpunctie (./,) of nevenschikkende voegwoorden (*en/maar/want*) om (bij)zinnen aan elkaar te koppelen.

Hoewel de opkomst van interpunctie in formele teksten het gebruik van nevenschikkende voegwoorden niet uitsluit, gaan we in deze studie na wat de verhouding is tussen de geschreven en gesproken variant om zinnen aan elkaar te schakelen³². In het corpus van Van der Scheer verkregen we in totaal 2974 matches en in het Frans-Vlaamse corpus 826. Tabel 9 geeft een overzicht van de verdeling van de resultaten, terwijl figuur 7.7 de verhoudingen grafisch weergeeft.

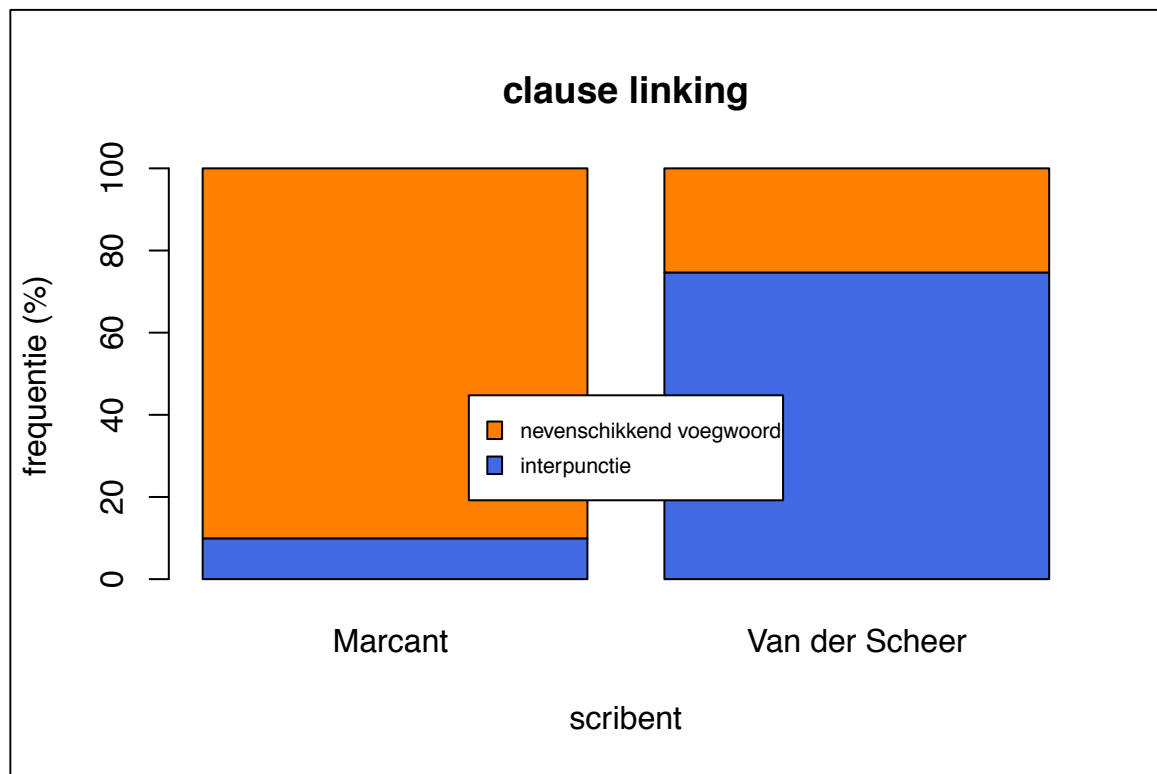
	Nevenschikkende voegwoorden		Interpunctie		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Marcant	744	90,07	82	9,93	826	100
Van der Scheer	754	25,35	2220	74,65	2974	100

Tabel 9: absolute en relatieve verdeling van clause linking aan de hand van nevenschikkende voegwoorden en interpunctie

Als we de bovenstaande tabel bekijken, krijgen we meteen een beeld van de verhoudingen tussen interpunctie en de nevenschikkende voegwoorden in de twee manuscripten. Marcant verbindt de zinnen in zijn verslag voornamelijk door conjuncties te gebruiken, in 90% van de gevallen verkiest hij deze constructie boven interpunctie (10%). Van der Scheer lijkt daarentegen meer op de hoogte te zijn van de formele verbindingsmogelijkheden. Hij plaatst dan ook het vaakst punten en

³² We moeten wel opmerken dat ook voegwoorden die een tegenstelling (*maar*) of causaal verband (*want*) tussen verschillende zinnen uitdrukken in rekening werden genomen. De resultaten zijn dus niet enkel afkomstig van conjuncties waarmee een wisseling in gespreksonderwerp wordt aangeduid.

komma's om de verschillende zinnen van elkaar te scheiden (75%). De nevenschikkende voegwoorden treden in 25% van de gevallen op in zijn reiskroniek.

Figuur 7.7: de relatieve verdeling van clause linking aan de hand van nevenschikkende voegwoorden en interpunctie

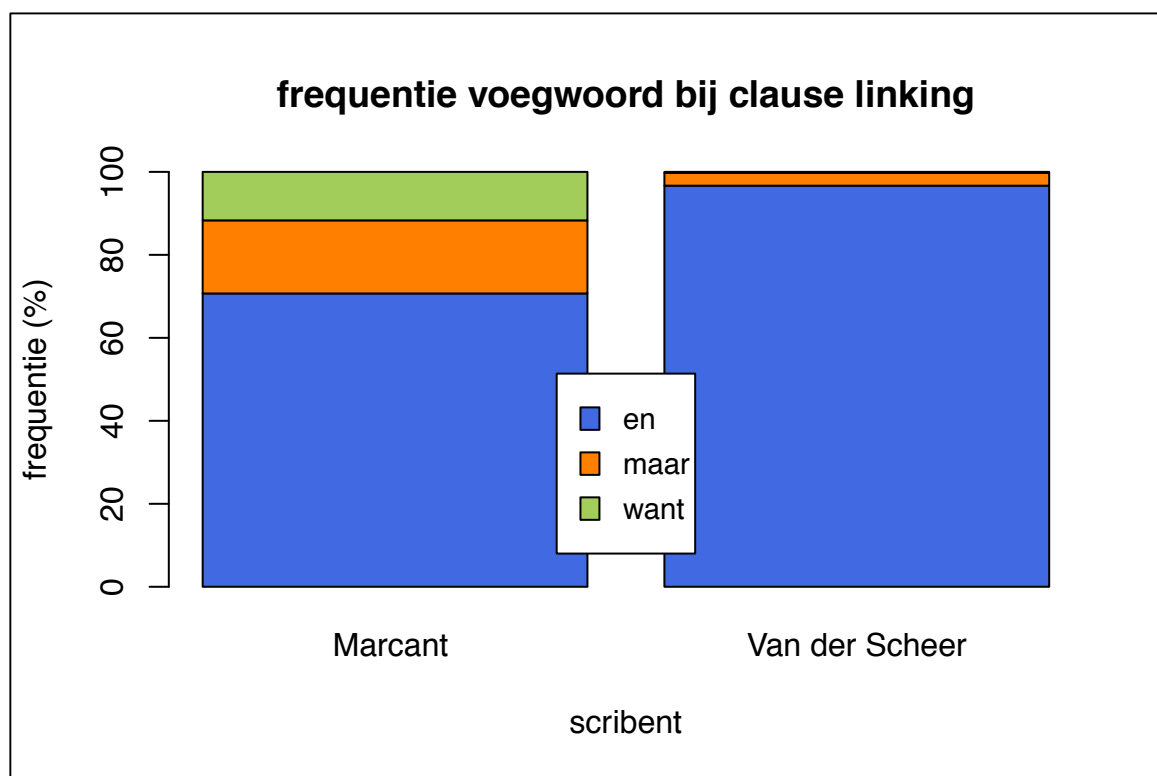
Opnieuw wordt dus duidelijk dat Van der Scheers verslag nauw aansluit bij de formele taal. Marcant weet sommige van deze schriftelijke aspecten ook op te nemen in zijn reisverhaal, al drukt hij zich niet consequent uit in deze variëteit. Hij is dus ongetwijfeld op de hoogte van de norm voor de geschreven taal, maar voelt mogelijk geen drang om zich op formele wijze uit te drukken. In tegenstelling tot Van der Scheer schrijft hij zeer lange zinnen, die vaak aan elkaar gekoppeld worden door voegwoorden zoals *en*, *maar* of *want*. Het is dan ook geen verrassing dat sommige passages in zijn kroniek moeten herlezen worden om de inhoud te begrijpen. Ook Van der Scheer maakt gebruik van nevenschikkende voegwoorden, maar toch overheersen de punten en komma's in zijn verslag. Dit gegeven sluit aan bij het onderzoek van Van der Wal en Rutten (2014), waarin ze besluiten dat “punctuation as the prototypically written means of clause chaining was introduced into the letters by men from the UMC and the UC” (Van der Wal & Rutten, 2014, p.287). Het lijkt dan ook dat Van der Scheer, als lid van de hogere middenklasse, de norm beheerste en deze wist toe te passen in zijn reisverslag. Toch vermoeden we dat ook Marcant deel uitmaakt van de hogere middenklasse. Hij introduceert de formele interpunctie in zijn kroniek, maar verkiest steeds het

gebruik van de nevenschikkende conjuncties. Mogelijk is dit te verklaren door het spontaan geschreven verslag of het gebrek aan schrijfervaring.

Culpeper en Kytö (2010, p.165-167) ondervonden al dat het nevenschikkend voegwoord *and* in het vroegmoderne Engels typerend was voor tekstgenres die op de gesproken taal gebaseerd zijn. Ook Van der Wal en Rutten (2014, p.284) besluiten dat het voegwoord *en* in het Nederlands het meest kenmerkend is voor de orale variëteit. Ze ontdekken eveneens dat het gebruik van deze conjunctie afneemt naarmate de scribent meer betrokken geraakt in de schrijfcultuur. Als we de frequentie van elk voegwoord in de twee bestudeerde corpora bekijken, verkrijgen we het volgende resultaat:

	en		maar		want		totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Marcant	526	70,70	131	17,61	87	11,69	744	100
Van der Scheer	729	96,68	23	3,05	2	0,27	754	100

Tabel 10: absolute en relatieve verdeling per nevenschikkend voegwoord

Figuur 7.8: de relatieve frequentie bij de nevenschikkende voegwoorden gebruikt bij clause linking

Hoewel we zouden verwachten dat Marcant ook hier het meest spreektaalige patroon vertoont, zien we dat hij een grotere variatie qua voegwoorden hanteert dan Van der Scheer. De conjunctie *en* is weliswaar de meest gebruikte constructie in beide corpora, maar het feit dat de noordelijke scribent bijna uitsluitend *en* als voegwoord gebruikt, is eerder verrassend. Uit eerdere studies blijkt immers dat het gebruik van deze nevenschikkende conjunctie afneemt naarmate men meer vertrouwd is met de schrijfcultuur (Van der Wal & Rutten, 2014, p.284). Toch is het niet zo dat de aanwezigheid van interpunctie de traditie van het nevenschikkend voegwoord *en* uitsluit. Scribenten uit het *Brieven-als-Buit*-corpus combineren immers ook verscheidene strategieën, waardoor ze nevenschikkende voegwoorden in één zin gebruiken en interpunctie in een andere (ibid.). Een van de schrijvers in het *Brieven-als-Buit*-corpus is een soortgelijk persoon als Van der Scheer; hij is een achttiende-eeuwse dichter en uitgever uit de hoge klasse van de maatschappij. Dit uit zich ook in zijn taalgebruik, in slechts twee procent van de zinnen hanteert hij clause linking met het voegwoord *en* (Van der Wal & Rutten, 2014, p.285). Van der Scheer is dan wel afkomstig uit de hoge middenklasse, toch is het verschil opmerkelijk. Het lijkt dan ook dat zijn laatste verslag is aangepast aan de formele taal. Mogelijk bevatte het memoriaal dat hij simultaan met de gebeurtenissen schreef minder vormen van interpunctie, maar wel veel voegwoorden. De interpunctie zou dan toegevoegd zijn aan de reiskroniek die hij achteraf schreef, waardoor het verhaal een formele status kreeg.

Uit de eerdere analyses bleek al dat Marcant meer aansluiting zoekt bij de orale taal in zijn schrijven. Interpunctie is in zijn verslag dan ook slechts beperkt aanwezig. Naast het voegwoord *en* gebruikt hij tevens de nevenschikkende conjuncties *maar* en *want*. Wat dit kenmerk betreft, lijkt zijn verslag dus een vrij hoge mate van oraliteit te vertonen. Het is in ieder geval interessant dat naast *en* ook andere nevenschikkende voegwoorden optreden in een corpus waarvan we bepaalden dat het orale aspecten bevat. Met enige voorzichtigheid kunnen we dan ook stellen dat niet enkel het voegwoord *en*, maar mogelijk ook de conjuncties *maar* en *want* in dit manuscript uit de spreektaal afkomstig zijn. Toch is dit slechts een veronderstelling en dient verder synchronisch en diachronisch onderzoek hier uitsluitsel over te geven.

8 Conclusie

Ruim 200 jaar geleden vochten verschillende Nederlandstalige soldaten aan de zijde van Napoleon. Velen werden als krijgsgevangene opgesloten, nog meer mannen trokken te voet of te paard dieper de hel in. Niet wetende of ze ooit nog naar huis zouden keren, hielden ze hun belevenissen bij in een dagboek of reisverslag. Twee van deze reiskronieken stonden centraal in deze masterscriptie; het eerste werk is afkomstig van soldaat Marcant uit Winnezele (Frans-Vlaanderen), het andere van Garde d'Honneur Van der Scheer uit Coevorden (Drenthe). Terwijl de ene scribent op samengevoegde bladen zijn belevenissen noteerde voor persoonlijke en familiale doeleinden, schreef de andere drie verslagen over zijn ervaringen in de oorlog. Waarschijnlijk ambieerde deze laatste een uitgave van zijn reisverhaal, dat hij bij zijn thuiskomst aan de hand van bijgehouden notities opstelde; de publicatie bleef uit.

Vaak wordt van dergelijke egodocumenten verwacht dat ze de gesproken taal van de schrijvers weergeven. Toch is dit niet altijd het geval. Koch en Oesterreicher (1985, p.18) situeren zulke bronnen daarom ook in het midden op het continuüm van de gesproken en geschreven taal (*Sprache der Nähe* versus *Sprache der Distanz*). Om te achterhalen in welke mate de twee scribenten uit de hogere middenklasse hun dialect neerschreven, onderzochten we de oraliteit van het taalgebruik in de manuscripten. Dit gebeurde aan de hand van drie linguïstische kenmerken die typerend zijn voor de gesproken taal in de gebieden waaruit de scribenten afkomstig zijn: sjwa-apocope, de rode en groene volgorde in de werkwoordelijke eindgroep en *n*-deletie na sjwa werden onder de loep genomen. Omdat de afwezigheid van een bepaald oraal aspect niet betekent dat de taal in het manuscript aansluit bij de geschreven norm, analyseerden we ook drie taalkundige features kenmerkend voor de formele schrijftaal: tegenwoordige deelwoorden, de synthetische genitief en clause linking door interpunctie. Bij dit laatste kenmerk werden ook de nevenschikkende conjuncties in rekening genomen. De verhouding tussen beide kan immers ook meer vertellen over het aandeel van de orale variëteit in de twee verslagen.

Wat de analyse van de orale features betreft, merken we dat het aantal vormen afkomstig uit de gesproken taal zeer beperkt zijn. Daarentegen bevindt de standaardvorm voor alle drie de kenmerken zich steeds tussen de verschillende varianten die optreden in de corpora. Zo zien we bij de analyse van sjwa-apocope dat de lokale dialectische vorm op *-en* zelfs helemaal niet optreedt in het Frans-Vlaamse corpus. De scribent gebruikt naast de standaardtalige vorm op *-ø* (bijvoorbeeld *ik heb*), de eerder regionale variant op *-e*, zoals in *ik hebbe*.

Ook in de resultaten van de werkwoordelijke eindgroep merken we op dat de formele 'rode' volgorde prominent aanwezig is in Van der Scheers manuscript. Waarschijnlijk betekent dit dat de

scribent zich op syntactisch vlak niet liet beïnvloeden door de gesproken taal. Toch kunnen we aan de hand van dit kenmerk alleen geen conclusies trekken, aangezien in het Drentse gebied zowel de ‘rode’ als ‘groene’ volgorde overheersen in de gesproken variëteit.

De resultaten voor *n*-deletie na *sjwa* spreken voor zich. Hoewel eerdere studies (cf. Ryckeboer (1975) voor Frans-Vlaanderen en Simons & Rutten (2014) voor Drenthe) aantonen dat de slot-*n* soms weggelaten wordt in de twee gebieden waar volgens dialectkaarten geen *n*-deletie optreedt, zien we dat onze scribenten consequent de slot-*n* schrijven bij infinitieven en meervoudige substantieven. De enkele keren dat dit niet gebeurt, lijkt het om verschrijvingen en onnauwkeurigheden te gaan.

Als we deze bevindingen tegenover de resultaten uit de analyses van de formele kenmerken plaatsen, valt een groter contrast op tussen de twee scribenten. Het tegenwoordig deelwoord dat in de achttiende eeuw nog vrij sterk aanwezig is in informele egodocumenten, komt in beide negentiende-eeuwse corpora beduidend minder voor. Daarnaast valt op dat vooral Marcant weinig creatief is in het vormen van deelwoordconstructies. Ook Van der Scheer verwerkt minder tegenwoordige deelwoorden in zijn verslag, al past hij de constructie toe op evenveel verschillende werkwoorden als de scribenten in het achttiende-eeuwse corpus van Rutten (2008). Van der Scheer wist dus duidelijk hoe hij de deelwoorden moest vormen, maar keerde zich onder invloed van de negatieve evaluaties van Weiland (1805) en Siegenbeek (1810) mogelijk tegen deze constructie, waardoor het participium praesentis minder optreedt in zijn reisverslag.

Het grootste verschil in het taalgebruik van de twee soldaten vinden we terug bij de analyse van de synthetische genitief. Terwijl Van der Scheer de oorspronkelijke bezitsvorm in hoge mate op verschillende voorbepalende woorden toepast, hanteert Marcant dit formele kenmerk amper in zijn kroniek. We zien wel dat de Frans-Vlaamse schrijver de afgekorte vorm van *des*, zoals in *'s morgens*, meermaals probeert te implementeren in zijn verhaal. Aangezien de synthetische genitief eerst verdween in de spreektaal, lijkt het weglaten van de markeerder in zijn geschreven tekst te wijzen op een invloed van de gesproken variëteit. We moeten wel opmerken dat we de synthetische genitiefvorm niet hebben afgewogen tegen alternatieve, meer spreektaalige constructies (bijvoorbeeld de *van*-constructie). Dit zou een duidelijker beeld kunnen geven over de orale invloed op de geschreven taal, tenminste wat de analyse van de genitief betreft.

Het laatste kenmerk dat onderzocht werd, is clause linking aan de hand van interpunctie en nevenschikkende voegwoorden. Hier zien we dat Marcant voornamelijk zinnen aan elkaar koppelt door gebruik te maken van een nevenschikkende conjunctie. Van der Scheer verbindt de zinnen daarentegen consequent aan de hand van interpunctie. Daarnaast maakt hij af en toe gebruik van het voegwoord *en*, dat kenmerkend is voor de gesproken taal. Dit wijst echter niet rechtstreeks op

een invloed uit de spreektaal. Interpunctie werd namelijk pas veelvuldig verwerkt in achttiende-eeuwse teksten uit de hoge klasse van de maatschappij. Het is dus zeker niet uitzonderlijk dat Van der Scheer in een soort van overgangperiode zit, waarin nevenschikkende voegwoorden en interpunctie naast elkaar voorkomen als verbindend element tussen (bij)zinnen. In het *Brieven-als-Buit*-corpus merkten Van der Wal en Rutten (2014, p.284) immers ook al op dat de scribenten de twee strategieën combineren. In tegenstelling tot de noordelijke schrijver, is er bij Marcant een grotere variatie in nevenschikkende voegwoorden waar te nemen. Naast *en*, treden de conjuncties *maar* en *want* meermaals op.

De orale kenmerken die we onderzochten zijn dus slechts beperkt op te merken in de twee manuscripten. De formele features zijn daarentegen sterk aanwezig in het verslag van Van der Scheer. Hij lijkt de geschreven norm duidelijk te beheersen en weet deze toe te passen in zijn reisverslag. Ook Marcant is ongetwijfeld op de hoogte van de normatieve traditie en is zich bewust van de kenmerken die tot de formele schrijftaal behoren. Toch weet hij deze aspecten minder goed te verwerken in zijn kroniek. Bovendien zien we dat de formele kenmerken soms beïnvloed worden door de spreektaal, zoals bijvoorbeeld bij de synthetische genitief het geval is. Marcant tracht weliswaar een verhaal te brengen dat aan de regels van de schrijftaal voldoet, maar slaagt hier niet altijd in. Het is wel zo dat de formele variant steeds opduikt tussen de andere, eerder orale of niet-standaardtalige vormen. De scribent lijkt dus gebruik te maken van een geïntendeerde standaard (Vandenbussche, 2002), waarin hij probeert zijn schrijfniveau op te krikken. Daarenboven weet hij dat erg lokale, dialectische vormen uit den boze zijn in de schrijftaal, waardoor hij dergelijke varianten vervangt door een ruimer verspreid kenmerk; denk bijvoorbeeld aan de *-e* vorm bij de vervoeging van de eerste persoon in het indicatief praesens. Door zijn eigen dialect achterwege te laten, maakt hij gebruik van een supraregionale variëteit, die over een groter gebied verstaanbaar is.

Als we deze bevindingen projecteren op onze onderzoeksvraag, wordt onze hypothese bevestigd. Marcants verslag bevindt zich op het continuüm van Koch en Oesterreicher (1985) duidelijk dichter tegen de pool van de *Sprache der Nähe* dan het reisverhaal van Van der Scheer. Dit is deels te verklaren door de aard van het document. Terwijl de Frans-Vlaamse scribent zijn belevenissen bijhield om te delen met familieleden, had de noordelijke schrijver waarschijnlijk ambitieuzere bedoelingen. Deze laatste schreef immers drie verslagen, waardoor de ruimtelijke en temporele afstand van het werk veel groter is dan bij het spontaan geschreven verslag van Marcant. Van der Scheer kreeg zo de kans om zijn werk te redigeren, waardoor het beantwoordt aan de normen van de formele taal. Marcants verhaal is daarentegen spontaan geschreven, met als resultaat dat orale kenmerken ook optreden in het persoonlijke egodocument. Toch moeten we opmerken dat deze

studie uitgaat van slechts zes linguïstische kenmerken. Het is met andere woorden mogelijk dat minder opvallende orale of formele features ook voorkomen in de manuscripten, wat andere resultaten zou kunnen geven.

In ieder geval is het evident dat beide scribenten zich bewust zijn van een verschil in de gesproken taal en de variëteit die men verwacht op papier terug te vinden. Van der Scheer is waarschijnlijk meer vertrouwd met de regels van de geschreven taal, waardoor hij deze vlot kan toepassen in zijn verslag. Marcant probeert formele kenmerken op te nemen, maar weet minder goed hoe. Door gebruik te maken van zowel orale als standaardtalige vormen, is het hybride taalgebruik in zijn verslag dan ook prominent aanwezig. De vraag is echter of het eerste document dat de noordelijke scribent simultaan met de gebeurtenissen in het Franse leger schreef, ook voldoet aan de formele kenmerken van de geschreven taal. Door de hoge mate van spontaneïteit van het schrijven is de kans immers groot dat er meer orale aspecten naar voren komen in dat verslag. Om deze reden zou het dan ook interessant zijn om een diachronische studie uit te voeren op de drie werken die Van der Scheer schreef, om zo het verschil tussen de orale en formele kenmerken tussen de drie documenten te bepalen.

Deze masterscriptie toont nogmaals aan dat niet alle persoonlijke egodocumenten dicht tegen de gesproken taal aanleunen. Hoewel extra informatie over de scribenten vaak ontbreekt, blijkt ook dat de inhoud van het document kan bijdragen aan een beter begrip van de schrijfvaardigheid van de auteurs. Daarenboven wordt duidelijk dat er zelfs bij geschoolde mannen uit de middenklasse van de maatschappij in de negentiende eeuw sprake kan zijn van een hybride taalgebruik, dat zowel kenmerken van de formele als orale taal bevat. Bovendien verkregen we uit de analyses interessante resultaten, die de moeite lonen om verder te onderzoeken met een uitgebreider corpus. Zo ontdekten we onder meer een groot verschil tussen de aanwezigheid van tegenwoordige deelwoorden in ons corpus in vergelijking met de informele egodocumenten uit het *Brieven-als-Buit*-corpus, dat Rutten (2008) onderzocht. In de twee reiskronieken komt deze constructie bijna drie keer minder voor dan in het achttiende-eeuwse corpus. Zelfs in een formeel geschreven document, zoals dat van Van der Scheer, is dit kenmerk in lage aantallen aanwezig. Dit is op zijn minst een opvallend gegeven en de vraag rijst dan ook of de negentiende eeuw cruciaal was voor de verdwijning van het participium praesentis, al dan niet onder invloed van de normerende grammatici.

De case study die in deze masterscriptie werd behandeld, toont alvast aan dat ook reiskronieken als egodocument een interessante bron zijn om linguïstische analyses op uit te voeren. Toch is verder onderzoek met meer linguïstische kenmerken, sociale variabelen en een extensieve dataset belangrijk om deze bevindingen op grote schaal te bevestigen.

9 Bibliografie

9.1 Primaire bronnen

Marcant, M.F. (± 1811). *Dagboek van de wederwaardigheden van Maxent Frederic Markant*. Bewaard in Gent: Psychiatrisch Centrum Gent-Sleidinge.

Van der Scheer, D.H. (± 1814) *Journal als garde d'honneur*. Bewaard in Assen: Drents Archief.

Van der Scheer, D.H. (± 1814) *Verhaal over myn lotgevallen als garde d'honneur*. Bewaard in Assen: Drents Archief.

Van der Scheer, D.H. (± 1814) *Zakboekje als garde d'honneur*. Bewaard in Assen: Drents Archief.

9.2 Secundaire bronnen

Auer, A., Peersman C., Pickl S., Rutten G., & Vosters R. (2015). Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1(1), 1-12.

Barbiers, S., Van der Auwera, J., Bennis, H., Boef, E., De Vogelaer, G., & Van der Ham, M. (2008). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bergs, A. (2012). The Uniformitarian Principle and the Risk of Anachronisms in Language and Social History. In Hernandez-Campoy, J.M., & Conde-Silvestre, J.C. (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (pp.80-98). New Jersey: Blackwell Publishing.

Bertaud, J.P. (1992). *Histoire de Consulat et de l'Empire. Chronologie commentée*. Parijs: Librairie Académique Perrin.

Bloemhoff, H., & Nijkeuter, H. (2004). *Taal in stad en land. Drents*. Den Haag: Sdu uitgevers.

Bontekoe, W.Y. (1971). *Journal, ofte Gedenckwaerdighe beschrijvinghe vande Oost-Indische reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe van Hoorn*. Amsterdam: Van Kampen.

Booij, G. (1995). *The phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.

Boonen, U. (2012). Volgordevariatie in twee- en meerledige hypotactische en paratactische werkwoordclusters in Middelnederlandse oorkonden. *Taal & Tongval*, 64, 11-40.

Burridge, K. (1993). *Syntactic Change in Germanic. Aspects of language change in Germanic with particular reference to Middle Dutch*. Amsterdam: Benjamins.

Coussé, E. (2003). Volgordevariatie en herinterpretatie van de tweeledige werkwoordelijke eindgroep in de bijzin. *Taal & Tongval* 55, 138-156.

- Coussé, E. & De Sutter, G. (2012). De historische wortels van de rode en groene volgorde in het Nederlands. *Taal & Tongval* 64, 73-102.
- Culpeper, J. & Kytö, M. (2010). *Early Modern English dialogues: spoken interaction as writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Bonth, R., L. van Driel, J. Komen, J. van der Horst, M. Mooijaart & R. Tempelaars (1997). 6. Nieuwnederlands (circa 1650-1880). In: Van den Toorn, M.C., W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn & J.M. van der Horst (red.) (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (pp.361-453). Amsterdam: University Press.
- De Meersman, A. (1990). Bijzinsvolgorde in de tweeledige ww-groepen. Een verkennende historische schets. *Taal & Tongval* 42, 152-185.
- De Sutter, G. (2005). *Rood, groen, corpus! Een taalgebruiksgebaseerde analyse van woordvolgordevariatie in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen* [doctoraatsproefschrift]. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven Faculteit Letteren.
- De Wulf, C. (2003). Procopie van de h-. *Taal & Tongval* 2, 216-231.
- De Wulf, C. & Taeldeman, J. (2001). Apocope en insertie van -n na sjwa in de zuidelijke Nederlandse dialecten: conditionering en geografie. *Taal & Tongval* 14, 7-51.
- Dekker, R. (1993). Wat zijn egodocumenten?. *Indische Letteren* 8, 103-112.
- Den spyegel der Salicheyt van Elckerlijck*. (1979). Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel.
- Duinhoven, A.M. (1998). Concurrerende volgordepatronen in de werkwoordgroep. *Nederlandse Taalkunde* 2, 96-119.
- Elsapß, S. (2012). The Use of Private Letters and Diaries in Sociolinguistic Investigation. In Hernandez-Campoy, J.M., & Conde-Silvestre, J.C. (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (pp.156-169). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Elsapß, S., Langer, N., Scharloth, J., & Vandenbussche, W. (red.). (2007). *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*. Berlijn/ New York: De Gruyter.
- Goeman, T., Van Oostendorp, M., Van Reenen, P., Koornwinder, O., Van den Berg, B., & Van Reenen, A. (2008). *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten Deel II*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Haeseryn, W. (1990). *Syntactische normen in het Nederlands. Een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep* [doctoraatsproefschrift]. Nijmegen: Radboud Universiteit Faculteit der Letteren.
- Haeseryn, W., Geerts, G., & Romijn, K. (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Nijhoff.

- Hernández-Campoy, J.M. & Schilling, N. (2012). The Application of the Quantitative Paradigm to Historical Sociolinguistics: Problems with the Generalizability Principle. In Hernandez-Campoy, J.M., & Conde-Silvestre, J.C. (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (pp.63-79). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Hulme, P. & Youngs, T. (2002). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Irvine, J. T., & Gal, S. (2000). Language ideology and linguistic differentiation. In P. V. Kroskrity (red.), *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities* (pp.35–83). Santa Fe: School of American Research Press.
- Koch, P. & Oesterreicher, W. (1985). Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15-43.
- Krol, E. (2002). Gekidnapte elitezoontjes: over de gardes d'honneur 1815 van D.H. ten Kate van Loo. *Literatuur* 19 (2), 77-86.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change. Volume 1: Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Labov, W. (2001). *Principles of linguistic change. Volume 1: Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Labov, W. (2001). *Principles of Linguistic Change. Volume 2: Social Factors*. Oxford: Blackwell.
- Martineau, F. & Tailleux, S. (2014). From local to supra-local. Hybridity in French written documents from the nineteenth century. In Rutten, G., Vosters, R., & Vandenbussche, W. (red.), *Norms and usage in Language History, 1600-1900. A Sociolinguistic and comparative perspective* (pp.223-247). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Marynissen, A. (2004). De conditionering van de sjwa-apocope bij zijn ontstaan in het Middelnederlands. In: De Caluwe, J., De Schutter, G., Devos, M. & Van Keymeulen, J. (red.), *Schatbewaarder van de Taal. Johan Taeldeman. Liber Amicorum* (pp.609-620). Gent: Academia Press.
- Milroy, J. (2012). Sociolinguistics and Ideologies in Language History. In Hernandez-Campoy, J.M., & Conde-Silvestre, J.C. (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (pp.571-584). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Nevalainen, T. & Raumolin-Brunberg, H. (2012). Historical Sociolinguistics: Origins, Motivations, and Paradigms. In Hernandez-Campoy, J.M., & Conde-Silvestre, J.C. (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (pp.22-40). New Jersey: Blackwell Publishing.

- Nijkeuter, H. (2001). *De pen genijdt aan Drenthe's dierbaren grond. Literaire bedrijvigheid in de Olde Lantschap, 1816-1956* [doctoraatsproefschrift]. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen Faculteit der Letteren.
- Nobels, J.M.P. (2013). *(Extra)ordinary Letters: A View from Below on Seventeenth-century Dutch* [doctoraatsproefschrift]. Leiden: Universiteit Leiden Faculteit der Letteren.
- Pauwels, A. (1953). *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. Leuven: M. & L. Symons.
- Peersman, C., Rutten, G., & Vosters, R. (2015). Romance-Germanic encounters along the language border: past, present and future. In C. Peersman, Rutten, G., Vosters, R. (red.), *Past, present and future of a language border. Germanic-Romance encounters in the low countries* (pp.1-16). Berlijn/Boston: De Gruyter.
- Porteman, K. & Smits-Veldt, M.B. (2008). *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Prakke, H.J. (1941). Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859), de derde podagrist, uitgever te Koevorden, verwaarloosd wegbereider der Drentse heemkunde. *Saxo-Frisia*, 1-8.
- Puttaert, J. (2016). Linguistic Hybridity in Nineteenth-Century Lower-Class Letters. A Case Study from Bruges. In A.-C. Edlund, T.G. Ashplant, & A. Kuusmin (Red.), *Northern Studies Monographs 4 : Reading and writing from below. Exploring the margins of modernity* (pp. 215-234). Umeå: Umeå University/Royal Skyttean Society.
- Rinkel, T. (1989). Over zeventiende-eeuwse participiumconstructies; participiumconstructies bij Hooft, De Laet en De Vries. *Voortgang* (10), 205-237.
- Rosenboom, T. & Roeper, V. (2002). *Het Journaal van Bontekoe*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Rutten, G. (2008). Standaardvariatie in de achttiende eeuw: Historisch-sociolinguïstische verkenningen. *Nederlandse Taalkunde* 13, 34-59.
- Rutten, G. In samenwerking met Rik Vosters (2011). *Een nieuwe Nederduitse spraakkunst. Taalnormen en schrijfprijktijken in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw*. Brussel: VUBPress.
- Rutten, G. & Van der Wal, M. (2011). Local dialects, supralocal writing systems. The degree of orality of Dutch private letters from the seventeenth century. *Written Language & Literacy* 14 (2), 251-274.
- Rutten, G., Vosters, R., & Van der Wal, M. (2015). Frenchification in discourse and practice. Loan morphology in private letters of the eighteenth and nineteenth centuries. In: C. Peersman, G. Rutten, & R. Vosters (red.), *Past, present and future of a language border. Germanic-Romance encounters in the Low Countries* (143-169). Berlijn/ Boston: De Gruyter.

- Ryckeboer, H. (1975). Over de n-apokope in Frans-Vlaanderen. *Taal & Tongval* 27, 82-85.
- Ryckeboer, H. (2001). De Kroniek van een Napoleonsoldaat uit Winnezele (Frans-Vlaanderen). *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 225-290.
- Ryckeboer, H. (2002). The Dutch/Flemish in the North of France. In Treffers-Daller, J. & Willemyns, R. (red.), *Language Contact at the Romance-Germanic Language Border* (pp.22-35). Bristol: Multilingual Matters.
- Ryckeboer, H. (2003). “Te Duynkerk gaet het al verkeerd...” Het taalbewustzijn van de Vlaamssprekenden in Frankrijk. *Nederlands Van Nu* 51, 29-32.
- Ryckeboer, H. (2004). *Taal in stad en land. Frans-Vlaams*. Tiel: Lannoo.
- Ryckeboer, H. (1997/2009). *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten* [doctoraatsproefschrift]. Gent: Universiteit Gent Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
- Schoemaker, B., & Rutten, G. (2017). Standard language ideology and Dutch school inspection reports (1801-1854). *Sociolinguistica*, 31 (1), 109-124.
- Simons, T. (2013). *Ongekend 18^e-eeuws Nederlands. Taalvariatie in persoonlijke brieven* [doctoraatsproefschrift]. Utrecht: Utrecht Institute of Linguistics OTS
- Simons, T., & Rutten, G. (2014). Language norms and language use in eighteenth-century Dutch. In Rutten, G., Vosters, R., & Vandenbussche, W. (red.), *Norms and usage in Language History, 1600-1900. A Sociolinguistic and comparative perspective* (pp. 49-72). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Van Bree, C. (2004). *Historische Taalkunde*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Van Leuvensteijn, J.A. (1997). Vroegnieuwlands (circa 1550-1650). In: Van den Thoon, M.C., Pijnenburg, W.J.J., Van Leuvensteijn, J.A. & Van der Horst, J.M. (red.). *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (pp. 227-359). Amsterdam: University Press.
- Van Loey, A. (1948). Over de apocope der n in het Middelnederlands (Vlaams en Brabants). *H.C.T.D. XXII*, 40-48.
- Van de Woestijne, K. (1928). Het vader-huis. In: Van de Woestijne, K. (red.). *Werken* (pp.21-106). Eerste deel – Lyriek I. Bussum: C.A.J. van Dishoeck.
- Van der Horst, J.M. (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis. Deel 2*. Leuven: Universitaire pers.
- Van der Horst, J. & Van der Horst, K. (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag/ Antwerpen: Sdu Uitgevers, Standaard Uitgeverij.
- Van der Sijs, N. (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.
- Van der Sijs, N., & Willemyns, R. (2009). *Het verbaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.

- Van der Wal, M. (1995). *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*. Den Haag: Sdu.
- Van der Wal, M. (2006). *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Van der Wal, M. (2007). Eighteenth-century linguistic variation from the perspective of a Dutch diary and a collection of private letters. In Elspaß, S., Langer, N., Scharloth, J., & Vandenbussche, W. (red.), *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)* (pp.83-96). Berlijn/ New York: De Gruyter.
- Van der Wal, M. (2010). Standaardisatie en destandaardisatie in Nederlanden, Vlaanderen en Zuid-Afrika. In Van der Wal, M.J., & Francken E. (red.), *Standaardtalen in beweging* (pp.11-26). Amsterdam & Munster: Stichting Neerlandistiek VU & Nodus Publikationen.
- Van der Wal, M. & Rutten, G. (2014). Apocope of final schwa. In: Rutten, G. & Van der Wal, M.J. (red.). *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch* (pp.323-362). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Van der Wal, M. & Rutten, G. (2014). Clause chaining between spoken and written language. In: Rutten, G. & Van der Wal, M.J. (red.). *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch* (pp.247-286). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Van der Wal, M. & Rutten, G. (2015). Over *maar* dat alleen maar aaneenschakelt. In: Lestrade, S., De Swart, P., & Hogeweg, L. (red.). *Addenda. Artikelen voor Ad Foolen* (pp.523-537). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Van der Wal, M. & Simons, T. (2010). N-deletie bij 18de-eeuwse briefschrijfsters in het *Brieven als buit*-corpus. In: De Caluwe, J., Van Keymeulen, J. (red.). *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent* (pp.669-683). Gent: Academia Press.
- Van der Wal, M. & Van Bree, C. (2008). *Geschiedenis van het Nederlands* (vijfde editie). Utrecht: Spectrum.
- Vandenbussche, W. (1998). 'Arbeidersprache', een fictie? Bedenkingen bij een onderzoek naar het taalgebruik van de lagere klassen in 19de eeuws Vlaanderen. *Neerlandica wratislaviensia X* (2108), 183-193.
- Vandenbussche, W. (2003). Status, spraak en schone schijn: het taalgebruik van de toplaag in 19de-eeuws Vlaanderen. In Koole, T., Nortier, J., & Tahitu B. (red.), *Artikelen van de vierde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 479-485.

- Vosters, R., Belsack, E., Puttaert, J., & Vandenbussche, W. (2014). Norms and usage in nineteenth-century Southern Dutch. In Rutten, G., Vosters, R., & Vandenbussche, W. (red.), *Norms and usage in Language History, 1600-1900. A Sociolinguistic and comparative perspective* (pp.73-100). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vosters, R., Rutten, G., & Van der Wal, M. (2010). Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 12, 93-112.
- Vosters, R. & Rutten, G. (2013). *Snoeijsmes der Vlaemsche Tale. Een anonieme tekst over taalkunde uit de achttiende eeuw*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Watts, R.J. (2012). Language Myths. In Hernandez-Campoy, J.M., & Conde-Silvestre, J.C. (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (pp.585-606). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Weerman F. & De Wit, P. (1998). De ondergang van de genitief. *Nederlandse Taalkunde* 3 (1), 18-46.
- Weijnen, A.A. (1971). *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen: Van Gorcum.
- Wezen/zijn. (2011, 3 augustus). Geraadpleegd van <https://onzetaal.nl/taaladvies/wezen-zijn/>
- Willemyns, R. (2003). *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Willemyns, R. (2004). Terug naar de bron(nen). *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Willemyns, R. (2005). 'Mieux vaut instruire que traduire', Taalcontact in Frans-Vlaanderen in de 19de eeuw. In Hilgsmann, P., Janssens, G., & Vromans, J. (Red.), *Woord voor woord, zin voor zin. Liber Amicorum voor Siegfried Theissen* (pp.445-456). Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

10 Bijlagen

Bijlage 1: bestanden met geldige resultaten

Zie digitale drager (USB)

Bijlage 2: codebestand analyse in R

Zie digitale drager (USB)

Bijlage 3: lijst met genitiefvormen zonder markeerder *des* (Marcant)

woord	frequentie
s'anderdaegs	26
s'morgens	15
s'avonds	8
s'middags	3
s'anderdags	2
s'nagts	1
s'nags	1
s'wonsdag	1
s'voormiddags	1
s'sondags	1
s'donderdag	1